

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Jasmina Potokar Rant

Mentorica: doc. dr. Sandra Bašić Hrvatin

Somentor:izr. prof. dr. Andrej Lukšič

**SVOBODA IZRAŽANJA – TEMELJ DEMOKRATIČNEGA
POLITIČNEGA SISTEMA**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2008

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Jasmina Potokar Rant

**SVOBODA IZRAŽANJA – TEMELJ DEMOKRATIČNEGA
POLITIČNEGA SISTEMA**

Magistrsko delo

Ljubljana, 2008

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici dr. Sandri Bašić Hrvatini za vedno prijazno pomoč, nikoli krivično kritiko in zanimive ideje, kar mi je pomagalo pri pisanju magistrske naloge. Zahvaljujem se tudi somentorju dr. Andreju Lukšiču, ki mi je pomagal odkriti razsežnosti pojma demokracija. Še posebej se zahvaljujem moji družini za njihovo zaupanje in veliko podporo v času pisanja magistrskega dela.

SVOBODA IZRAŽANJA – TEMELJ DEMOKRATIČNEGA POLITIČNEGA SISTEMA

Demokratični politični sistem temelji na volji ljudstva, ki skozi razpravljanje in debatiranje, izražanje želja in mnenj, dosega skupno dobro. Prav zato je ena izmed pomembnih svoboščin in temeljev za njegov obstoj svoboda izražanja, ki pomeni družbeno os njegovega napredka in razvoja. Svoboda izražanja je najboljši, najpreprostejši in najhitrejši način sporočanja idej in informacij, spoznavanja stališč družbe in njenih posameznikov. Le z možnostjo svobodnega izražanja se lahko razvije avtonomni posameznik, kajti nihče ne more odkriti in razviti svojih sposobnosti ter karakterja brez spoznavanja novih in različnih pogledov na svet, svobodnega preizkušanja različnih vlog ter izražanja svojih lastnih idej in vrednot. Avtonomni in informirani posameznik pa je pomemben člen v delovanju in ohranjanju demokracije, saj le on lahko sodeluje pri oblikovanju javnega mnenja in politične volje, ki pogojuje načelo demokratičnosti v družbi. A na žalost je v praksi svoboda izražanja v demokratičnih državah mnogokrat zatrta, tudi v Združenih državah Amerike, kjer naj bi bila najstarejša moderna demokracija.

KLJUČNI POJMI: demokratični politični sistem, človekove pravice, svoboda, svoboda izražanja, Združene države Amerike

FREEDOM OF EXPRESSION – THE BASIS OF A DEMOCRATIC POLITICAL SYSTEM

The democratic political system is based on the will of the people who, by means of discussion, debate and expression of wishes and opinions, achieve a common good. Therefore, freedom of expression is one of the most important freedoms and foundations for its existence, as it presents the social axis of its progress and development. Freedom of expression is the best, simplest and fastest way of communicating ideas and information, and discovering the viewpoints of the society and its individuals. It is only through the possibility of free expression that an independent individual can develop, as no one can discover and develop his or her abilities and character without learning about new and different points of view, freely experimenting with various roles and expressing his or her own ideas and values. An independent and informed individual is an important link in the functioning and preservation of democracy. Only as such can one participate in the formation of public opinion and political will, which conditions the principal of democracy in any society. Alas, in practice, freedom of expression in democratic countries is often suppressed. This includes the United States of America, which is said to be the oldest modern democracy.

KEY WORDS: democratic political system, human rights, freedom, freedom of expression, United States of America

KAZALO

1. UVOD	6
2. METODOLOGIJA	9
2.1. NAMEN IN CILJI NALOGE	9
2.2. RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN HIPOTEZA.....	9
2.3. RAZISKOVALNA METODA	10
3. OPREDELITEV DEMOKRATIČNEGA POLITIČNEGA SISTEMA	11
3.1. KAKO SE JE ZAČELO	12
3.1.1. GRČIJA.....	13
3.1.2. NEKJE VMES.....	15
3.1.3. MODERNA DEMOKRACIJA.....	18
3.2. DEMOKRACIJA ALI LJUDSTVO VLADA.....	21
3.2.1. NEPOSREDNA IN POSREDNA DEMOKRACIJA.....	29
3.3. DAVID HELD IN MODELI DEMOKRACIJE.....	30
3.3.1. ELEKTRONSKA DEMOKRACIJA.....	38
3.4. DEMOKRACIJA IN ČLOVEKOVE PRAVICE.....	42
3.4.1. KONCEPT ČLOVEKOVIH PRAVIC.....	43
3.4.2. PREGLED ZGODOVINSKEGA RAZVOJA	45
3.4.3. SVOBODA KOT TEMELJNA ČLOVEKOVA PRAVICA	47
3.5. ALI DEMOKRACIJA IZGUBLJA POMEN.....	49
4. POJEM SVOBODE IZRAŽANJA	51
4.1. KAJ JE SVOBODA IZRAŽANJA?	53
4.2. ARGUMENTI ZA ZAŠČITO SVOBODE IZRAŽANJA	54
4.2.1. JOHN STUART MILL.....	56
4.2.1.1. TIRANIJA VEČINE.....	57
4.2.1.2. POTREBA PO EKSCENTRIČNOSTI.....	58
4.2.1.3. NUJNOST SOOČANJA RAZLIČNIH MNENJ	60
4.2.1.4. MILLOVI ARGUMENTI V PRID SVOBODI IZRAŽANJA	61
4.2.2. MARX IN SVOBODA TISKA.....	63
4.2.2.1. SVOBODNI TISK – ZNAČAJNO, UMNO, NRAVNO BISTVO SVOBODE	66
4.2.2.2. CENZURA – OFICIALNA KRITIKA.....	68
4.3. PA DANES.....	71
5. POVEZANOST MED SVOBODO IZRAŽANJA IN DEMOKRACIJO SKOZI OČI RAZLIČNIH AVTORJEV	73
6. SVOBODA IZRAŽANJA IN DEMOKRACIJA V ZDRUŽENIH DRŽAVAH AMERIKE	75
6.1. PRVI AMANDMA KOT POMEMBEN SPOMENIK SVOBODI IZRAŽANJA	77
6.1.1. ARGUMENTI ZA NASTANEK PRVEGA AMANDMAJA.....	79
6.1.2. RELEVANTNOST ARGUMENTOV PRVEGA AMANDMAJA DANES.....	81
6.2. ANALIZA NOVEJŠIH AMERIŠKIH AKTOV, KI OPREDELJUJEJO SVOBODO IZRAŽANJA	82
6.2.1. AKTI ORGANIZACIJE AMERIŠKIH DRŽAV.....	82
6.2.2. USTAVA ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE.....	84
6.2.3. PRIMERJAVA UREDITVE MED NAŠTETIMI AKTI.....	84
6.3. IN KAKŠNA JE SLIKA REALNEGA STANJA	85
7. SKLEP	88
8. SEZNAM TEMELJNE LITERATURE	90

SEZNAM TABEL

TABELA 3.1: MERILA IN INSTITUCIJE MODERNE PREDSTAVNIŠKE DEMOKRACIJE.....	26
TABELA 3.2: MODELI DEMOKRACIJE.....	31

1. UVOD

»Boj med svobodo in oblastjo je najbolj izstopajoča značilnost zgodovinskih obdobj.«

(Mill 1994: 37)

Sledeča naloga se ukvarja z danes zelo aktualno tematiko, in sicer svobodo izražanja v demokratičnem političnem sistemu. Že Paine (1987: 66) je bil mnenja, da mora biti vsaka doba in vsaka generacija »svobodna v delovanju za sebe«. Pot svobode je namreč »edini način, da se v našem delovanju uporabi um« (Kant 1974: 12). Svoboda pomeni »neodvisnost volje od vseh, razen moralnega zakona« (Kant 1956: 110). Svobodno delovanje se tako odvija kot »izvrševanje moralnega zakona iz čiste dolžnosti« (Kant 1974: 12). A svoboda ni enoten pojem. Obstajata dve vrsti svobode: *negativna* in *pozitivna*. Prva je vsebovana »v odgovoru na vprašanje 'Na katerem področju je subjektu – osebi ali skupini oseb – treba dovoliti delati ali dati na voljo biti tisto, za kar je usposobljen, brez vmešavanja drugih oseb?'« (Berlin 2002: 204). Drugi pomen svobode, in sicer pozitivna svoboda, pa je vsebovan »v odgovoru na vprašanje 'Kaj oziroma kdo je izvor kontrole ali moči, ki lahko nekoga pripravi, da naredi oziroma je nekaj namesto nečesa drugega?'« (Berlin 2002: 204). Temeljni smisel svobode je tako svoboda od verig, od zapiranja, zaslužnjevanja s strani drugih. Boj za svobodo je boj proti oviram; boj za osebno svobodo je brzdaje vmešavanja, izkoriščanja, zaslužnjevanja s strani drugih.

Po Kantu pripada svoboda človeku kot posamezniku, če je to bitje, ki je sposobno za razumevanje prava (glej Kant 1974: 15). Vsak državljan je tako »del suverenosti in kot tak ne priznava podrejenosti; on dolguje poslušnost samo zakonom« (Paine 1987: 177). Če se usmerimo na demokratični politični sistem, ki je tema magistrskega dela, lahko vidimo, da je ena izmed svoboščin in temeljev za njegov obstoj prav svoboda izražanja, ki pomeni družbeno os njegovega napredka in razvoja. Gre vendar za enega najboljših, najpreprostejših in najhitrejših načinov sporočanja idej in informacij ter za spoznavanje stališč posameznikov določene družbe. Vendar pa se svoboda izražanja danes vedno bolj kaže kot nekaj, kar živi le v besedi oziroma poimenovanju, v resničnem življenju pa je ogrožena.

Svoboda izražanja je nujni pogoj za avtonomnega posameznika, saj nihče ne more odkriti in razviti svojih sposobnosti, talentov, potencialov in osebnosti brez svobodnega preizkušanja različnih vlog, spoznavanja novih in različnih pogledov na svet in izražanja svojih lastnih idej, vrednot in zavezanosti. Interesi, ki so zaščiteni s pravico do svobodnega izražanja, so interesi,

ki jih ima vsak izmed nas kot posameznik in kot član družbene skupine. To so interesi, ki jih imamo kot viri izražanja pa tudi prejemniki sporočil. Zaščiteni so interesi avtonomne, enakovredne participacije v vsakdanjem družbenem življenju, skupaj z običajnimi interesi zasledovanja resnice. Če se vprašamo, pred kom moramo interese zaščititi, običajno pomislimo na vlado kot glavnega sovražnika. Zgodovina je namreč pokazala, da so bile »največje bitke za svobodo izražanja bojevane s strani tistih, ki jih je vlada zatrla kot odpadnike« (Berger 1991: 9–10), tudi v demokratičnih državah, v katerih celotna ideja politične vladavine temelji na volji ljudstva.

Postavljajo pa se vprašanja: Če demokracija temelji na vladi ljudstva in če se ljudstvu preprečuje svobodno izražanje volje, ali je to še demokracija? Kaj ni svobodno izražanje edini način, da se v demokraciji upoštevajo vsa mnenja in se tako vzpostavi vlada oziroma država, ki je po želji vseh državljanov? Ali demokracija sploh obstaja brez svobode izražanja?

Brez zagotovljene svobode izražanja si demokratično družbo težko predstavljamo, saj se je v nas skozi zgodovino usidrala ideja o tem, kakšen je oziroma naj bi bil demokratični politični sistem. S tem smo ponotranjili vzročno-posledično zvezo, da demokracija v temelju zahteva zagotavljanje svobode izražanja. Pa je to res?

Iskanje odgovora na to vprašanje je povod za pisanje naslednjega magistrskega dela. Zgrajeno je iz več poglavij, pri čemer je na začetku opredeljena uporabljena metodologija, nato sta razložena temeljna pojma – demokracija in svoboda izražanja, sledi predstavitev povezanosti obeh pojmov ter prikaz razvoja in trenutnega stanja svobode izražanja v moderni demokraciji Združenih držav Amerike.

2. METODOLOGIJA

2.1. NAMEN IN CILJI NALOGE

Namen je nakazati relevantnost in hkrati težave, povezane s pojmom svobode izražanja, ki je pomembna za obstoj demokratične družbe. Je ena temeljnih človekovih pravic in nujen pogoj, da demokratičen političen sistem sploh lahko obstaja. Magistrsko delo zato na podlagi spoznanj različnih avtorjev, ki so skozi posamezna zgodovinska obdobja obravnavali tematiko svobode izražanja in demokracije ter na podlagi druge relevantne literature ter nekaterih ustavnih dokumentov predstavlja, kako je ta resnično povezana z demokracijo.

Vprašanj v zvezi z obravnavano tematiko namreč nikoli ne zmanjka, saj je aktualna prav v vsakem obdobju. Že Madison je razumel svobodno komunikacijo med ljudmi kot centralni del samouprave, kot edinega učinkovitega paznika vsake druge pravice in ne kot nalogo v potrošniški suverenosti, v kateri je govor vrsta blaga (glej Sunstein 2001a: 341).

Magistrsko delo je osredotočeno na naslednje osnovne cilje:

- prikaz konceptov demokratičnega političnega sistema in svobode izražanja ter opredelitev argumentov v prid svobodi izražanja nekoč in danes,
- prikaz pogledov različnih avtorjev na razmerje med svobodo izražanja in demokracijo,
- analizo zgodovinskega razvoja svobode izražanja v moderni demokraciji z najdaljšo tradicijo – Združenih državah Amerike ter prikaz njenega trenutnega stanja.

2.2. RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN HIPOTEZA

Zakaj je svoboda izražanja tako pomembna? Kako je dejansko povezana s pojmom demokracije? Ali so argumenti za nastanek svobode izražanja iz preteklosti relevantni tudi danes? Ali se lahko svobodno izražajo v Združenih državah Amerike? Kakšen pomen ima svoboda izražanja danes? Delo skuša odgovoriti na ta in še nekatera druga raziskovalna vprašanja ter tako dokazati naslednjo hipotezo:

H: *Demokracija temelji na svobodi izražanja.*

2.3. RAZISKOVALNA METODA

Magistrsko delo temelji na preučevanju in interpretaciji primarnih ter sekundarnih virov. Metoda je neempirična, saj ne gre za neposredni stik s predmetom raziskovanja in tudi ne za neposredno pridobljene empirične podatke. Za analizo primarnih in sekundarnih virov je uporabljena metoda diskurzivne analize.

Delo se opira na literaturo in vire, ki obravnavajo svobodo izražanja in opredeljujejo demokratični politični sistem ter tudi nekatere vire na tematiko novih medijev, predvsem pojava e-demokracije in vire, ki obravnavajo svobodo izražanja v Združenih državah Amerike. Literatura je dosegljiva na Fakulteti za družbene vede, Pravni fakulteti v Ljubljani, Narodni in univerzitetni knjižnici, Fakulteti za upravo v Ljubljani in na internetu.

Pri opredelitvi metodologije dela je razvidno, da gre za tako imenovano kvalitativno analizo, ki ima kar nekaj pomanjkljivosti. Najslabše je posploševanje rezultatov takšne analize, saj zaradi specifičnih lastnosti predmeta preučevanja posploševanje ugotovitev in njihova aplikacija na druge primere lahko privede do vrste napak. Še večja napaka pa bi bila postavitve splošne teorije le na teh ugotovitvah. Prav zato je na delo treba gledati kot na delček prihodnje, celostne oziroma skupka parcialnih podrobnejših obravnav tovrstne problematike. Izbrana tema je zelo široka, saj zajema zgodovinske in politične elemente, ki so tako obsežni, da je spuščanje v podrobnosti nemogoče. Vendar pa je to splošna težava kvalitativnih analiz, ki se običajno manifestirajo, ko je treba določiti posamezne relevantne dejavnike, ki bodo pomagali pri določanju končnih sklepov. Kljub temu upam, da bo delo bralcu razumljivo in bo morda lahko komu v pomoč pri nadaljnjih raziskovanjih.

3. OPREDELITEV DEMOKRATIČNEGA POLITIČNEGA SISTEMA

»Demokracija oblikuje skupnost čisto nove vrste, ki se ne more nepreklicno zapreti v svoje meje, ampak se odpira obzorjem nepredstavljljive človeškosti.« (Šumič - Riha 1999: 201)

Problem idealne družbene ureditve je najverjetneje star toliko kot organizirana človeška družba. Odkar je namreč človeška družba razslojena, obstaja tudi problem razmerja med tistimi, ki vladajo, in tistimi, ki jim vladajo. Razmišljanje o državni ureditvi odpira vsaj dve vprašanji:

Prvo izhaja že iz Platonove analize idealne države, in se glasi: Ali je dejanska družbena ureditev v resnici le popačena izvedba ideala, ki bi ga bilo mogoče doseči v praksi, ali pa je idealna ureditev ena od utopij, ki je ljudje nikoli ne bodo mogli uresničiti? Drugo, nič manj bistveno vprašanje pa je, kako sploh vrednotiti konkretno družbeno ureditev; ali je dobra tista, ki je najbolj učinkovita, ali tista, ki je najbolj pravična, oziroma tista, ki državljanom zagotavlja enakost. (Bučar 1998: 139)

Danes nekako velja splošno prepričanje o tem, da je najboljša oblika družbene ureditve demokracija, ki je univerzalno razumljena kot vladavina ljudstva, kjer so ljudje svobodni in enakopravni. Tudi Dahl (1989: 2) je zapisal: »Ideja demokracije je danes univerzalno popularna.«

Demokracija glede na širše geografsko področje je moderen pojav. Začela se je z britansko reprezentativno samovlado in doživela vrhunec v ameriškem federalizmu. V Združenih državah Amerike se je demokratično politično prizorišče razvilo »iz pristnega življenja skupnosti, in sicer iz združevanja v lokalnih in drugih manjših središčih, kjer je prevladovalo kmetijstvo in obdelovanje z ročnim orodjem. /.../ Okraj ali kakšno ne dosti večje območje je predstavljalo politično enoto, sestanek v mestu politični medij, politični cilji pa so bile ceste, šole in mir v skupnosti. Zvezna država je bila vsota takšnih enot, nacionalna država pa federacija ali celo konfederacija posameznih držav« (Dewey 1999: 94). Uspeh ameriške demokracije je dal pojmu »nove konotacije pluralizma, tolerance in stabilnosti. Omogočil je fenomenalno širitev demokracije ne le na severnoameriški kontinent, temveč tudi na področje starega sveta« (Straus 1988: 227). A pokazalo se je, da demokracija ni nikjer popolnoma na varnem. »Na varnem ni niti tam, kjer ima že zelo dolgo tradicijo« (Šumič - Riha 1999: 10).

Naslednje poglavje je namenjeno natančnejši predstavitvi zgodovinskega razvoja pojma, različnim definicijam in modelom ter analizi povezave med demokracijo in človekovimi pravicami ter svobodo. Vse naštetu bo pomembno predvsem za nadaljevanje magistrskega dela, kjer bo obravnavana povezava med demokracijo in svobodo izražanja.

3.1. KAKO SE JE ZAČELO

»Zgodovina nam omogoča, da spoznamo širši kontekst, znotraj katerega se odvija naše življenje. Zgodovina ni le razvoj tehnologije, ampak tudi razvoj misli. Šele ko dojamemo resničnost ljudi, ki so živeli pred nami, lahko uvidimo, zakaj gledamo na svet tako, kakor gledamo, in kaj bi morali prispevati za nadaljnji napredek. Tako lahko uvidimo, kje natanko se v razvoju civilizacije nahajamo, kam naj gremo.« (Redfield 2001: 55)

Zgodovino razvoja demokracije najbolje prikaže Held (1989: 13) z naslednjim citatom: »Zgodovina ideje o demokraciji je nenavadna; zgodovina demokracij je zapletena. Obstajata dve presenetljivi zgodovinski dejstvi. Prvič, danes skoraj vsakdo pravi, da je demokrat, ne glede na to, ali so njegovi nazori na levici, v sredini ali na desnici. /.../ Drugič, v zapisih, ki jih imamo, je zelo malo povedano o demokraciji od stare Grčije do Evrope v 18. stoletju in Severne Amerike«. Vsi se strinjamo, da so nam Grki dali besedo, niso pa nam dali modela (glej Birch 2007: 109). Moderna Evropa je tista, ki je posredovala grški ideal demokracije preostalemu svetu, a »v svoji moderni obliki je ideja demokracije dobila kompleksnejši pomen« (Siedentop 2003: 76).

Pred pregledom zgodovinskega razvoja pojma pa še opozorilo na zanimivo dejstvo, vredno premisleka, ki sta ga izpostavila Watson in Barber (1988: 198): »Obe, tako prva demokracija na svetu kot tudi narod s prvo pisano ustavo, sta bili povezani s suženjstvom, če ne celo zgrajeni na suženjstvu. Atenci so uporabljali sužnje za delo v rudnikih, na poljih in za pomoč pri raznih uživaških trenutkih. Američani so uporabljali sužnje za delo na zemlji, v agrarnem gospodarstvu in za osvajanje ozemelj. Oboji pa so ustvarili vlado, ki temelji na enakosti, kar je v nasprotju s toleriranjem in celo spodbujanjem suženjstva«. Ironija ali zgolj naključje?

3.1.1. GRČIJA

»Demokracije ne smemo definirati, kot da je državna ureditev, kjer vrhovna oblast pripada množici, saj tudi v oligarhijah in povsod drugje vrhovna oblast pripada večini. /.../ Zato naj poudarim, da demokracija obstaja takrat, kadar je vrhovna oblast v rokah svobodnih ljudi.

Demokracija je tista država, v kateri ima vrhovno oblast svobodna in revna večina /.../. /.../

Osnovno načelo demokratične državne ureditve je svoboda. Običajno je demokracija opredeljena kot edina državna ureditev, v kateri državljani uživajo svobodo, saj je svoboda, kot pravijo, cilj vsake demokracije.« (Aristotel 1970: 119–120)

Za antično oziroma grško demokracijo je bil nastanek sistema polis odločilnega pomena. Vzvišenost besede je bila nad vsemi drugimi instrumenti oblasti, beseda je postala glavno politično orodje. Moč govora je preseгла običajne meje in govor je tako postal »protislovno razpravljanje, diskusija, argumentacija. Zahteva občinstvo, na katerega se obrača kot na razsodnika, ki v zadnji instanci z dvigom rok odloči med strankama, ki sta mu predstavljeni; povsem človeška izbira meri prepričevalno moč vsakega govora posebej in zagotovi zmago enega od obeh govornikov nad nasprotnikom« (Vernant 1986: 36–37).

Grki so človeško sposobnost za politično organizacijo razlikovali od naravnega skupnega življenja, v središču katere sta bila hiša, dom (*oikia*) in družina. Naravno skupno življenje in polis sta si bila celo nasprotna. »Nastanek polisa, ki je vsekakor okvir za grško razumevanje politike, je imel za posledico, da je vsakdo razen svojega privatnega življenja dobil še neko vrsto drugega življenja, svoj *bíos politikós*. Vsak državljan je od zdaj pripadal dvema redoma biti in njegovo življenje je bilo zaznamovano s tem, da je bilo natančno razdeljeno med tem, kar je imenoval njegovo lastno (*ídion*), in tistim, kar je bilo skupno (*koinón*)« (Arendt 1996: 27).

Oblike družbenega življenja so v Grčiji dobile značaj popolne javnosti. Polis je bil dejansko sektor skupnega interesa v nasprotju z zasebnimi zadevami.

Sfera gospodinjstva/gospodarstva je bila zaznamovana s tem, da so življenje v njem narekovala predvsem človeške potrebe in življenjske nujnosti. Sila, ki je ljudi povezovala tu, je bilo življenje samo. /.../ Prostor polisa je bil, nasprotno, cesarstvo svobode in kolikor je sploh obstajalo razmerje med obema področjema, potem je seveda veljalo, da je obvladovanje življenjskih nujnosti v gospodinjstvu/gospodarstvu

pogoj za svobodo v polisu. Zato politike nikakor ni bilo mogoče razumeti kot nečesa, kar je potrebno za družbeno blagostanje. (Arendt 1996: 32–33)

Kultura v polisu se je vzpostavila s širjenjem kroga ljudi, ki so sodelovali v javni razpravi in se s tem podajali v polje duhovnega sveta, ki je bil prej rezerviran za »bojevniško in svečeniško aristokracijo« (Vernant 1986: 37). Govor je bil tako v okviru mestne države instrument političnega življenja, pisava pa je pomenila sredstvo skupne kulture in omogočila širitev vednosti, ki so bile pred tem prepovedane ali skrite. Postala je skupna dobrina vseh državljanov.

Atenska demokracija je bila neposredna in ne predstavniška, in sicer zaradi dveh dejstev: »vrhovna skupščina je bila dostopna vsakemu državljanu in imeli niso nobene birokracije ali javnih služb, razen nekaj služabnikov, sužnjev v lasti same države, ki so skrbeli za nujne arhive, prepise sporazumov in zakonov, sezname tistih, ki niso plačali davkov, in podobno. Vlada je bila torej 'ljudska' v najsodobnejšem smislu« (Finley 1999: 20).

Za grški polis je bilo značilno ekskluzivno državljanstvo. Antična politična kultura je bila namreč kultura odraslih moških, zato so bili kot državljani priznani le antični moški, starejši od 20 let. Antična demokracija je bila tudi demokracija patriarhov, kjer ženske niso imele nobenih političnih pravic, njihove državljanske pravice pa so bile strogo omejene. Vendar niso bile le ženske izključene iz upravljanja države, temveč so sem spadali tudi tujci, imigranti, katerih družine so se naselile v Atenah nekaj generacij pred njimi ter sužnji. Slednji so predstavljali največji delež prebivalstva.¹

Atene so tako vse od 7. stoletja pred našim štetjem in do konca peloponeških vojn v 5. stoletju pred našim štetjem ustvarjale normativ za nadaljnji razvoj demokratske kulture. Ekonomska moč jim je omogočila močan vzpon na političnem in kulturnem področju, iz katere je mogoče črpati demokratično bazo tudi za nadaljnje civilizacije (glej Thorley 1998: 55).

Na splošno so Atene delovale po naslednjih načelih:

– vladali so tisti, ki so imeli državljanstvo,

¹ Ocenjujejo, da je bilo v Periklejevih Atenah razmerje med sužnji in svobodnimi državljani vsaj 3:2, pri čemer je bilo sužnjev približno od 80.000 do 100.000 (glej Held 1989: 33).

- zakoni so bili enaki za vse in tudi vsi so bili enaki pred zakonom,²
- vsak državljan je bil del državnega življenja (ugled in vrednost posameznika sta bila neodvisna od pripadnosti rodu, vrste dela ali denarja),
- zasebno in kulturno življenje je potekalo v znaku strpnosti,
- prisotna je bila visoka vloga literature (glej Heywood 1997: 70–71).

Vsi ti ideali so kasneje vplivali in oblikovali tudi politično mišljenje Zahoda. Grško idejo demokracije so prenesli v rimsko cesarstvo, kjer so razlikovanje med javnim in zasebnim pravniško poglobili; teoretično ter praktično se je namreč razvila republika (glej Struk 1995: 58).

Grški polis je danes pogosto prikazan kot edina čista oblika demokracije oziroma idealni sistem ljudske participacije. Imel je razvit poseben sistem direktne ljudske vladavine, ki je deloval kot sistem množičnega združevanja (glej Heywood 1997: 70–73). A ker je pojem demokracije in njegovo zaznavanje zgodovinsko oziroma časovno ter družbeno pogojen in je njegov značaj močno odvisen od tega, katerim družbenim skupinam oziroma razredom je v konkretnem zgodovinsko-političnem sistemu priznan status ljudstva, se njegov pomen spreminja. To je mogoče opaziti že v rimskem cesarstvu, predvsem pa vse od srednjega veka naprej.

3.1.2. NEKJE VMES

»V naravi demokracije je, da je to proces, ne pa nekakšen končni cilj, stalno razvijajoč se preizkus, ne pa zbirka utrjenih načel (doktrin). Njeni ideali, če jih iz generacije v generacijo ne obnavljamo, okamenijo in se komaj kaj razlikujejo od vsake druge ideologije.« (Brezovšek 1997: 5)

Med antično in moderno demokracijo, ki se je razvila v 18. in 19. stoletju, ni zgodovinske kontinuitete. Po zatonu antične demokracije 322. leta pred našim štetjem podoben sistem ni obstajal več kot 2000 let. Vmes pa se je odvrtela zgodovina srednjeveške Evrope, z obdobjem

² »Grški zakon je bil v resnici 'zakonski zid' in kot tak je ustvaril prostor polis; brez tega zidu bi sicer lahko obstajalo mesto v smislu skupine hiš za skupno življenje ljudi (*ásty*), vendar pa ne tudi *pólis*, politična skupnost« (Arendt 1996: 65).

sporov med cesarstvi in papežem ter prek njega celotnim verskim občestvom – gre za božjo in posvetno avtoriteto, ki si je želela prisvojiti legitimno pravico za vladanje na zemlji.

Od 12. stoletja naprej so ljudje ponovno začeli odkrivati grško in rimsko politično misel. S prebiranjem rimskega prava so prišli do ugotovitve, da sta pozitivno in naravno oziroma božje pravo dve povsem različni zadevi. Ponovno odkritje Aristotelovih spisov po letu 1260 je učvrstilo spoznanje in pripeljalo do nadaljnje dedukcije, da je država ali neka avtoriteta znotraj nje podrejena pozitivnemu pravu. Na podlagi slednjega so razvili idejo, da je politična skupnost, država oziroma Aristotelov polis zgolj ljudska asociacija, ki dosega svoje cilje z lastnimi sredstvi. Nove ideje, nov pojem politike in obnovljeni politični jezik, vse to je izšlo kot posledica ponovnega spoznavanja klasičnega sveta (glej Hinsley 1992: 73).

V okviru teokratske teorije lahko govorimo o postopnem razvoju demokratične različice posredne božje pravice. Po tej naj bi vsa oblast sicer izhajala od Boga. Oblike in načini izvrševanja pa naj bi bili ljudski. Ljudje sami so tisti, ki izbirajo nosilce oblasti in ne Bog. Zamisel, da oblast s posredovanjem božje volje pripada ljudstvu, ki njeno izvrševanje zaupa posamezniku ali skupini ljudi, je med prvimi izoblikoval Tomaž Akvinski v 13. stoletju.

Tomisti z Akvinskim na čelu so zanikali vsemogočno oblast tako papežu kot cesarju. Želeli so, da se njuno nasprotje združi v uravnoteženo vladanje, kjer bodo upoštevani vsi elementi. Glede na ekstremne papeževe zahteve so tomisti menili, da papež ne more predpisovati zakone, ki vodijo v nepravilno vodenje ali uničujejo mir v kraljestvu. Neupoštevanje papeževih zakonov je zato zakonito, če ti niso v skladu z naravnim zakonom,³ saj je obstoj božanskega ali naravnega prava nepreklicna božja kreacija, zato je religija v odnosu do papeža višja avtoriteta. Kraljestvo je namreč naravna človeška skupnost, ki jo je Bog določil za ohranjanje reda na zemlji. Zaradi ekstremnih zahtev so moč odvzeli tudi cesarju krščanskega sveta, pri čemer so poudarili, da je njegova izvršna oblast omejena na njegove neposredne teritorije, kot tudi oblast vsakega kralja. Sočasno so obdržali verovanje v krščanski svet kot edinstveno skupnost, v kateri obstaja mesto za papeža in za cesarja, pri čemer so želeli doseči pomiritev med *de iure* univerzalnostjo papeško-cesarske vlade in *de*

³ Tomaž Akvinski je poleg naravnega zakona opredelil še tri različne zakone: večni zakon, človeški zakon in božji zakon. Večni zakon je tisti, s katerim Bog vlada vsemu, kar obstaja v vesolju in je ustvarjeno po njegovi volji. Naravni zakon ni nič drugega kot participacija racionalnih bitij pri večnem zakonu. Ker splošna načela naravnega zakona niso dovolj natančna za reševanje posameznih primerov, se to stori s pomočjo človeškega zakona. Božji zakon Biblije pa vodi ljudi glede na predpise večnega zakona (glej Aquinas 1996: 91).

facto obstojem regionalnih kraljestev. Predvidevali so, da svetovna oblast papeža in cesarja ne nasprotuje nujno svobodi pokrajinskih vladarjev, ker je oblast teh univerzalnih avtoritet kot nekakšna izredna oblast, ki obstaja poleg 'normalne' oblasti v posameznih pokrajinah. Priznavanje neodvisnosti pokrajinskih vladarjev in vztrajanje pri tem, da je kraljestvo naravna skupnost, jih ni prepričalo, da bi monarhično oblast razumeli kot neko posebno vrsto oblasti. Prav nasprotno, poudarjali so njeno podobnost z normalno omejeno cesarsko oblastjo v edinstveni družbi, ki ji pripadajo posamična kraljestva (glej Hinsley 1992: 93–94).

Tako kot so skupnost krščanskega sveta razumeli kot federacijo delno avtonomnih kraljestev, so tudi vsako kraljestvo razumeli kot strukturo, ki jo ustvarja mreža medsebojno odvisnih elementov. Vsemogoča oblast kralja je bila združljiva z dejstvom, da so lordi in plemiči imeli vrhovno oblast na svojih posestvih, prav tako kot lahko univerzalne avtoritete obstajajo skupaj z zasebnimi kraljestvi, če se vsak drži svojega področja. V kraljestvu, kakor tudi v krščanskem svetu na zemlji vlada oziroma naj bi vladal mešan sistem, v katerem naj bi pravno veljalo, da vladarjeva oblast izhaja iz Boga in naroda z obzirom na to, da skupna moč izvorno počiva tako v vladarju kot v božjem predstavniku in v skupnosti. Šlo naj bi za sistem, v katerem ima zadnjo besedo v nekaterih primerih vladar, v nekaterih pa podrejeni, poleg tega pa naj bi ta sistem vzdrževal ravnotežje monarhičnih, aristokratskih in demokratičnih elementov. Ta sistem bi se razlikoval od skupnosti do skupnosti predstavljajoč *regimen politicum et regale*, ki je nekakšna mešanica *regime regale*, univerzalnega, veljavnega naravnega prava, ki izhaja iz Boga in *regime politicum*, ki se vzpostavi z različnimi pozitivnimi zakoni več skupnosti (glej Hinsley 1992: 95).

Poskus tomistov, da združijo aristotelizem s krščansko kozmologijo, je bila pogumna sinteza političnih realnosti in tudi intelektualnih prepričanj tistega časa. Tomisti so zgradili kompleksno strukturo politične teorije iz zavestne želje, da preprečijo spopade, ki bi lahko nastali zaradi vsiljevanja brezkompromisne, absolutne koncepcije politične moči v praksi. To dejstvo pomeni njihovo prepričanje, da končne avtoritete ni treba iskati v univerzalni ali pokrajinski oblasti, v cerkvi ali državi, v vladarju ali podložnikih – niti v eni konkretni ljudski obliki – temveč si jo je treba predstavljati kot abstrakcijo (glej Hinsley 1992: 96). Poleg osnovnega interesa za razvoj krščanske skupnosti je tako Akvinski anticipiral idejo omejenega, konstitucionalnega vladanja, kar je kasneje močno pripomoglo k razvoju liberalne demokratične tradicije, ki pa sodi že v obdobje moderne demokracije.

3.1.3. MODERNA DEMOKRACIJA

»Demokracija je postala ne samo popularna, ampak nujna prvina modernega zahodnega sveta zaradi socializacije. Ljudje so bili vzgojeni po nekih načelih in vodilnih točkah, v katere nikoli ne podvomijo kasneje v življenju, saj jih spremljajo že vse življenje. Za veliko večino je demokracija postala dogma. Ker je postala dogma in ker se ljudje z njo ne ukvarjajo, to dobro služi elitam, ki si pridobijo določeno demokratično oblast, katero s pridom izkoriščajo. Socializacija (večine) in dobiček (manjšine) sta torej vodilna dejavnika pri podpiranju tega političnega sistema.« (Rose in drugi 1998: 116–117)

Grški pristop demokracije je deloval le v majhnih mestnih državah, zato se na novo nastajajoča moderna demokracija ni mogla primerjati z demokracijo, ki so jo poznali Grki.⁴ Večnacionalne države niso bile zmožne ohraniti neposredne demokracije in uveljavljati se je začel koncept predstavniške oziroma posredne demokracije, ko so ljudje le za določeno obdobje volili svoje predstavnike, ki naj bi zastopali njihovo mnenje (glej Grad 1996: 34).⁵ Sam sistem predstavnštva pa se ni pojavil kot demokratična institucija, temveč se je razvil v srednjem veku v monarhičnem in aristokratskem sistemu vlade (glej Kielmansegg 1988: 23).

Z obdobjem protestantske reformacije se je začelo novo razmišljanje. Prišlo je do ločitve cerkve od države. Začele so se pojavljati nove politične misli; Machiavelli je začel uveljavljati državljansko-humanistično oziroma klasično republikansko, Hobbes in Locke pa liberalno mišljenje (glej Hinsley 1992: 93–96).

V renesansi so bistveno idejo demokracije videli v večinskem odločanju (glej Sruk 1995: 59). Razvil se je nov koncept individuuma. Posameznik je bil definiran s svojimi lastnimi željami, potrebami in talenti. Pojavil se je tudi drugačen pogled na enakost, ki se je tokrat nanašala na vse osebe, pri čemer vsaka zase nosi hkrati pravice in obveznosti (glej Sheehan v Smelser in Baltes 2001: 3409). Veliki misleci tistega obdobja so trdili, da oblast ne sme biti v rokah tistih, ki jo izkoriščajo, temveč naj oblast pripada ljudstvu, ki jo uresničuje prek svojih izvoljenih predstavnikov.

⁴ »Če je bila v antiki demokracija ena od političnih možnosti /.../, pa moderna demokracija ni izšla iz francoske revolucije kot politična ureditev, ki jo človeštvo svobodno sprejema ali zavrača, pač pa kot njegova usoda, kot njegova nova in vseobsegajoča odveza, ki presega vsako posebno politično ureditev. Moderna demokracija, ki je izšla iz zatočišča ljudske suverenosti kot zavrnitev politične avtoritete religije, je sama postala nekakšna religija. Kot je bila njena začetna spodbuda različna od starodavne demokracije, tako je tudi njena usmeritev drugačna« (Brezovšek 1994: 155).

⁵ Neposredno odločanje ljudstva se je med drugim ohranilo v institutu referendumu, ki je poseben način izjavljanja volje državljanov o najobčutljivejših vprašanjih.

Eden izmed zagovornikov neposredne demokracije je bil Jean Jacques Rousseau, ki je velik pomen izkazoval suverenosti ljudstva in njegovi obči volji. Suverenost ljudstva je opredelil kot enotno, nedeljivo in neprenosljivo, hkrati pa se je zavedal, da je neposredna demokracija možna le v majhnih skupinah, ki se med seboj ne razlikujejo preveč. Zelo pomembna se mu je zdela individualna svoboda nasproti obči volji (glej Sheehan v Smelser in Baltes 2001: 3409–3410). Ideje opisanega modela naj bi dajale podporo tudi totalitarnim sistemom, saj naj bi bila ideja obče volje vzrok pojavljanja ideje o vodji oziroma diktatorju, kar je značilno za diktatorski režim (glej Heywood 1997: 77–80).

Medtem, ko so starejše koncepcije demokracije poudarjale predvsem zavarovanje pravic in svoboščin večine, pa se je v prvih desetletjih 20. stoletja vse bolj uveljavljal nov zorni kot: demokracija naj zavaruje interese, potrebe, želje, stališča, integriteto in svobodo vsakršnih manjšin. Družbena skupnost mora po novem imeti posluš za tiste, ki jih je malo in nimajo nobenega vpliva. Stališče demokracije je tako postalo stališče pluralnosti,⁶ kjer naj bi bilo dovolj prostora za vse pobude. Izhodišče demokracije pa je, kot že omenjeno, postal posameznik. Za vsakega posameznika je začelo veljati načelo enakosti pred zakonom, ki naj ne bi bila kršena v pravni državi. Ta formalni egalitarizem je postal del zahtev kljub vsem razlikam in konfliktom. Družbeni sistem mora biti konstruiran tako, da je v njem mogoče odločati o problemih in razreševati dileme z glasovanjem v različnih organih. Odločati mora torej večina, a z upoštevanjem manjšinskih stališč. Za demokracijo je tako postala značilna strpnost in dialog v družbi, enakost in svoboda pa sta postali moralni politični vrednoti, ki ju zagotavlja pravna država (glej Struk 1995: 58–59).

Jasno je, da demokracija ni nikoli darilo, ampak si jo je treba vedno znova izbojevati.⁷ Demokracija ni dana, »pač pa notranje zori in raste, kar pomeni, da je kljub stiku z *univerzalnimi* ideali vedno *različna* od države do države. Oblike demokracije so različne, kot so različni boji, v katerih zmaguje« (Brezovšek 1997: 5). A vsi boji za vzpostavitev demokracij imajo enake korenine, in sicer »v prepričanju, da si vsak zasluži živeti v pogojih dostojanstva, tolerance in spoštovanja« (Grugel 2002: 1).

⁶ Pluralistična družba se izraža skozi politična in civilna združenja. Močna razvitost (več)strankarskega sistema je vodilna nit moderne demokracije, ki je podprta z močjo civilne družbe.

⁷ Przeworski našteva celo pogoje, v katerih se demokracija lažje razvije in ohranja: (1) bogate države, (2) države, kjer ni prevlade ene same politične sile in (3) države, kjer volivci lahko izbirajo voditelje s pomočjo volitev« (glej Przeworski v Shapiro in Hacker - Cordon 1999: 50).

Splošna zavezanost demokraciji je dokaj nov pojav,⁸ saj je »demokraci^o vladu presenetljivo te^zk^o ustvariti in vzdr^zevati« (Held 1993: 13). Zanimivo pa je, da se danes kljub popularnosti demokracije pojavlja paradoks, da si jo vsi ^zelijo, a nih^o ne ve, kaj pravzaprav pomeni (glej Graham 1986: 1). Razumemo jo bolj kompleksno kot pred 2500 leti.⁹ To lahko pripišemo spremembam na znanstvenem, tehnološkem, ekonomskem, socialnem, dru^zbenem in religioznem podro^olju. Danes je dru^zba demokrati^ona le, ^oo^o sta izpolnjena vsaj dva pogoja: obstoj kanalov vplivanja dru^zbe na politi^ono oblast in predvsem odprtost teh kanalov (svobodne volitve, svobodna politi^ona konkurenca, pluralisti^oni sistemi z opozicijo ter zagotovljenimi ^olovekovimi pravicami in svobo^oo^oinami, svoboda zdru^zevanja, izra^zanja in podobno). Tako lahko re^oemo, da danes demokracija temelji na formalnih (inkluzivno dr^zavljanstvo, vladavina prava, lo^oo^oitev oblasti, izvoljeni nosilci oblasti, svobodne in pravi^one volitve, avtonomija posameznih organizacij in skupnosti, civilni nadzor nad vojsko) ter substantivnih vidikih (ustavnost in zakonitost, ^olovekove in manj^oinske pravice, politi^one stranke, neodvisni mediji, uprava, lokalna uprava, civilna dru^zba).

Sklenemo lahko, da se moderna percepcija demokracije mo^ono razlikuje od tiste iz anti^one Gr^oo^oije. Relevantnost ^oasa in karakteristike dru^zbe v dolo^oenem obdobju so pomemben faktor za obstoj dolo^oenega politi^onega sistema.¹⁰ Pravzaprav bi bilo ^oudno, ^oe ne bi bilo tako, saj so se ideali, vrednote in dru^zba mo^ono spremenili v 2000-letnem razvoju civilizacije pod vplivom kr^oo^oanstva, reformacije, koncepta naravnih pravic, liberalizma in drugih dejavnikov. A kljub vsemu je v dana^oo^oo^oo^oni strokovni literaturi mogo^oe opaziti idealiziranje anti^one demokracije, med drugim tudi pri definiranju pojma.

⁸ Od aprila leta 1974 se je ^otevilo demokracij po svetu izredno pove^oalo. Pred za^oetkom tega globalnega trenda je bilo le okoli 40 demokracij. ^otevilka se je pove^oala v obdobju poznih 70. in v za^oetku 80. let 20. stoletja, ko so nekatere dr^zave do^oivele tranzicijo iz avtoritarnega v demokrati^oni sistem. Konec leta 1995 je bilo ^ze 117 demokracij (glej Diamond 1999: 29).

⁹ »Demokracija je iz oblike vladanja postala na^oo^oin ^zivljenja« (Zakaria 2003: 14).

¹⁰ Kot je dejal Dahl (2000: 9): »Podobno kot ogenj, slika ali zapis se zdi, da je bila demokracija ustvarjena ve^oo^o kot enkrat in na ve^oo^o kot enem prostoru.«

3.2. DEMOKRACIJA ALI LJUDSTVO VLADA

»Beseda demokracija je pomenila različne stvari različnim ljudem v različnih obdobjih in prostorih.« (Dahl 2000: 3)

Ob poskusu definiranja pojma demokracija lahko hitro zabredemo v težave, saj gre za zelo kompleksno nalogo, ki temelji na kompromisu. Dahl (1997: 11) pravi, da je »že teorija demokracije polna kompromisov, saj se njena načela med seboj soočajo in si nasprotujejo«. In v nadaljevanju: »Ni ene same teorije demokracije, ampak obstajajo samo teorije demokracije«¹¹ (Dahl 1997: 7). Kot je že George Orwell (1946) cinično pripomnil v eseju *Politika in angleški jezik (Politics and the English Language)*, je demokracija eden izmed konceptov, ki ne pozna splošno priznane definicije, hkrati pa se njenemu definiranju upirajo posamezniki iz vseh strani. Zaradi splošnega priznanja, da je demokracija nekaj dobrega, se namreč vsi demokrati skušajo izogniti njeni natančni definiciji, saj bi hitro razkrila, kako nedemokratični so v resnici. Na splošno lahko trdimo, da ima demokracija toliko definicij, kolikor je avtorjev.

Demokracija je po mnenju Adama in drugih večplasten pojem, ki po eni strani označuje idealno družbeno stanje, kjer vladata enakopravnost in svoboda, kjer je odločanje o ključnih zadevah skupnosti v rokah ljudi, po drugi strani pa označuje tudi dejansko obstoječo družbeno ureditev, ki se jo običajno povezuje z zahodnimi družbami (glej Adam in drugi 2001: 90). Gre za dinamičen koncept in ne za splošen »ideal, ki se oblikuje enkrat za vselej, ali načrt, ki je narejen in reproduciran po vsem svetu. Ni destinacija – je potovanje« (Watson in Barber 1988: xv). Demokracija je »dinamična entiteta, ki je imela skozi čas veliko različnih pomenov« (Sørensen 1993: 23). Sartori opozarja, da pomenska razlaga pojma ne sme biti dovolj, saj nam ne pomaga razumeti pojma, če nam njegovi sestavni deli niso predstavljeni zgodovinsko in teoretsko (glej Sartori 1987: 7).

Če torej začnemo na začetku, je bil prvi pomen demokracije razvit v Grčiji, od koder izvira tudi sama beseda demokracija, sestavljena iz *demos* in *kratein*, kar danes pomeni *ljudstvo vlada*. V rimski republiki je veljalo podobno prepričanje, kot ga je pred tem razvil Aristotel:

¹¹ Graham na primer razlikuje naslednje demokratične teorije:
– elitistična (predstavniki: Joseph Schumpeter, Robert Dahl, Robert Michels),
– participativna (predstavnika: John Stuart Mill in G. D. H. Cole),
– marksistična (predstavniki: Marx) in
– leninistična (predstavnika: Lenin in Engels) (glej Graham 1986: 123–233).

dobra vlada je mešana vlada, ki z dodatkom demokratičnega elementa omogoči državi več moči. Tretja uporaba pojma se je pojavila v retoriki in dogodkih francoske revolucije: vsak posameznik, ne glede na izobrazbo ali premoženje, ima pravico sodelovati pri zadevah javnega značaja. Četrto razumevanje demokracije pa se je razvilo z ameriško ustavo¹² in nekaterimi novimi ustavami po Evropi v 19. stoletju: vsi državljani imajo pravico do participacije, pri čemer pa morajo upoštevati, da imajo vsi tudi enake pravice znotraj regulatornega pravnega reda, ki definira, varuje in omejuje te pravice (glej Crick 2002: 11–13).

Po minimalni definiciji¹³ je demokracija »najprej in predvsem zbir proceduralnih pravil za doseganje kolektivnih odločitev na način, ki omogoča in pospešuje največjo možno participacijo zainteresiranih strank« (Bobbio 1987: 19). Vendar pa bi v splošnem lahko določili tri glavne pomene pojma:

1. demokracija pomeni *obliko vlade z institucijami*, pravicami in praksami, ki ljudem omogočajo sodelovanje pri upravljanju političnih zadev v družbi;
2. demokracija pomeni *sistem z vrednotami*, kot sta svoboda in enakost, ki je definiran kot pravičen sistem sodelovanja med formalno enakimi posamezniki;
3. demokracija pomeni *proces odločanja*, večinoma opredeljen kot pravilo večine, ki se nanaša na različne skupine, ne glede na njihove cilje in področja zanimanja (glej Bellamy in Castiglione 2000: 70).

Vsi trije pomeni so medsebojno povezani, pa vendar bi lahko nekatere definicije demokracije delili v omenjene tri skupine, in sicer glede na to, katero plat demokracije poudarjajo:

1. DEMOKRACIJA KOT OBLIKA INSTITUCIONALIZIRANE VLADE/DRUŽBE

- »Demokracija je /.../ tip družbe, v kateri obstaja pluralistična civilna družba, ki jo zakonsko jamčijo državne institucije, odgovorne civilni družbi« (Keane 1990: 220).

¹² V Ustavi Združenih držav Amerike so se odločili za Madisonovsko teorijo demokracije. Madison je želel zavarovati majšino nasproti večini. Ni hotel, da bi bila vsa moč v rokah reprezentativnega organa in ji je zato, z vrhovnim sodiščem, sestavo senata in tako dalje omogočil veto. Ta je v prvotnem času zagotavljal varstvo premožnejši manjšini proti revnejši večini, danes pa večina Američanov verjame, da sami vsaj občasno predstavljajo eno ali več manjšin (glej Dahl 1997: 35).

¹³ Tudi v »novejši literaturi se ponovno omenja zelo minimalistično opredeljevanje demokracije kot režima, v katerem volitve ponujajo opoziciji vsaj nekaj možnosti za prevzem oblasti (na primer Przeworski, Alvarez, Cheibub in Limongi), vendar se vedno več avtorjev obrača k Dahlu ali celo poziva k nadaljnjemu razvoju operacionalizacije pojma demokracija« (Fink - Hafner in Haček 2000: 9).

- »Demokracija je definirana kot zbir institucij in praks, katerih namen je implementacija enake participacije državljanov v politični proces« (Roemer v Shapiro in Hacker - Cordon 1999: 57).
- »Demokracija je skupek institucij in pravil, ki dovoljujejo tekmovanje in participacijo za vse državljane, ki jih pojmujejo kot enake« (Morlino v Vanhanen 1990: 10).
- »Demokracija je oblika države, v kateri je razmerje med državno organizacijo in družbo ustavnopravno institucionalizirano in mora omogočiti, da državljani na delovanje državne organizacije vplivajo, jo nadzirajo in uveljavljajo njeno odgovornost« (Pavčnik v Cerar in drugi 1998: 52).
- »Demokracija je oblika samovlade, v kateri vsi odrasli državljani sodelujejo pri oblikovanju kolektivnih odločitev v okolju enakopravnosti in odprtega premisleka« (Hague in Harrop 2007: 43).
- »Demokracija pomeni *oblika vlade*, ki zagotavlja ljudem (določeno stopnjo) politične enakosti in vključevanje v proces odločanja o javnih zadevah« (Splichal 1993: 4).
- »Demokracija je večinoma teoretizirana v terminih samovlade: demokratična vlada je vlada, v kateri 'ljudje' vladajo sami sebi« (Reinhardt 1997: 2).
- »Demokracijo naredijo institucije in družbeni kontekst« (Gellner 1996: 189).
- »Demokracije /.../ so predvsem zbirke institucij, opremljenih za obrambo pred diktatorstvom« (Popper 2000: 70).

2. POUDARJANJE VREDNOT OZIROMA ČLOVEKOVIH PRAVIC

- »/D/emokracija, v kateri koli idealni obliki, pomeni vzdrževanje in razširjanje človekovih svoboščin skozi samovlado« (Goodwin 1992: 253).
- »Civilne in politične pravice oblikujejo *osrednji del* demokracije. Demokracija brez teh bi bila nasprotje svojemu pomenu« (Beetham 2000: 114).

- »Glede splošnih (idealističnih) predpostavk se je mogoče strinjati, da demokracija zajema enake pravice ter možnosti državljanov udeleževati se javnega življenja ne glede na njihov osebni ali družbeni položaj ali kakršna koli (politična, verska, moralna) prepričevanja« (Zajc 2004: 18).
- »Nobeno načelo ni bolj pomembno za demokratično idejo kot omejevanje države z zahtevo, da upošteva temeljne človekove pravice« (Touraine 1998: 36).

3. DEMOKRACIJA KOT PROCES ODLOČANJA VEČINE

- »Demokracija je vladanje z 'razpravo'« (Sartori 1987: xi).
- »Demokracija zahteva splošno participacijo večine državljanov pri odločanju« (D'Antonio in Ehrlich 1961: 128).
- »Demokracija je način kolektivnega odločanja in ustvarjanja pravil ter politik skozi ljudsko odločanje. Je oblika vlade, pri kateri izvajajo nadzor ljudje in ki deluje v skladu z interesi ljudstva« (Grugel 2002: 238).
- »Demokratska metoda je tista ureditev za sprejemanje političnih odločitev, v kateri si posamezniki pridobijo moč odločanja prek enakopravnega tekmovanja za glasove ljudi« (Schumpeter 1996: 42).
- »Demokracija kot vladavina ljudstva pomeni in temelji na argumentu, da gre za sistem, v katerem so interesi ljudstva maksimizirani, ker so odločitve determinirane z njihovimi preferencami« (Graham 1986: 24).
- »Demokracija pomeni odločanje ljudstva o vsebini pravil, ki urejajo delovanje določene (politične) skupnosti. Gre za to, da ljudje odločajo o sebi – o vprašanjih, ki zadevajo njih in njihovo skupnost. Odločanje o (samem) sebi je torej bistveni identifikacijski znak demokracije, ki pove, da o političnih vprašanjih /.../ odloča ljudstvo samo, ki je zato svobodno, kajti če bi o zadevah ljudstva odločal nekdo drug oziroma kadar bi ljudstvo odločalo na podlagi nezadostnih informacij, bi to pomenilo odvisnost in nesvobodo« (Avbelj 2003: 8).

- »Demokracijo v kompleksni družbi lahko opredelimo kot politični sistem, ki daje redne ustavne priložnosti za menjavanje vladajočih funkcionarjev, in socialni mehanizem, ki omogoča največjemu možnemu delu prebivalstva, da vpliva na pomembne odločitve, tako da izbira med tekmeci za pomembne položaje« (Lipset 1960: 27).

V vseh naštetih primerih je razviden bistven problem definiranja demokracije – omejevanje –, saj je pojem tako širok, da je vsak poskus definiranja nujno zelo omejujoč. Dahl (2000) se zato v knjigi *O demokraciji* raje odloča za pragmatični pristop, pri čemer poudarja sposobnost ocenjevanja posameznih pojavov demokracije v praksi kot bistveno pomembnejšo od definiranja pojava.

Pri obravnavi demokracije uporablja Dahl osnovna merila, ki omogočajo razpoznavo demokratičnih sistemov kot modelov političnega odločanja. Po njegovem prepričanju mora demokracija omogočati dejansko sodelovanje in volilno enakopravnost, saj bi kakršno koli oviranje ali vrednostno razlikovanje med državljani, ki sodelujejo pri političnem odločanju, pripeljalo do neravnotežja pri njihovem vplivu. Demokracija naj bi temeljila na razsvetljenem razumevanju političnega vprašanja dnevnega reda (agenda), pri čemer bi imel vsak državljan priložnost raziskati podrobnosti različnih možnosti, ki so mu ponujene. Zanimivo je tudi četrto merilo, to je izvajanje končnega nadzora nad dnevnim redom. Državljan bi torej imeli končni vpliv nad tem, kdaj in o čem naj se odloča. Zadnje merilo je vključenost odraslih v politično odločanje, kar lahko razumemo tudi kot njihovo politično enakopravnost (glej Dahl 2000: 38). Dahl se pri obravnavi demokracije posveča njenemu pojavu na makroravni, ker je ta bistvena za politične sisteme v modernih državah. Moderna predstavniška demokracija med temeljne institucije uvršča voljene predstavnike, svobodne, pravične in redne volitve, svobodo izražanja, alternativne vire informacij, neodvisnost združevanja in inkluzivno državljanstvo (glej Dahl 2000: 85). V tabeli 3.1 je prikazano, katera merila izpolnjujejo našete institucije.

TABELA 3.1: MERILA IN INSTITUCIJE MODERNE PREDSTAVNIŠKE DEMOKRACIJE

Politična institucija	Merilo
1. Voljeni predstavniki ...	<ul style="list-style-type: none"> • dejanska participacija • nadzor nad dnevnim redom
2. Svobodne, pravične in redne volitve ...	<ul style="list-style-type: none"> • volilna enakopravnost • nadzor nad dnevnim redom
3. Svoboda izražanja ...	<ul style="list-style-type: none"> • dejanska participacija • razsvetljeno razumevanje • nadzor nad dnevnim redom
4. Alternativni viri informacij ...	<ul style="list-style-type: none"> • dejanska participacija • razsvetljeno razumevanje • nadzor nad dnevnim redom
5. Neodvisnost združevanja ...	<ul style="list-style-type: none"> • dejanska participacija • razsvetljeno razumevanje • nadzor nad dnevnim redom
6. Inkluzivno državljanstvo	<ul style="list-style-type: none"> • popolna vključenost

Vir: Dahl, A. Robert (2000): On democracy. New Haven in London: Yale University Press, str. 92.

Dahl podpira demokracijo, saj po njegovem mnenju proizvaja naslednje zaželene posledice:

1. preprečevanje tiranije
2. osnovne pravice
3. splošno svobodo
4. samodeterminiranost
5. moralno avtonomijo
6. človeški razvoj
7. varovanje osnovnih osebnih interesov
8. politično enakopravnost.

Kot dodaja, moderne demokracije težijo tudi k:

9. doseganju miru
10. doseganju bogastva (glej Dahl 2000: 45).

Podobno kot Dahl, Touraine priznava, da se demokracije ne da definirati v enem samem stavku, zato jo razdeli na tri elemente:

1. Reprezentativnost vladajočih – pluralnost družbe zahteva, da oblastnik to pluralnost prepozna in jo razume. Vodenje ne sme biti nikoli prepuščeno enemu samemu delu te družbe mnogih ali kot pravi, politična družba, ki ne prepozna te pluralnosti družbenih akterjev in odnosov, ne more biti demokratična, čeprav vlada ali stranka na oblasti vztraja, da ima podporo večine in da tako razume splošne interese.
2. Volivci pripadajo skupnosti, to je državi – volivci oziroma tisti, ki naj bi vladali, se morajo zavedati, da pripadajo neki skupnosti, ki ima svoje splošne interese.¹⁴
3. Omejitev vladajočih – moč se mora omejiti tako prek rednih volitev kot prek spoštovanja zakonov. To pa ne velja samo za državo, ampak tudi za druge organizirane skupnosti v njej (glej Touraine 1998: 26–28).

Težava demokracije je tudi njeno pozitivno in negativno označevanje, ki je bilo povezano z različnimi pomeni skozi čas. Med pojmi, ki so jih povezovali z demokracijo, so na primer:

- sistem vladavine revnih in nepriviligiranih,
- oblika vladavine, kjer ljudje vladajo sami sebi direktno in kontinuirano, brez potrebe po profesionalnih politikih ali javnih uradnikih,
- družba, ki temelji na enakih možnostih in individualnih sposobnostih, ne pa na hierarhiji in privilegijih,
- sistem družbe, ki stremi k zmanjševanju socialne neenakosti,
- sistem odločanja, ki temelji na principu vladavine večine,
- sistem vladanja, ki varuje interese in pravice manjšin s tem, da nadzoruje moč večine,
- način izpopolnjevanja javnih položajev skozi kompetitivne volitve,
- sistem vlade, ki služi interesom ljudi, ne glede na njihovo participacijo v političnem življenju (glej Heywood 1997: 66).

Še malo o razumevanju demokracije, kot jo je določil Abraham Lincoln – demokracija kot *oblast iz ljudstva, oblast ljudstva in oblast za ljudstvo*. Pojem torej izvira iz ljudstva, mu pripada in ga je treba uporabljati za ljudstvo. Moč tistih, ki vladajo, izvira iz ljudskega pooblastila (glej della Porta 2003: 34). Pomembna značilnost demokracije je potemtakem

¹⁴ Pri tem se kaj hitro lahko zaplete pri pomenu nacionalne države, še posebej sedaj, ko meje 'padajo'. Primer je Evropska unija, ki je po mnenju Newmana (1996: 204) »ena najbolj uspešnih eksperimentov in mednarodnih organizacij ustvarjenih do sedaj«.

enakopravno vstopanje ljudi v proces političnega odločanja. Toda, kdo so ti ljudje? Odrasli? Moški? Ženske in moški? Vsi? Odgovor je treba iskati skozi zgodovino, saj so nanj vplivale družbene in zgodovinske okoliščine. V atenski demokraciji so bili iz politične enakosti in enakopravnosti izvzeti sužnji, ženske in tujci, v 20. stoletju pa so se demokratični kriteriji močno razširili. Država namreč ne more biti demokratična, če v proces sprejemanja in odločanja niso vključeni vsi odrasli, ki so politično enakopravni (glej Dahl v Smelser in Baltes 2001: 3406).

»Idealna demokracija ne obstaja« (Meny in Knapp 1998: 39). Pojma zato ne moremo poenostavljati oziroma zožati, ker je to velik korak h grožnji demokracije,¹⁵ saj le ta ni samo svoboda izražanja ali reprezentacija vladajočih, temveč mora biti seštevček vseh elementov. Gre torej za diskurzivno oviro pri vsebinski opredelitvi pojma, ki je nujna za njegovo legitimizacijo. S tem, ko pojem demokracije vsebinsko zožamo, zožamo njen pomen in ji tako delamo veliko škodo, poleg tega pa se tako oddaljujemo tudi od osnovnih vprašanj, ki jih moderna demokracija prinaša s seboj: Kako veliko vlogo naj ima ljudstvo? »Ko govorimo o 'demokratični' vladi, kaj pravzaprav mislimo s tem? Ali zahteva zgolj svobodne in odprte volitve, v katerih so predstavniki izbrani za določanje zakonov? Ali zahteva tudi aktivne državljane neposredno vključene v vladne zadeve?« (Arthur 1992: xi). Pojem ni zapleten samo zaradi dilem in vprašanj, ki jih odpira, ampak tudi zato, ker iskanje odgovorov nanje povzroča razvoj samega koncepta demokracije. Vsaka definicija je torej vezana zgolj na čas, v katerem je nastala, čeprav se vsi strinjamo, da obstajajo osnovni elementi, ki naj bi veljali za demokratični politični sistem v vsakem obdobju.¹⁶ Prav zaradi zgodovinskega elementa je demokracija starogrških Aten danes ena izmed idej in ne ena izmed možnosti. Ne smemo pa

¹⁵ Največja grožnja demokraciji je razmerje moči v družbi. V različnih in kompleksnih družbah namreč vsak posameznik pod različnimi pogoji in v različnih obdobjih izmenično igra vloge podrejenega in nadrejenega v družbi glede na razmerje moči (glej Zolo 1992: 125). Politična moč je sposobnost posameznika ali skupine, da spremeni rezultate določenega odločevalskega procesa (glej Barry 1991: 272). Politični teoretiki razlikujejo med dvema pomenoma moči: moč kot dominacija in moč kot pozitivna sposobnost. Moč kot sposobnost se nanaša na sredstva in pripomočke, ki služijo tako za doseganje dominacije kot tudi za uspešno delovanje. Moč kot dominacijo pa teoretiki nadalje delijo glede na različne dimenzije oziroma oblike:

- A ima moč nad B, s čimer lahko B pripravi, da naredi nekaj, kar sicer ne bi storil.
- A prepreči B, da bi storil nekaj, kar je želel. A to doseže z uporabo ustrahovanja, groženj, z nadzorom nad dostopom do arene odločevalskih procesov in nadzorom nad politično agendo.
- Pri prvem in drugem obrazu moči se B zaveda moči, ki jo A izvaja nad njim. Lahko pa je ta moč tudi prikrita, in sicer tako, da A na B vpliva s propagando, manipulacijo simbolov, medijsko popačenostjo in ideologijo.
- Pri četrtem obrazu je B opredeljen kot subjekt z določenimi specifičnimi interesi, osebnostjo oziroma identiteto in prepričanji, na katere vpliva A. A izvaja moč nad B tako, da spreminja njegovo identiteto (glej Mattern 2006: 368–375).

¹⁶ Predvsem je to svoboda izražanja, za katero želim dokazati, da je osnova demokracije, ki je brezčasna oziroma neodvisna od zgodovinskih okoliščin.

pozabiti tudi na to, da je bila atenska demokracija pravzaprav posredna oziroma direktna, danes pa gre za predstavniško različico. Tudi ta delitev vpliva na samo definiranje pojma. Pa pogledjmo obe obliki malo bolj podrobno.

3.2.1. NEPOSREDNA IN POSREDNA DEMOKRACIJA

»Demokracija je beseda z vsaj dvema različnima pomenoma.« (Wilson in Dilulio 2007: 6)

Behrouzi (2005: 4) meni, da je demokracija bolj kot vse drugo »v prvi vrsti povezana s posameznimi državljani, ki izvajajo politično moč direktno«. Gre za princip ljudske vlade, pri kateri »vsak član, ki jo tvori, enakopravno sodeluje pri vodenju njenih zadev (seveda ne osebno, ker bi bilo to neizvedljivo na večjih področjih od mesta ali mestne okolice) prek predstavnikov, ki jih sam izbere in ki so mu odgovorni« (Jefferson 1998: 227–228). Ljudje vladajo sami sebi oziroma sodelujejo pri ključnih odločitvah, pomembnih za njihovo življenje, in odločajo o usodi svoje družbe. Participacija ljudi pa je različna. Najznačilnejše je razlikovanje glede na direktno in nedirektno sodelovanje, iz česar izhajata dva modela demokracije:¹⁷ neposredna in posredna (predstavniška) demokracija.¹⁸

Direktna oziroma neposredna demokracija »se najbolj približa Aristotelovi definiciji 'vladavine večine': Vlada je demokratična, če vsi ali vsaj večina državljanov direktno participira pri oblikovanju politike« (Wilson in Dilulio 2007: 6). V primeru neposredne demokracije je torej ljudsko sodelovanje trajno vpleteno v odločevalski proces, in sicer prek različnih instrumentov (referendumov, ljudske iniciative, masovnih združevanj, danes tudi interneta), s čimer se takoj odpravi razlika med vlado in vladanimi ter državo in civilno družbo. Je sistem samovlade, ki je realno obstajal samo v Atenah.

Alternativna in danes pogostejša oblika pa je *posredna* ali *predstavniška demokracija*, kjer gre za participacijo prek volitev. To obliko demokracije je najbolj zgoščeno povzel ekonomist Joseph Schumpeter: »Gre za demokratično metodo institucionalnih dogovorov za doseganje političnih odločitev, kjer imajo posamezniki (voditelji) moč, da se s tekmovanji borijo za glasove ljudi« (Schumpeter v Wilson in Dilulio 2007: 6). Posameznik tako prek

¹⁷ Poleg te delitve obstaja še delitev demokracij na predsedniško (na primer Združene države Amerike) in parlamentarno (na primer Velika Britanija), obstaja pa celo polpredsedniški sistem, ki je mešanica obeh (na primer Francija) (glej Ferfila 2001: 10–11).

¹⁸ Hague in Harrop poleg teh dveh oblik omenjata še deliberativno, liberalno in neliberalno demokracijo (glej Hague in Harrop 2007: 44).

volitev glasuje za kandidata, ki naj bi nato deloval v njegovem interesu. V tem primeru ljudstvo samo ne izvaja oblasti, temveč izbere tiste, ki bodo vladali v njegovem imenu. Ta oblika vladavine je demokratična samo v primeru, če reprezentativnost vzpostavi zanesljivo in učinkovito povezavo med vlado in vladanimi.

Na podlagi obeh predstavljenih oblik demokracije Held (1989) v knjigi *Modeli demokracije* našteva različne demokratične modele in njihove značilnosti.

3.3. DAVID HELD IN MODELI DEMOKRACIJE

»Nikoli ni bilo političnega režima, ki bi hkrati skrbel za demokratične svoboščine in ukinil parlament. Prav tako ni nikdar obstajal politični režim, ki bi ohranil demokratični parlament in obenem ukinil državljanske svoboščine. Doslej tudi ni bilo političnega režima, v katerem bi bila postkapitalistična civilna družba povezana z resničnimi političnimi svoboščinami in z budnim in dejavnim parlamentom. Lahko bi rekli, da je vzpostavitev prav takšnega režima eden od zgodovinskih izzivov, ki stojijo pred sodobno demokratično tradicijo.« (Keane 1990: 174)

Sodoben politični svet je svet demokracije, ali bolje rečeno svet demokracij. Ko je človeštvo skozi vladavino izkusilo veliko različnih političnih sistemov (kot na primer različna cesarstva, vrsto monarhij, totalitarizem, antično demokracijo), se je na koncu ustavilo na začetku – pri demokraciji. Tako smo danes priča pravzaprav nenavadnemu pojavu – vsi so demokrati. Da je treba oblast predati v roke ljudstvu, vpijejo tako liberalci kot komunisti, celo fašisti. Vsem se zdi najbolj primerno, da državo vodi ljudstvo. Vpliv različnih 'političnih smeri' je razviden tudi pri Heldovi razčlenitvi demokracije na osem osnovnih modelov (glej tabelo 3.2), ki so predstavljeni v nadaljevanju s svojimi značilnostmi, načeli utemeljevanja in pogoji. Zakaj je torej demokracija tako 'popularna'? Kaj je tisto, kar je prepričalo ljudi? Poleg osnovnih lastnosti nas zanima, ali vsi modeli v temelju upoštevajo svobodo izražanja, kar bo na koncu pomagalo pri potrjevanju ali zavračanju hipoteze.

TABELA 3.2: MODELI DEMOKRACIJE

Klasični		Moderni	
klasični		rivalsko elitistični	
liberalno protektivni		pluralistični	klasični
			neopluralistični
razvojni	liberalno razvojni	legalni	
	radikalno razvojni		
neposredni	socializem	participativni	
	komunizem		

Vir: Held, David (1989): Modeli demokracije. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, str. 16.

Prvi model demokracije, katerega predstavniki so med drugim Aristotel, Platon in Sokrat, je **klasični model**, ki temelji na ideji, da bi državljani morali uživati politično enakost, če želijo vladati ter biti vladani. Bistvene značilnosti modela so:

- neposredna participacija državljanov pri zakonodajnih in sodnih funkcijah;
- skupščina državljanov ima suvereno oblast;
- doseg suverene oblasti vključuje vse skupne zadeve mesta;
- mnogovrstne metode izbire kandidatov za javno službo;
- ni razlik med privilegiji, ki bi ločevale običajne državljane od javnih uslužbencev;
- z izjemo položajev, povezanih z vojnim stanjem, en posameznik ne more dvakrat opravljati iste službe;
- kratki roki službovanja za vse;
- plačilo za javno službo.

Toda **klasični model** za svoj obstoj zahteva majhno mestno državo, suženjsko ekonomijo, ki ustvarja 'prosti čas' za državljane, prenos gospodinjskih opravil na ženske, ki osvobodijo moške za javne dolžnosti ter omejitev državljanstva na sorazmerno majhno število (glej Held 1989: 42). Model zato ni primeren za moderni svet, saj danes majhne mestne države v obliki grškega polisa ne obstajajo več.

Tudi **(liberalno) protektivni model** z načelom, da državljani zahtevajo zaščito pred voditelji in tudi zaščito drugega pred drugim kot zagotovilo, da se tisti, ki vladajo, ravna po politiki,

ki jo je mogoče meriti z interesi državljanov kot celote, je preživet. Njegove značilnosti so med drugim:

- ljudska suverenost je podeljena predstavnikom, ki lahko legitimno opravljajo državne funkcije;
- regularne in tajne volitve, rivalstvo med frakcijami, možnimi voditelji ali strankami in vladavina večine kot institucionalne osnove za vzpostavitev odgovornosti tistih, ki vladajo;
- zahteva po neosebni državni oblasti, kar pomeni, da je legalno določena in ločena na tri veje;
- bistvenost ustavnosti za zagotovitev neodvisnosti od samovoljne obravnave in enakost pred zakonom v obliki političnih in civilnih pravic ali svoboščin, predvsem vseh tistih, ki so povezane s svobodo govora, izražanja, združevanja, glasovanja in prepričanja;
- ločitev države od civilne družbe;
- rivalski centri oblasti in interesne skupine.

Omenjeni model za svoj obstoj zahteva razvoj politično avtonomne civilne družbe, zasebno lastnino produkcijskih sredstev, konkurenčno tržno ekonomijo, patriarhalno družino ter razširjen ozemeljski obseg nacionalne države. Teorijo modela so med drugim razvili Machiavelli, Hobbes, Locke, Montesquie, Bentham, Madison in James Mill (glej Held 1989: 75).

Pri tretjem, **razvojnem modelu**, ki podobno kot prva dva spada med klasične modele, se zadeva malo zaplete, saj avtor razlikuje kar dve obliki, in sicer *radikalno razvojni model* ter *liberalno razvojni model*. Prvi temelji na ideji, da morajo državljanji uživati politično in ekonomsko enakost, da nihče ne more biti gospodar drugega in lahko v procesu kolektivnega razvoja vsi uživajo enako svobodo in zaupanje. Bistvene lastnosti modela so: ločitev zakonodajnih in izvršnih funkcij, neposredna participacija državljanov na javnih zborih, ki predstavlja zakonodajo, zaželeno soglasje glede javnih vprašanj (toda glasovalna klavzula s pravilom večine v primeru nesoglasja), izvršni položaji v rokah 'magistratov' ali 'administratorjev' ter eksekutiva, določena z neposrednimi volitvami in žrebom. *Radikalno razvojni model* je značilen za majhne neindustrijske skupnosti, kjer je lastnina razpršena med mnoge in so gospodinjska opravila prepuščena ženskam, da lahko moški delajo in se ukvarjajo s politiko (glej Held 1989: 82). Najvidnejši predstavnik je Rousseau, ki je uspel temeljna načela antične demokracije prenesti v nov družbeni kontekst, s čimer je dokazal, da je mogoče sistem direktne demokracije vzpostaviti tudi v novih, od grških bistveno različnih

razmerah ter da so za zagotavljanje neposredne povezave med ljudstvom in oblastjo primerne tudi klasične republikanske institucije (glej Morrow 1998: 97–99). *Liberalno razvojni model*, z de Tocquevillom, Johnom Stuartom Millom in Wollstonecraftovo kot uglednimi teoretiki, participacije v političnem življenju ne razume le kot nujno zaščito individualnih interesov, temveč tudi kot nekaj, kar oblikuje informirano, zaupanja vredno in razvijajoče se državljanstvo. Politično vključevanje je bistveno za 'najvišjo in harmonično' širitev individualnih zmožnosti. Bistvene značilnosti modela so:

- ljudska suverenost s splošno volilno pravico in proporcionalni sistem dodelitve glasov;
- predstavniško vladanje;
- ustavni nadzor za zagotavljanje omejitev in ločevanje državne oblasti ter za zagotavljanje podpiranja individualnih pravic, predvsem vseh tistih, ki so povezane s svobodo mišljenja, čustvovanja, okusa, razpravljanja, objavljanja, kombiniranja in uresničevanja individualno izbranih 'življenjskih načrtov';
- jasna razmejitev parlamentarne skupščine od javne birokracije;
- vključenost državljanov v različne veje vladanja prek glasovanja, široke participacije v lokalni oblasti, javnih razpravah in sodelovanja v poroti.

Za razvoj in obstoj modela je potrebna neodvisna civilna družba s čim manj državnega vmešavanja, konkurenčna tržna ekonomija, zasebna last in nadzor nad produkcijskimi sredstvi poleg eksperimentov s 'skupnostnimi' ali kooperativnimi oblikami lastništva, politična emancipacija žensk, vendar pa na splošno ohranitev tradicionalne delitve dela v družini ter sistem nacionalnih držav z razvitimi mednarodnimi odnosi (glej Held 1989: 103).

Da je 'svobodni razvoj vseh' mogoče doseči zgolj s 'svobodnim razvojem vsakega posameznika', je temeljno načelo **neposrednega modela**, zadnjega klasičnega modela. Svoboda zahteva konec izkoriščanja in naposled popolno politično in ekonomsko enakost, ki edina lahko zagotovi pogoje za udejanjanje potenc vseh človeških bitij, tako da 'lahko vsak prispeva' po svojih zmožnostih in 'prejme po svojih potrebah'. Tudi **neposredni model**, katerega najbolj znana predstavnika sta Marx in Engels, ima dve obliki: *socializem* in *komunizem*. *Socializem* zahteva, da javne zadeve regulira komuna ali svet, organiziran v piramidalno strukturo, podvrženost predstavnikov zakona in administratorjev pogostim volitvam, mandatom njihovih skupnosti in odpoklicu, javni uslužbenci morajo imeti enake mezde kot delavci, ljudsko policijo pa naj za ohranitev nove politične ureditve nadzoruje skupnost. Pogoji, ki pravzaprav omogočajo razvoj *socializma*, so:

- enotnost delavskih razredov;

- poraz buržoazije;
- konec vseh razrednih privilegijev;
- izginotje vseh ostankov razredov;
- znaten razvoj produkcijskih sil, tako da so zadovoljene vse osnovne potrebe in da imajo ljudje dovolj časa za posvečanje prostočasnim dejavnostim;
- vedno bolj združevanje države in družbe.

Komunizem v nasprotju od *socializma* zahteva, da se 'vladanje' in 'politika' v vseh oblikah umakneta samoregulaciji, vse javne zadeve morajo biti vodene kolektivno, konsenz razume kot načelo odločanja o vseh javnih vprašanjih, samonadzorovanje pa nadomesti vse oborožene sile in sile prisile. Splošni pogoji, pod katerimi *komunizem* sploh zaživi, zahtevajo izginotje vseh ostankov razredov, odpravo pomanjkanja in zasebne lastnine, odpravo trga, menjave in denarja ter konec družbene delitve dela (glej Held 1989: 135).

Od klasičnih pa k modernim modelom demokracije, kamor po Heldu spada **rivalski elitistični model**, ki zahteva metodo za izbiro sposobne in imaginativne politične elite ter oviro ekscesom političnega vodstva. Model, ki sta ga opredelila predvsem Schumpeter in Weber, se lahko razvije le v industrijski družbi, ki ima razdrobljen vzorec družbenega in političnega konflikta, slabo informirano in/ali čustveno volilno telo, politično kulturo, ki tolerira različnost mnenj ter sposobni sloj tehnično izobraženih ekspertov in menedžerjev. Bistvene značilnosti modela so:

- parlamentarna vladavina z močno eksekutivo;
- tekmovalnost med rivalskimi političnimi elitami in strankami;
- strankarska politika, ki dominira nad parlamentom;
- pomembnost političnega vodstva;
- birokracija – neodvisna in dobro izurjena administracija;
- ustavne in praktične omejitve 'dejanskega obsega političnega odločanja' (glej Held 1989: 177).

Dahl in Lindblom zastopata šesti Heldov model imenovan **pluralizem**, ki zagotavlja vlado z manjšinami in posledično politično svobodo ter odlično oviro za razvoj izjemno vplivnih struj in nedovzete države. Model ima dve obliki – *klasični pluralizem* in *neopluralizem* –, ki imata nekaj skupnih bistvenih značilnosti:

- državljanske pravice, med drugim: en človek – en glas, svoboda izražanja, svoboda organiziranja;

- sistem nadzora in ravnotežja med zakonodajno, izvršilno, sodno in administrativno birokracijo;
- rivalski volilni sistem z najmanj dvema strankama.

Klasični pluralizem poleg naštetega vsebuje tudi raznovrstni niz prekrivajočih se interesnih skupin, ki si prizadevajo za politični vpliv, vlade, ki znotraj modela posredujejo in razsojajo med zahtevami, ustavna pravila, ki so del nosilne politične kulture. *Neopluralizem* pa po drugi strani predvideva mnogovrstne skupine pritiska, politični 'poslovnik', ki se nagiba h korporacijski moči, državo, ki skupaj s svojimi deli skrbi za svoje sektorske interese ter ustavna pravila, ki delujejo v kontekstu raznovrstne politične kulture in sistema radikalno neenakih ekonomskih sredstev. Splošni pogoji, ki omogočajo obstoj *klasičnega pluralizma*, so:

- delitev moči med številnimi skupinami in kupčevanje z močjo;
- široka baza raznovrstnih sredstev, razpršenih po populaciji;
- vrednostni konsenz o političnih postopkih, vrsta političnih alternativ in zakonski okvir delovanja politike;
- ravnotežje med aktivnimi in pasivnimi državljani, ki zadostuje za politično trdnost.

V *neopluralizmu* pa se za moč kosajo številne skupine, skromna sredstva številnim skupinam preprečujejo popolno politično participacijo, distribucija družbenoekonomske moči daje priložnosti in omejuje politične izbire, premalo odprta vlada pa povzroča neenako udeležbo v politiki (glej Held 1989: 195).

Predzadnji **legalni model**, katerega predstavnik je Hayek, temelji na ideji, da načelo večine predstavlja učinkovit in zaželen način zaščite posameznika pred arbitrarno oblastjo ter tako ohranja svobodo, medtem ko mora biti v političnem in ekonomskem življenju vladavina večine, da bi delovala pravično in modro, omejena z vladavino zakona. Značilnosti modela so ustavna država, vladavina zakona, minimalno državno poseganje v civilno družbo in zasebno življenje ter družba svobodnega trga, ki daje najboljši možni okvir. **Legalni model** se običajno razvije takrat, ko obstaja učinkovito politično vodstvo, minimalizacija pretiranega birokratskega uravnavanja, minimalizacija grožnje kakršnega koli kolektivizma ter ko so vloge interesnih skupin omejene (glej Held 1989: 238).

Enako pravico do samorazvoja je po Heldovem mnenju mogoče doseči le v 'participativni družbi', ki vzgaja smisel za politično učinkovitost, neguje skrb za kolektivne probleme in prispeva k formiranju dobro obveščenih državljanov, ki so se zmožni trajno zanimati za

proces vladanja. Slednje predstavlja načelo utemeljevanja zadnjega modela po vrsti, in sicer **participativnega modela**, katerega vidni predstavniki so Poulantzas, Macpherson in Pateman. Neposredna participacija državljanov v urejanju ključnih družbenih institucij, vključno z delovnim mestom in lokalno skupnostjo, reorganizacija strankarskega sistema z vpeljavo neposredne odgovornosti strankarskih uradnikov do članstva, delovanje 'participativnih strank' v parlamentarni kongresni strukturi in ohranitev odprtega institucionalnega sistema, ki zagotavlja možnosti eksperimentiranja s političnimi oblikami, so njegove bistvene lastnosti. Splošni pogoji **participativnega modela** med drugim obsegajo:

- neposredno izboljšanje nezadostne osnove mnogih družbenih skupin, kar zadeva sredstva, s porazdelitvijo materialnih virov;
- odprt informacijski sistem, ki zagotavlja 'informirane' odločitve;
- ponovno preverjanje predpisov o otroškem varstvu, da bodo imele ženske tudi možnost participacije (glej Held 1989: 249).

Kot je glede na Heldove modele demokracije mogoče opaziti, koncept demokracije v svojem osnovnem pomenu vključuje vladavino večine in spoštovanje tistih, ki so v manjšini, ker so del ljudstva kot celote. Odločitve, ki se sprejemajo, so tako izključno v rokah posameznikov, ki izbirajo svoje voditelje, ti pa potem vladajo v njihovem imenu. Ljudstvo že s tem svobodno izraža svoje želje, le da ne gre za dobesedno izražanje. Obstajajo pa tudi posamezniki, ki vplivajo na vladanje posredno z denarjem in kapitalom¹⁹ – elite. Politiki, ki so predstavniki ljudstva, danes že skorajda ne morejo biti izvoljeni brez podpore kapitala, ki je potreben za uspeh na volitvah. Offe (1985: 61) o tem problemu govori kot o *demokratični legitimaciji*, ki je ena izmed štirih lastnosti današnje kapitalistične družbe:

Ta odvisnost državne oblasti od aklamacijske vsebine splošnih volitev ima pomembno vlogo pri zamegljevanju dejstva, da so materialni viri, ki sami šele dopuščajo izvajanje državne oblasti, v prvi vrsti odvisni od prihodka, ki izvira iz akumulacijskega procesa, in da je uporaba teh virov le toliko določena s preferencami volilne publike, kolikor se sklada s predpostavkami nadaljnje akumulacije. Z drugimi besedami: za kapitalistično državo je značilna dvojna določitev politične moči. Po njeni institucionalni obliki jo

¹⁹ Mattern govori o kapitalu oziroma finančnem kapitalu kot o najbolj očitnem in verjetno najpomembnejšem materialnem viru, ki političnim akterjem daje moč in je hkrati spremenljiv v druge oblike moči. Finančni kapital političnim akterjem omogoča pridobiti vire, s katerimi lahko vplivajo in nadzirajo. Z dovolj velikim finančnim kapitalom si politični akterji zavarujejo svoje politično mesto, 'kupijo' sedež za mizo, kjer se sprejemajo politične odločitve, objavijo svoje poglede v javnosti in podobno (glej Mattern 2006: 379).

določajo pravila demokratično predstavniške oblike vladanja, po vsebini pa je determinirana s potekom in potrebami akumulacijskega procesa.

V nasprotju z antično demokracijo, kjer so imeli pomembno vlogo filozofi, je tako v moderni demokratični družbi na sprevržen način njihovo vlogo prevzel kapital. Današnje družbe so številčnejše, soočajo se z večjim številom problemov in izzivov, kar je predvsem posledica tehnološkega in znanstvenega razvoja zadnjih tisočletij. Videti je, da se je antični filozof v modernih demokracijah umaknil pragmatičnemu finančniku. Današnji individuuum svojega bistva ne vidi zgolj v služenju interesom skupnosti, ampak predvsem v zadovoljevanju lastnih interesov. Held zato predstavi še dodatni model demokracije, imenovan **demokratična avtonomija** oziroma '**liberalni socializem**'. Model spada k številnim predlogom, ki bi lahko skupaj ustvarili pogoje za obrambo in razvoj demokracije v sodobnih razmerah.

»Če so demokratično življenje zgolj občasne volitve, potem bo mesto dejavnosti ljudi 'zasebno' področje civilne družbe, domet njihovih akcij pa bo odvisen predvsem od sredstev, s katerimi lahko upravljajo. Državljeni bodo imeli le malo možnosti, da delujejo kot državljani, kot udeleženci v javnem življenju. **Demokratična avtonomija** skuša odpraviti tako stanje z ustvarjanjem možnosti, da se ljudje uveljavijo v svoji državljanski razsežnosti« (Held 1989: 272, **poudarila J. P. R.**). Model utemeljuje idejo, da bi posamezniki morali biti svobodni in enaki v določanju pogojev lastnih življenj, to pomeni, da bi morali imeti enake pravice (in v skladu s tem enake obveznosti) v določanju okvira, ki ustvarja in omejuje možnosti, ki so jim na razpolago, če tega okvira ne širijo zato, da bi zanikali pravice drugih. Kot bistvene značilnosti na ravni države našteva: načelo avtonomije, zavarovano z ustavo ter pravicami in svoboščinami, parlamentarno ali kongresno strukturo, sodni sistem, ki vključuje specializirane forume za preverjanje interpretacij pravic ter večstrankarski sistem (preoblikovan z javnim financiranjem in neposredno participacijo posameznih krogov državljanov). Po drugi strani pa naj bi civilna družba temeljila na:

- številnih tipih gospodinjstev in informacijskih virov, kulturnih institucij, potrošniških skupin in tako dalje;
- javnih službah, kot so varstvo otrok, zdravstveni centri, izobraževanje, notranje organiziranih po načelu neposredne participacije, vendar s prioriteto uporabnikov;
- samoupravnih podjetjih (nacionaliziranih, če gre za vitalno industrijo, sicer v družbeni ali kooperativni lasti);

- različnih zasebnih podjetjih, ki pripomorejo k inovativnosti in raznolikosti (glej Held 1989: 273).

Vsi naštetih modeli zahtevajo svobodo izražanja. Bilo bi drugače, če bi pogledali realno stanje – koliko so posamezniki upravičeni do uresničevanja svobode izražanja. Danes lahko poleg omenjenih modelov govorimo še o enem, ki je povezan z razvojem tehnologije. Gre za elektronsko demokracijo, ali tudi digitalno, virtualno demokracijo, teledemokracijo in celo kiberdemokracijo.

3.3.1. ELEKTRONSKA DEMOKRACIJA

»Danes skoraj ni več področja družbenega življenja, kamor ne bi segle intenzivno razpredajoče se lovke interaktivnih računalniških tehnologij; področje političnega v tem smislu ni izjema.« (Oblak 2000: 121)

V preteklih desetletjih je področje, ki je doživljalo najhitrejši napredek, področje informacijsko-komunikacijske tehnologije, brez katere si danes težko predstavljamo naš vsakdan. S pomočjo interneta pridobivamo informacije o dogodkih kjer koli na planetu skoraj v istem trenutku, ko dogodek nastane. Poleg tega lahko s pomočjo informacijsko-komunikacijske tehnologije na hiter in enostaven način pogledamo arhive in si tako oblikujemo svoja mnenja o določenih dogodkih, ali pa jo »uporabimo za namene širjenja politične demokracije oziroma za participacijo državljanov v demokratični komunikaciji« (Hacker in van Dijk 2000: 1). V slednjem primeru lahko govorimo o elektronski demokraciji, ki je definirana kot »zbirka namenskih izvajanj demokracije brez časovnih, prostorskih omejitev in drugih fizičnih razmer, z uporabo informacijsko-komunikacijske tehnologije kot nadomestkom za tradicionalne 'analogne' politične prakse«²⁰ (Hacker in van Dijk 2000: 1).

Pojem elektronska demokracija ima dolgo zgodovino, saj je postala predmet številnih študij že konec 70. let. A pojem ni enopomenski in v različnih kontekstih obsega različne stvarne pojave: »komuniciranje s političnimi predstavniki in institucijami s pomočjo računalniške pošte, razpravljanje v različnih računalniško posredovanih forumih, sistematičen dostop do

²⁰ Pri tem Street (1997: 34) opozarja, da je odnos konstantno v teku: »politični procesi oblikujejo tehnologijo; in ta nato oblikuje politike«.

podatkov, ki so v javnem interesu, tehnike množičnega glasovanja z računalniškimi tehnologijami in javna računalniška omrežja v lokalnih skupnostih« (Oblak 2000: 122).

Elektronska demokracija torej ni nova epizoda v zgodovini razvoja demokratičnih sistemov, temveč je pomagalo obstoječim demokratičnim praksam;²¹ je »hibridni demokratični model, ki vsebuje elemente tako participativnih kot tudi predstavnih oblik demokracije« (Hague in Loader 1999: 7). Splošno gledano je ideja o elektronski demokraciji obljuba o bolj demokratičnem, dostopnejšem in zato tudi bolj odprtem političnem prizorišču, v katerem lahko tako državljani kot politični akterji uspešno sodelujejo. »Pridevnik 'elektronska' se na tem mestu uporablja za opis sprememb, ki jih prinaša nagla razširjenost digitalne, računalniške, komunikacijske tehnologije. Ideja elektronske demokracije zato implicira obliko demokracije, ki bi nastala kot rezultat implementacije novih komunikacijskih tehnologij v obstoječe demokratične procese«²² (Oblak 2003: 2–3).

Ena osrednjih stičnih točk številnih konceptualizacij elektronske demokracije danes ostaja »ideja o povečevanju *participativnih možnosti* in razširjanju *demokratičnosti delovanj*. Participativne zmogljivosti uporabe računalniških tehnologij, ki bi takšne obete zmogli uresničevati, temeljijo na posebnih tehnoloških značilnostih: na enostavnem dostopanju do informacij; samostojnem oblikovanju in pošiljanju informacij; na interaktivnosti ter raznovrstni ponudbi storitev« (Oblak 2000: 124). Corrado in Firestone (1996: 29) menita, da so demokratične možnosti, ki jih ponuja internet, v prvi vrsti odvisne od »pripravljenosti velikega števila državljanov, da izrabijo možnosti, ki jih ponuja to izjemno orodje za njihovo vključevanje v politične razprave, da postanejo boljše informirani volivci in boljše vključeni v družbeno dogajanje«.

Če verjamemo Grossmanu (1995: 49), bi interaktivna informacijska tehnologija lahko postala »elektronska različica prostora srečevanj na vrhu blizu akropole, kjer so se pred 2500 leti zbirali atenski državljani in vladali sami sebi«.²³ Osnova človeškega obstoja je namreč prav

²¹ Četudi pojem elektronske demokracije označuje vzročno zvezo med demokratično politiko in uporabo računalniških tehnologij, je odgovor, ali utegne uporaba računalniških tehnologij zatreti ali pospešiti razvoj demokracije, povsem nejasen, če ne vemo, kaj nam demokracija pomeni in kakšno demokracijo si predstavljamo v prihodnje (glej Barber 1997: 222).

²² »/E/elektronska demokracija ni projekt, ki bi tekmoval z obstoječimi demokratičnimi sistemi, temveč je kompatibilen z obstoječimi institucijami« (Oblak 2003: 135).

²³ Hacker in van Dijk v svojem delu naštevata tri možne modele elektronske demokracije v prihodnosti, ki so le idealni tipi, in sicer: internetni model (poudarja govor), marketinški model (poudarja registracijo) in infokratični

medosebna komunikacija, in če se človek nasloni nanjo, lahko reši tudi zapletenost sveta. »Demokracija se mora začeti doma in njen dom je sosedska skupnost«, pravi Dewey (1999: 145), ki verjame, da lahko najsodobnejša tehnologija vrne družbo nazaj v 'ust-do-ustno' skupnost ter s takšno povrnitvijo v poenostavljeno stanje ponovno omogoči delovanje demokracije. »Ključna potreba /.../ je izboljšati postopke in možnosti razpravljanja, debatiranja in prepričevanja« (Dewey 1999: 143).

Po drugi strani pa Sunstein ne gleda pozitivno na demokratične zmožnosti interneta in drugih novih tehnologij. Opisuje namreč 'utopično' sliko, ki se počasi uresničuje v moderni (ameriški) družbi. Govori o sistemu komunikacij, »v katerem naj bi imel vsak posameznik neomejeno moč individualnih odločitev. /.../ V takem sistemu bi bil trg informacij izpopolnjen – to pomeni, da bi potrošniki videli natančno tisto, kar si želijo, nič več in nič manj. Če je filtriranje neomejeno, se ljudje lahko odločajo vnaprej in zelo natančno, s čim se bodo in s čim se ne bodo ukvarjali. Oblikujejo si lahko komunikacijski svet, ki temelji na njihovih lastnih izbirah«²⁴ (Sunstein 2001a: 320). Pri tem opozarja, da posameznikova moč nadzora nad vsebino vedno bolj raste (glej Sunstein 2001a: 321). Ni presenetljivo, da ljudje z določenimi interesi in političnimi prepričanji izbirajo strani in diskusijske skupine, ki podpirajo njihova prepričanja ter komunicirajo zgolj z enako mislečimi (glej Sunstein 2001b: 58–59).²⁵ »Težava, ki se pri tem pojavi, je: če bodo skupine ljudi izpostavljene različnim temam, bo obojestransko razumevanje težko dosegljivo, posledično pa bo težko dosegljivo tudi skupno reševanje težav, ki se tičejo družbe kot celote. Gre za tako imenovano skupinsko polarizacijo, ki se lahko razvije povsod, tudi na internetu« (Sunstein 2001a: 329, 332). Verjetno ni treba posebej poudariti, da je opisana situacija na internetu še toliko lažje izvedljiva, zato je internet idealno okolje za razvoj polarizacije in s tem potencialna nevarnost za demokracijo (glej Sunstein 2001b: 67).²⁶

Nove tehnologije torej ne prinašajo le prednosti, temveč tudi slabosti. »Grožnja je skrita v dejstvu, da nove tehnologije povečujejo sposobnost ljudi, da se izmikajo temam in mnenjem,

model (poudarja posvet in pogovor) (glej Hacker in van Dijk 2000: 49–51). »Domnevno bo naša realna prihodnost sinteza posameznih značilnosti teh modelov« (Hacker in van Dijk 2000: 49).

²⁴ Avtor našteva primere, ki potrjujejo opisano sliko v realnosti: Broadcast.com, Sonicnet.com, Zatso.com in tako dalje (glej Sunstein 2001b: 5–6).

²⁵ Junija 2000 je Sunstein v sodelovanju z Lesleyem Wexlerjem izvedel raziskavo 60 internetnih političnih strani, ki je pokazala naslednje: le 9 strani je ponujalo povezavo na stran z nasprotnim pogledom, 35 pa jih je ponujalo povezavo na strani z enakim pogledom (glej Sunstein 2001b: 59).

²⁶ Pri tem Sunstein opozarja, da je skupinska polarizacija na internetu nevarna tudi zato, ker posamezniki svoja prepričanja zaradi razprav z enako mislečimi stopnjujejo do ekstremnih oblik (glej Sunstein 2001b: 65).

s katerimi se ne strinjajo. Čeprav po drugi strani tega ne moremo opredeliti kot grožnjo, če sistem svobode izražanja razumemo kot sistem, ki ljudem dovoljuje neomejene možnosti izbire. Toda svobodna demokratična država mora temeljiti na državljanih, ki hrepenijo po različnih izkušnjah, idejah in temah, ki jih ne izberejo vnaprej« (Sunstein 2001a: 346). Fragmentirana komunikacija je tako za državljane demokracije lahko zelo nevarna: predstavlja nevarnost za posameznika, saj nenehna izpostavljenost eni temi oziroma enakim pogledom privede do napak in zmede; za družbo kot celoto pa obstaja nevarnost, da ne bo sposobna kooperativno sodelovati pri reševanju skupnih problemov (glej Sunstein 2001a: 335). Če torej državljani na internetu oblikujejo različne skupine, v katerih so vedno izpostavljeni le določeni temi in ne komunicirajo z različno mislečimi skupinami, ali lahko govorimo o elektronski demokraciji? »Nepričakovana srečanja s temami in pogledi, ki jih ljudje niso iskali in jih celo vznemirjajo, so namreč nujna za demokracijo in celo za svobodo« (Sunstein 2001a: 320).

Tudi Vreg (1990: 11) poudarja, da »nove tehnologije niso nikoli prinesle novih oblik za politično demokracijo; razvoj demokracije in demokratičnega komuniciranja namreč ostaja naloga človeka«. Lahko torej sklenemo, da

internet ni revolucionarna novost, ki bo bistveno preokrenila koncept demokracije in politike, ampak je tako kot njegovi zgodovinski medijski predhodniki le ena od tehnoloških stopničk oziroma orodij, ki so ga tako kot vse prejšnje osvojile tradicionalne skupine moči v ameriški politiki. Z njim so si kvečjemu utrdile njim ustrezno delitev politične moči, ne pa ga uporabile kot medij prihajajoče neposredne demokracije. Takšen trend uporabe interneta se bo verjetno še nadaljeval in krepil v bodoče ... (Ferfila 2002: 508)

Ker je bistvo magistrskega dela ugotoviti, kako je demokracija dejansko povezana s svobodo izražanja oziroma dokazati ali ovreči hipotezo, da je svoboda izražanja temelj demokracije, in ker je svoboda izražanja ena izmed človekovih pravic, sledi v nadaljevanju opredelitev pojma človekovih pravic in koncepta svobode.

3.4. DEMOKRACIJA IN ČLOVEKOVE PRAVICE

»V temelju človekovih pravic so dostojanstvo, integriteta in ranljivost posameznika.

Človekove pravice so vezane na ljudi in njihove pravice. Pravica do spodobnega in svobodnega življenja, brez lakote, nasilja in trpljenja. Pravica do participacije v družbi, izražanje mnenj in pravica biti svoboden pred arbitrarnimi vdori ali omejitvami s strani države.« (Samassékou v Jørgensen 2006: viii)

»Človekove pravice so pravice, ki veljajo za vsa človeška bitja enako« (Waldock v Cerar 1998: 16). Varujejo najpomembnejše človekove dobrine in morajo biti zagotavljene vsem ljudem. Uresničujejo se na podlagi ustave, z zakonom pa se lahko predpiše način njihovega uresničevanja (glej Cerar 1998: 36–37). »Tradicionalno se za človekove pravice zatrjuje, da so dane človeku že z njegovo naravo, da so torej nujni sestavni del narave človeka, zaradi česar so tudi neodtuljive – v trenutku njihove odtujitve naj bi se človek dejansko 'razčlovečil', saj bi bilo okrnjeno njegovo bistvo« (Sruk v Cerar 1998: 148).

V demokratičnih političnih sistemih je spoštovanje človekovih pravic eden izmed osnovnih pogojev za življenje. Poleg tega pa so demokratični politični režimi tudi tisti, »ki so najboljši pri varovanju človekovih pravic« (Weale 2007: 192). Lahko bi uporabili besede Sørensen (1993: 88): »Demokracija in človekove pravice sta dve strani istega kovanca.« Iz tega izhaja, da so demokracija in človekove pravice »medsebojno tesno povezani« (Beetham 2000: 90).

Človekove pravice so danes zapisane v ustavi, »ki je temeljni in hierarhično najvišji pravni akt v posamezni državi« (Pavčnik in drugi 1997:15), in običajno zavzemajo posebno mesto – praviloma na začetku ustave ali pa kot posebna deklaracija. Vendar pa s tem, ko so pravice nekje skrbno zapisane, ne preprečimo tudi njihovih kršitev. Svoboda in demokracija v določeni politični entiteti se kažeta prav v tem, da je demokratično zrelo državo pripravljena in sposobna vzpostaviti mehanizme, ki bodo državljanu učili, katere so njihove temeljne pravice, hkrati pa opozarjali na njihove kršitve.

Zaradi različnih problemov, ki težijo sodobni svet, zaradi sprememb v družbi, socialnega napredka in znanstvenega in tehničnega razvoja pa postajajo človekove pravice vse bolj del človeške manipulacije. V Združenih državah Amerike jih je zasenčila vojna s terorizmom, v Evropi pa je v ospredju boj z organiziranim kriminalom, trgovino z mamili, pranjem denarja in korupcijo (glej Ribičič 2003: 34). Pri vsem tem je ključno, da se temeljne pravice lahko

izpolnjujejo le, če se jih ljudje zavedajo in jih poznajo, zato je treba razumeti njihov pomen in zgodovinski razvoj.

3.4.1. KONCEPT ČLOVEKOVIH PRAVIC

»Univerzalnost človekovih pravic temelji na prepričanju, da vsi, po vsem svetu, od dneva, ko so rojeni, dobijo pravico živeti dostojanstveno, kar mora zagotavljati država in na prepričanju, da si državljani zaslužijo zaščito pred vladnimi zlorabami moči. Človekove pravice obsegajo pravico do življenja, svobodo izražanja in svobodo zbiranja.« (Meijer 2001: 2)

Kaj je torej pravica? »Pravica predstavlja možnost obstoja in razvoja posameznika v določeni skupnosti oziroma uresničevanje njegovih osnovnih potreb na temelju najširše pojmovane enakosti« (Zajc 1998: 16). Bronkhorst (2001: 14) pravice opredeli najprej kot »legalni koncept, korist zagotovljena s strani določenega legalnega sistema. Kot moralni izraz pa se nanašajo na vse pošteno in pravično«. Pojem človekove pravice torej pomeni tako njihovo naravo kot njihov vir. Vsa človeška bitja imajo enake človekove pravice, ki jim pripadajo enakopravno in neodtujljivo (glej Donnelly 1993: 19).

Čeprav imajo človekove pravice za seboj šele kratko življenje, jih je vseeno mogoče razvrstiti v tri generacije:

Prva generacija človekovih pravic je nastala iz potrebe, da se posameznika – človeka zaščiti pred samovoljo države oziroma njenih individualnih nosilcev. Te vrste človekovih pravic običajno poimenujemo svoboščine, na primer svoboda veroizpovedi ali pa svoboda tiska. Pri prvi generaciji človekovih pravic se je država dolžna vzdržati od določene akcije, medtem ko je pri drugi generaciji pravic, to je pri ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, država dolžna pozitivno ukrepati. Državi je, povedano z drugimi besedami, naloženo, da zagotavlja družbene pogoje za neke minimalne standarde na področjih izobraževanja, zaposlenosti, zdravstvene oskrbe in socialne varnosti. Očitno je, da je element časa pri drugi generaciji mnogo bolj raztegljiv kot pri prvi, kjer je potrebno, da država relativno v kratkem času zagotovi spoštovanje temeljnih svoboščin. Pri tretji generaciji, ki jo pogosto skrajšano imenujejo 'solidarnostne pravice', na primer pravica do miru, razvoja in čistega

okolja, imamo pa opravka s pravicami, ki jih je mogoče zagotoviti šele v daljšem časovnem razdobju. (Rizman 1992: 106)

Človekove pravice so univerzalne, kar pomeni, da jih mora država zagotavljati »vsem po načelu nediskriminacije, torej ne glede na raso, spol, barvo kože, jezik, vero, politično ali drugo mnenje, nacionalni ali socialni izvor, lastnino, rojstvo ali drugačne značilnosti (status)« (Zajc 1998: 13). Pripadajo odraslim posameznikom in niso odvisne od skupnosti oziroma države – ta se pojavlja predvsem kot varuh človekovih pravic. Temeljne pravice veljajo za vse ljudi in jim omogočajo, da na svoj način svobodno uravnavajo svoje življenje, razvijajo svoje sposobnosti in uresničujejo svoje upravičene interese, drugim – zlasti državi – pa nalagajo obveznosti, da jih pri tem ne ovirajo oziroma jim pomagajo. Pravice posamezniku zagotavljajo živeti na določen način, se razvijati in delovati ter uresničevati njegove interese. Načeloma so pravice omejene le s pravicami drugih posameznikov, država pa jih lahko omeji le v posebnih okoliščinah, vendar tudi v tem primeru ni mogoče poseči v nekatere temeljne pravice, kot so pravica do življenja, prepoved mučenja ali pravica do poštenega sojenja (glej Zajc 1998: 15).

Toda ko razmišljamo o spoštovanju človekovih pravic, moramo biti previdni in upoštevati relativnost pomembnosti določene pravice v določeni skupnosti. Aplikacija določene pravice je lahko v eni državi popolnoma razumljiva in logična, v drugi državi pa bo ta ista pravica vzbudila zgražanje in neodobravanje. Sprejemanje določene pravice v politični skupnosti je danes odvisno od različnih dejavnikov kot na primer izobrazbe ljudi, verske pripadnosti, starosti, politične kulture in podobno, vse to pa nadalje vpliva na politično razmerje moči v družbi. V sodobnem svetu je postalo sklicevanje na človekove pravice splošno uveljavljeno v vseh demokratično urejenih državah.

Na človekove pravice se sklicujemo z namenom, da bi v globalni družbi soustvarili stanje, v katerem tovrstna sklicevanja sploh ne bi bila več potrebna. Če so v neki družbi človekove pravice učinkovito (za)varovane, to ne pomeni, da so odslej nepotrebne – še vedno jih potrebujemo /.../. Človekove pravice so na ta način zadnje iznajdeno merilo politične legitimnosti, kar pomeni, da politična oblast tako sebi kot državljanom nalaga, da vse družbene spremembe dosega s striktnim upoštevanjem (mednarodnih) človekovih pravic. (Rizman 1992: 103)

Vsako obdobje v človeški zgodovini temelji na splošnih smernicah, ki naj bi olajšale življenje posameznikov v njihovi skupnosti. »Prav zgodovinski razvoj kliče v zavest dejstvo, da vprašanje človekovih pravic ni le eno izmed vprašanj posamezne družbe ter njene politične ureditve, temveč njeno osrednje vprašanje, od čigar razrešitve je odvisna celotna politična zgradba družbe« (Perenič 1988: 17). Od upoštevanja ali neupoštevanja človekovih pravic skozi zgodovino je torej odvisno, ali bo država demokratična ali ne.

3.4.2. PREGLED ZGODOVINSKEGA RAZVOJA

»Živimo v obdobju, za katerega je značilno, da ljudje v demokratičnih družbah v okviru političnega diskurza prosijo za svoje pravice.« (Birch 2007: 177)

Kljub temu, da je v Atenah demokracija dosegla svojo najvišjo razvojno stopnjo, pravice državljana takrat niso imele nič skupnega s pravicami človeka. Svoboda je bila na primer takrat ena od prednosti, ki jih je užival državljan – bila je privilegij (glej Krušič 1968: 40–45). V Atenah in drugih grških mestih so živeli sužnji, kar se tudi najbolj umnim ljudem tistega časa ni zdelo sporno, kljub temu, da so te isti možje zagovarjali človekove pravice in demokracijo. Le meščan, ki ni bil suženj ali priseljenc ali ženska, temveč polnopravni državljan, je imel zagotovljene pravice, ki naj bi v demokraciji pripadale vsem.

V sodobnih pravnih državah pa oblast temelji na prepoznavanju in spoštovanju človekovih pravic. Te so naravne, neodtuljive, nobena oblast naj jih ne bi omejevala, enostransko interpretirala ali posegala vanje, saj bi s tem zrušila temelje lastne legitimnosti. Pravice so pogonska moč razvoja in zato zahtevajo resno obravnavo in zavarovanje s pravom, kar pomeni, da jih je potrebno jasno in nedvoumno zapisati, vzpostaviti in izvajati ter predvideti sankcije v primeru njihove kršitve. Posameznikove pravice so omejene le s pravicami drugega posameznika.

Ne glede na vse miselne napore, ki so jih vložili misleci prejšnjih stoletjih v ustave, deklaracije, listine, ki so bile sprejete v dobri veri, da bodo tako zavarovane človekove pravice in svoboščine, pa se zdi, da je bil ves ta čas in trud zaman. Obdobje 20. stoletja namreč pomeni eno tistih v človeški zgodovini, ki je znova in znova dokazovalo, da samo pisati o tako abstraktnih idejah še ne pomeni, da bodo te tudi udejanjene v praksi. Lahko rečemo, da so bile v 20. stoletju kršene prav vse pravice, ki so jih tako dolgo poskušali

zavarovati. Kot da se ljudstva niso prav nič naučila iz dotedanjih izkušenj, so po prvi svetovni vojni in Društvu narodov²⁷ navkljub stopila v drugo svetovno vojno.

Tudi obdobje med obema vojnama ni bilo mirno (oktobrska revolucija in sovjetski komunizem, ki se je vzpostavil v Sovjetski zvezi kot alternativa kapitalističnemu sistemu in se sčasoma razširil na skoraj tretjino človeštva, do padca komunizma konec 80. in 90. let prejšnjega stoletja; padec liberalizma in vzpostavitvev diktatur). »V političnem smislu so institucije liberalne demokracije dejansko napredovale in izbruh barbarstva v letih 1914–1918 je, kot je kazalo, ta napredek le še pospešil. Razen sovjetske Rusije so bili vsi režimi, ki so vzniknili iz prve svetovne vojne, tako stari kot novi, v bistvu izvoljeni predstaviški parlamentarni režimi« (Hobsbawm 2000: 104).

Ena največjih pridobitev na področju človekovih pravic v 20. stoletju pa je zagotovo njihov premik iz nacionalnih držav v širšo mednarodno skupnost, kar je povzročilo univerzalizacijo človekovih pravic. »Prizadevanja za nadnacionalno varstvo človekovih pravic segajo sicer že v 19. stoletje (borba za odpravo suženjstva in prisilnega dela), najdemo jih po prvi svetovni vojni (zlasti v določbah mirovnih pogodb), toda najpomembnejši mejnik v teh prizadevanjih pomeni nedvomno Splošna deklaracija o človekovih pravicah, ki jo je sprejela generalna skupščina OZN²⁸ 10. decembra 1948« (Perenič 1988: 29). S pomočjo različnih medijev – značilnih za takratna obdobja – so se tudi ideje človekovih pravic širile med ljudmi.

Značilen je primer uzakonjanja človekovih pravic: najprej političnih pravic v meščanskih revolucijah, nato socialnih in ekonomskih pravic v prvi polovici 20. stoletja, ki naj bi jim zdaj sledile komunikacijske in kulturne pravice, zlasti tiste, ki so povezane z mediji. Širitev človekovih pravic je temeljila na univerzalizaciji političnih norm in vrednot, zaradi česar so se postopno zmanjševale eksterno določene neenakosti državljanov in se je torej povečala njihova dejanska enakost. Boj za svobodo mišljenja in tiskanja ter druge državljanske pravice je bil v bistvu izraz novomeščanskega razreda, ki je zasedal položaj 'javnosti' – in pogosto tudi 'ljudstva' ali 'nacije' – za

²⁷ »Kot enega pomembnih dosežkov ob koncu te vojne (prve svetovne vojne) štejem ustanovitev Društva narodov, organizacije, ki naj bi spodbujala mednarodno sodelovanje in s tem tudi varovanje temeljnih človekovih pravic (ustanovljeno je bilo leta 1918). Države podpisnice so se dogovorile o načelih skupne varnosti in predvidele arbitražo, ki naj bi reševala mednarodne spore. Prav tako so se sporazumele za omejevanje oboroževanja in odkrito diplomacijo« (Zajc 1998: 74).

²⁸ OZN – Organizacija Združenih narodov.

oblast, to je najprej za udeležbo na oblasti starih razredov in monarhije, ki jih omejuje, in kasneje vse bolj za samostojno oblast. (Splichal 2001: 43)

»Za človekove pravice lahko rečemo, da so dejstvo sodobnega sveta« (Schwelb 1968: 540), kar velja tudi za svobodo kot eno izmed temeljnih pravic.

3.4.3. SVOBODA KOT TEMELJNA ČLOVEKOVA PRAVICA

»Svoboda je kompleksen dosežek, daleč od tega, da bi se jo dalo preprosto varovati, toda z neizmerljivim pomenom za tiste, ki jo uživajo.« (Miller 1991: 20)

»Osnovni demokratični ideal je bila svoboda (*eleutheria*)« (Crick 2002: 16). Pravica do svobode je bila na začetku nujen pogoj za uspešno aplikacijo pravil demokratične igre, hkrati pa je razvoj demokracije skozi čas postal »osnovno orodje za varovanje pravice do svobode« (Bobbio 2005: 39). Tako je še danes vprašanje svobode za demokracijo zelo pomembno, mogoče celo bolj kot v antični Grčiji. Za Grke je bila svoboda neizogibno vezana na predstavo o sebi. Človek je bil svoboden samo v ljudski skupnosti, kjer so bili vsi enaki. Svoboda vsakogar znotraj družbenih odnosov je bila zajamčena samo kot 'vezana svoboda' med enakimi ljudmi. Vse je bilo urejeno z 'občimi zakoni', ki so vplivali tudi na prakso javnega prava.

Antična in moderna koncepcija svobode posameznika sta si v svojem bistvu različni. Gledano z vidika modernih standardov, ljudje antike niso bili svobodni: javno in zasebno sta se neizogibno prepletala, človek in državljan sta bila eno in isto, svoboda je bila ekskluzivno politični koncept in ni bila omogočena vsem (glej Sartori 1987: 284). Civilizacija in svoboda antičnega sveta sta imeli kratko življenje med drugim tudi zato, »ker sta bili pristranski in nenavadni.« (Green 1991: 22–23) Ob vsem tem pa se postavi vprašanje: ali je sklicevanje na Atene kot na idealno demokracijo sploh legitimno?

Politika antičnih Aten je imela nedvomno zelo nedemokratičen temelj. Klasični model demokracije bi lahko razumeli kot nasprotje tega, kar naj bi demokracija bila, še posebej če bi nanj gledali z vidika enakosti in svobode posameznika. Večina modernih teoretikov namreč

gleda na svobodo kot na osnovno politično vrednoto, pomembno za demokracijo.²⁹ Osnovni pomen svobode je, da lahko nekdo »dela, kar si želi« (Andrén 1993: 57). Če se bolj poglobimo, biti svoboden pomeni »uživati privilegije državljanstva, privilegije udeležbe v ljudskem zboru, govorjenja in glasovanja« (Siedentop 2003: 85–86). Svoboda je v konvencionalnem smislu definirana kot »odsotnost omejevanja želja in delovanja ljudi. Vendar zaradi človeškega družbenega karakterja ta odsotnost ne more biti absolutna« (Cook v Berger in drugi 1954: 179). Za svobodo velja, da je »posameznik svoboden pri izbiri delovanja in pri oblikovanju družbenega konteksta, v katerem deluje v smislu maksimiziranja pogojev za avtonomijo« (Eriksen in Fossum 2000: 70).

A skozi zgodovino je prihajalo do razhajanj pri dojemanju svobode, ali je socialni atribut ali individualna lastnost. Za antično in srednjeveško razmišljanje je bila svoboda šele sekundarna vrednota in je zaostajala za antično koncepcijo dobrega življenja oziroma podrejanja polisu in srednjeveško religioznostjo. Druga težava pa je, da resnična svoboda »predpostavlja znanje – toda večina državljanov ima malo znanja o številnih zadevah, ki se pojavljajo v njihovi družbi in v razmerju med njihovo ter drugimi družbami« (D'Antonio in Ehrlich 1961: 144). Navsezadnje je cena svobode »večna opreznost« (Finley 1999: 91).

Svoboda se tako »običajno rodi sredi viharjev, z muko se postavi pokonci med državljanskimi razprtijami in razkrije svojo blagodejnost šele, ko je stara« (de Tocqueville 1996a: 239). Razumeti jo moramo glede na njen razvoj in različne oblike, ki jih lahko zavzame. »Fraza '*jaz sem svoboden*' ima lahko tri različne pomene oziroma tri fraze. Lahko pomeni *jaz smem*, ali *jaz znam*, ali *jaz imam moč*. V prvem pomenu je svoboda dovoljenje; v drugem pomenu je sposobnost; in v tretjem pomenu nakazuje na vrževanje nekih drugih razmer (materialnih ali podobno)« (Sartori 1987: 300). A ne glede na njene pomene, vsi ljudje hrepenijo po njej. Zato se prepogosto dogaja, da »ljudje iščejo 'svobodo' brez jasne ideje o dejanskem pomenu pojma« (Rubinstein in Thumm 1965: 204). Kljub temu je njihovo hrepenenje upravičeno, predvsem v državah z demokratičnim političnim sistemom, kar pa je danes značilno za skorajda cel svet. Pri tem je večina modernih demokracij bolj ali manj konstitucionalnih, kar pomeni, da njihov »politični sistem temelji na pravnem redu, ki

²⁹ Svoboda je definirana kot *raison d'être* politike, saj bi bilo brez nje politično življenje brez pomena (glej Čavoški 1981: 3; Arendt 1991: 58).

vsebuje oboje, ustavni zakon – pisan ali nepisan – in institucije, ki zagotavljajo pravni red« (Lane in Svante 2003: 9). Glavne pravice v konstitucionalni demokraciji pa so:

- *habeas corpus* pravice,
- religijska toleranca,
- svoboda misli in izražanja,
- svoboda združevanja,
- pravica do volitev (glej Lane in Svante 2003: 263).

In spet smo pri pojmu svobode oziroma za nas pomembnem pojmu svobode izražanja, ki se vse bolj kaže kot dejanski temelj demokratičnega političnega sistema. Še preden pa pridemo na področje svobode izražanja, še nekaj besed o težavah, izzivih in dejanskem stanju demokracije danes.

3.5. ALI DEMOKRACIJA IZGUBLJA POMEN

»D/emokracija z vsemi svojimi hibami pomeni 'zadnje upanje' za ljudi po svetu. Toda potrebuje varstvo in okrepitev. Z vstopom v 21. stoletje je naša naloga postala zaščita demokracije za ves svet.« (Zakaria 2003: 256)

Besedi demokracija je pripisanih mnogo različnih pomenov. »Demokracija je vladavina prava *par excellence*« (Bobbio 1987: 156). Ali pa, demokracija je »politični režim, kjer volja ljudstva *ex ante* postane zakon države (legalni red) *ex post*« (Lane in Svante 2003: 2). Marx (v Springborg 1984: 539) jo je opisal kot »splošno konstitucijo, do katere je monarhija kakor druga vrsta; demokracija je vsebina in oblika«. Klasična teorija demokracije temelji »ne na različnosti mnenj, temveč na soglasju« (Aptheker 1967: 36). Kljub mnogim razlagam pa je jasno, da je resnično živeča demokracija »oboje, institucionalni okvir in etična inspiracija« (Biancardi 2003: 15).

Če mogoče obstaja »en sam resnični pomen, je najverjetneje, po besedah Platona, skrit v nebesih; in nam na žalost ni bil razkrit« (Crick 2002: 1). Beseda torej spada med tiste koncepte, glede katerih se ne moremo nikoli v celoti strinjati, kaj nam pomenijo, saj na njihovo definiranje vplivajo družbene, moralne in politične značilnosti. Demokracija je zato najpogosteje »produkt modrosti *in* krvi, razuma *in* nasilja. Boj za njen obstoj je vedno preizkus človeškega duha« (Watson in Barber 1988: 11).

Demokracija je bila prepuščena »lastnim divjim instinktom; zrasla je kakor otroci, ki se, prikrajšani za očetovsko skrb, vzgajajo sami na ulicah naših mest in ki družbo poznajo le po njenih slabostih in bedi« (de Tocqueville 1996a: 13). In kljub vsemu, kar je v zgodovini dosegla, ji ljudstvo danes obrača hrbet. »Zasebni državljani se danes počuti kot gluhi gledalec v zadnji vrsti, ki naj bi pozorno spremljal misterij pred seboj, pa mu ne uspeva najbolje ostati buden« (Lippmann v Splichal 1997: 157).

»Če naj bi bila demokracija spontana, morajo biti demokratični interesi preprosti, razumljivi in lahko obvladljivi. Razmere se morajo približati tistim iz izoliranih kmečkih okrajev, če naj bi bilo dobivanje informacij prepuščeno naključni izkušnji. Okolje mora biti omejeno na območje neposrednega in specifičnega znanja vsakega posameznika« (Lippmann 1999: 178). A tega preprosto ni več. Demokracija se mora danes spopasti z izzivi in eden izmed njih je gotovo ta, da je svet vedno bolj skupek deljenih družb (glej Belmont in drugi 2002: 2). Globoke delitve družbe in politična nasprotovanja znotraj pluralnih družb, so razlogi nestabilnosti in zlomov demokracij (glej Lijphart 1992: 9). »V preteklosti se je demokracija najprej borila za politično svobodo in nato za družbeno pravičnost. Kateri boji pa potekajo danes?« (Touraine 1998: 190).

Znano je razmišljanje Winstona Churchilla, da je demokracija najslabša oblika vladavine, razen vseh tistih, ki smo jih izkusili do sedaj. Takšne besede opozarjajo, da je demokracija zašla v težave, pri čemer je najpomembnejše najti odgovor na vprašanje, ali ljudstvo sploh še želi vladati? Pogosto se namreč dogaja, da ljudje raje ostanejo doma, kot da bi odšli na volitve. Se ljudstvo otepa odgovornosti? Iskanje odgovora na to vprašanje ves čas spremlja strah pred najdenim odgovorom, kajti pritrdilni odgovor bi porušil same temelje vladavine ljudstva. Demokracija brez demosa bi postala kracija.

Kljub težavam pa nikakor ne gre prezreti vseh pozitivnih stvari, ki jih je prinesla demokracija. Resnici na ljubo je od začetkov atenske demokracije do danes človeštvo doseglo velik napredek. Tu gre predvsem za napredek v človeških odnosih. Prišli smo od razmerja vladar – suženj do razmerja človek – človek. Danes imamo v demokraciji vsi ljudje pravice, o katerih v zgodnjih začetkih tudi pomisliti niso upali in za večino teh pravic gredo zasluge prav demokratičnemu sistemu. Imamo pravice in svoboščine, ki se nam zdijo samoumevne zato, ker smo se rodili z njimi, čeprav je v še ne tako oddaljeni preteklosti zanje tekla kri. Skoraj vse, kar smo dosegli, je rezultat demokratičnih naporov oziroma reševanja izzivov, s katerimi

je opravila demokracija. Skozi vso zgodovino je bil glavni izziv demokracije »ustvarjanje težkih odločitev« (Janda in drugi 1992: 29), ki so nam ljudem na koncu pomagale zaživeti normalno življenje. Med te izzive spada tudi doseganje svobode izražanja, ki je natančneje obravnavana v naslednjem poglavju.

4. POJEM SVOBODE IZRAŽANJA

»Svoboda je edino resnično bogastvo.« (Hazzlitt v Berlin 2002: ix)

Prvi pisni viri, ki nakazujejo zgodovino pravice do svobodnega izražanja, segajo v obdobje Sumercev in odkrivanja pisav okoli leta 3500 pred našim štetjem. Eden izmed virov je Hamurabijev zakonik, ki je »vseboval določbe, ki so med drugim urejale krivo priseganje in obrekovanje, s čimer so poskušali omejiti oziroma sankcionirati določene oblike izražanja. V stari Grčiji in Rimu je bilo zagotovljeno predvsem izražanje, ki je zagotavljalo in promoviralo religiozno verovanje. Zagotovljena je bila svoboda širjenja tako imenovanih 'neizpodbitnih dejstev', ki naj zagotovijo spoštovanje mestnih bogov s strani vsakega državljanca« (Žurej 2000: 34). Poleg religioznega izražanja je bila v Atenah svoboda izražanja pomembna tudi za izvrševanje oblasti, saj je takrat vladal širok krog prebivalstva.³⁰ Prek nje so izražali svoja mnenja, komentarje in strahove, katerih cilj je bil v odkrivanju najboljših možnih načinov in oblik vladanja ljudstvu. V tistem času je biti svoboden pomenilo imeti možnost participacije v vladi določenega mesta. Zakoni so bili veljavni samo, če so imeli posamezniki pravico zasedati mesto pri njihovem ustvarjanju.

V modernem svetu pa je nastala nova ideja – predvsem s strani Benjamina Constantina –, ki pravi, da obstaja zasebna sfera življenja, v katero javna avtoriteta ne sme posegati. Tega v antičnem svetu ni bilo. Takrat so verjeli, da obstaja samo eno življenje, ki ga zakoni in vlada pokrivajo v celoti (glej Berlin 2002: 283).

³⁰ Velja opozoriti, da so v Atenah poznali dve napravi, da bi obvladali problem svobode izražanja. »Ostrakizem je bil postopek, s katerim so človeka fizično odstranili iz skupnosti za določeno število let, da bi mu s tem preprečili učinkovito izražanje in razširjanje njegovih političnih stališč; *graphe paranomon*, sodni postopek, v katerem so lahko človeku sodili, ga obsodili in težko kaznovali, ker je v skupščini podal 'nelegalen predlog', celo če ga je to suvereno telo podprlo, je bil še bolj domiseln: političnega govornika je navajal na to, da sprejme tveganja svojega govora, saj je imelo suvereno telo očitno pravico, da se odloči njemu v škodo; izražal je možnost, da zakonito dejanje v drugi razpravi proglasijo za nezakonito in predlagatelja kaznujejo za njegove besede« (Finley 1999: 77).

Ker ima vsako zgodovinsko obdobje svoje poglede na svet – religiozne ali nereligiozne, teistične ali ateistične – se s tem spreminjajo tudi definicija in meje svobode izražanja. In v vsakem obdobju obstajajo omejitve svobode izražanja, ali drugače povedano, svoboda izražanja predpostavlja svoje meje. Artikulacija svobode izražanja je tako povezana z običaji, kontekstom, razmerami in samim zgodovinskim obdobjem. Z drugimi besedami, »v posameznih obdobjih v zgodovini so obstajali določeni teksti, ki so imeli močan vpliv na definiranje narave in mej svobode izražanja« (Gearon 2006: 142).

Danes svoboda izražanja skupaj s svobodo mišljenja pomeni najbolj bistveno moderno svobodo. Obe sta opredeljeni v 18. in 19. členu Splošne deklaracije o človekovih pravicah:³¹

Vsakdo ima pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi; ta pravica vključuje svobodo spreminjanja prepričanja ali vere, kakor njuno svobodno javno ali zasebno izražanje, bodisi posamezno ali v skupnosti z drugimi, s poučevanjem, z izpolnjevanjem verskih dolžnosti, z bogoslužjem in opravljanjem obredov.

Vsakdo ima pravico do svobode mišljenja in izražanja, vstevši pravico, da nihče ne sme biti nadlegovan zaradi svojega mišljenja, in pravico, da lahko vsak išče, sprejema in širi informacije in ideje s kakršnimi koli sredstvi in ne glede na meje.

Ne moremo pa tu mimo paradoksa, ki nakazuje odnos med svobodo izražanja in samozaščito posameznega naroda. Vsaka država se namreč poskuša zaščititi pred uničenjem, tako navznoter kot tudi navzven. Pri tem pa velja, da imajo države, ki na ta ali oni način priznavajo svobodo izražanja, »težave pri iskanju notranje samozaščite prav zaradi obstoja te svobode« (Finley 1999: 76).

Ker je pojem svobode izražanja pomemben za razumevanje magistrskega dela, se naslednje poglavje osredotoča na definiranje pojma in na argumente za zaščito svobode izražanja, kjer sta kot pomembnejša in vplivnejša avtorja obravnavanega področja predstavljena John Stuart Mill in Karl Marx.

³¹ Splošna deklaracija o človekovih pravicah, sprejeta in razglašena z resolucijo Generalne skupščine 217 A (III), 10. decembra 1948.

4.1. KAJ JE SVOBODA IZRAŽANJA?

»Svoboda izražanja ni doktrina; je proces. Njena moč ni v njeni natančni definiciji, temveč v njeni liberalni interpretaciji.« (Stevens 1982: 147)

Svoboda ni niti svobodna niti statična³² (glej Stevens 1982: 149). Lahko jo primerjamo s kmetijo, saj podobno kot kmetija tudi svoboda potrebuje neprestano pozornost in težko delo. Tako kot pridelki ne zrastejo sami od sebe, tudi svoboda ne ostane svobodna sama po sebi. Kot obstajajo tatovi, insekti in slabe letine, obstajajo tudi sovražniki svobode. Pri tem naj omenimo, da glavna grožnja za svobodo izražanja trenutno ni zunanja cenzura ali nadzor. Nihče ne more nikomur uspešno preprečiti, da bi komur koli kjer koli povedal kar koli, v kakršnem koli kontekstu. Zares glavna grožnja za svobodo izražanja je pomanjkanje neformalnega nadzora in dogovorov, kar je posledica hitrega deljenja naše družbe na ločene javne sfere, ki med seboj ne komunicirajo več. Zato je nemogoče oblikovati neformalne dogovore o tem, kako je mogoče razumeti ali ne razumeti, kar je bilo javno povedano.

Svoboda izražanja sama po sebi ni enoten pojem, temveč je zgrajena iz več elementov: »svobode govora in svobode tiska ter pravice do mirnega zbiranja in peticije« (Janda in drugi 1992: 572). Pri tem tako svoboda govora kot svoboda tiska nista bili nikoli absolutni, »sta bili pa bolj zaščiteni kot vse druge svoboščine« (Janda in drugi 1992: 572). Običajno je ustavna zaščita svobode izražanja povezana z zaščito drugih osnovnih pravic in svoboščin. Cram (2006: 1–2) pri tem navaja tiste ustavne ukrepe, »ki razglašajo zavezanost k enakosti, dostojanstvu in različnosti«.

Pravica do svobodnega izražanja je pomembna za vse ljudi, pri čemer je »poudarek sodne prakse predvsem na novinarski svobodi, svobodi politikov in na pravici parlamentarcev« (Kuhelj 2004: 227–228). Zadnji omenjeni so po svoji funkciji zastopniki ljudstva in v predstavniskem domu predstavljajo interese ljudi, ki so jih izvolili, zato mora biti njihovo mnenje v javnosti še posebej zaželeno. Mimo svobode izražanja ne moremo niti v primeru medijev, kot so na primer televizija, radio in internet, kjer svoboda izražanja ne pomeni samo

³² Nestatičnost svobode je dobro prikazal Franz Neumann (1992: 295), ko je dejal, da pojem svobode vsebuje tri elemente: »pravni (negativni), zgodovinski (spoznavni) in element volje. Vsi trije elementi so enako pomembni«. Prav zgodovinski element je tisti, ki nakazuje na dinamičnost pojma svobode. Neumann (1992: 299) zato pravi, da mora politična znanost »probleme prikazovati v njihovem zgodovinskem okolju«. Enako je s pojmom svobode izražanja. Razumeti jo moramo v okviru različnih zgodovinskih obdobj, pa vendar bi moralo veljati, da naj bi jo demokracije vedno nosile v svojem temelju.

upravičenja, temveč tudi dolžnosti in odgovornosti. Pomen svobode izražanja pa ni le v napredku demokracije, temveč tudi v odkrivanju zlorab v javnem sektorju, v političnem, umetniškem, znanstvenem in ekonomskem napredku. Zloraba pravice do svobode izražanja zato lahko prispeva »k širjenju nestrpnosti, nasilja in h kršenju pravice do zasebnosti« (Kuhelj 2004: 268).

Svoboda izražanja je torej temeljna človekova pravica, ki črpa iz vrednot osebne avtonomije in demokracije. »Svoboda izražanja ni le barometer za ugotavljanje potencialnih kršitev človekovih pravic, temveč tudi osnova za dobro in mirno vladanje« (Gearon 2006: 130). Varna je le toliko, »kot ji dovoljuje javno mnenje« (Stevens 1982: 61). Povezana je s svobodo misli in je »prvi pogoj za posameznikovo samoizražanje in samoizpolnitev« (Jørgensen 2006: 53). Je »tipična 'prvovgeneracijska' človekova pravica z individualnim poudarkom, čeprav vsebuje tudi močno socialno implikacijo« (Jørgensen 2006: 54).

Teoretične temelje svobode izražanja lahko najdemo pri ameriških teoretikih iz začetka 20. stoletja, ki trdijo, da ta pravica temelji na zahtevi po iskanju resnice,³³ zato naj bi bilo varovano edino njeno izražanje. Drugo stališče šteje svobodo izražanja za individualno pravico, ki naj bi posamezniku omogočila samostojni razvoj in samoizpolnitev. Le če posameznik ni omejen pri sprejemanju informacij in izražanju svojih stališč, bo svobodno razvil svojo osebnost, tako intelektualno kot duhovno. Tretji argument v zvezi z utemeljevanjem svobode izražanja pa je, da ima vsak posameznik pravico sodelovati v javnih zadevah in znotraj tega svobodno oblikovati ideje ter jih posredovati drugim (glej Šelih 1995: 1–2). Več o argumentih za zaščito pa v nadaljevanju.

4.2. ARGUMENTI ZA ZAŠČITO SVOBODE IZRAŽANJA

»Velik duh lahko svobodno diha le v ozračju svobode.« (Mill 1994: 91)

Večina zgodovinskih argumentov svobode izražanja je bila ustvarjena na račun tiskanih medijev. Vsaj od časa Johna Milтона naprej so zahodni filozofi oblikovali svoje argumente za svobodo izražanja v smislu resnih ljudi, ki razpravljajo o resnih zadevah (glej Stevens 1982: 127). Postopoma so se ti argumenti prenesli tudi na zabavne vsebine.

³³ S tem se strinja tudi Greenawalt (1995: 3): »Svoboda izražanja pomaga pri odkrivanju resnice.«

In kateri so ti argumenti? Joseph Raz našteva tri argumente, ki oblikujejo osnovo liberalne doktrine svobode izražanja, in sicer: 1. svoboda izražanja kot *prvi pogoj demokratične vladavine*; 2. svoboda izražanja kot *nujni pogoj za blaginjo pluralistične kulture*; 3. svoboda izražanja kot nujni element za *nadzorovanje možnih zlorab in korupcije oblasti* (glej Raz 1991: 304).

Na splošno se je ideja garancije splošno varovanega svobodnega izražanja razvila med ameriškimi državljani – med uredniki časopisov, politiki, aktivisti proti zaslužnjevanju, pravniki in drugimi, ki so se odzvali na napade za svobodni govor. Takrat sta po Curtisu (2000: 12–14) obstajali dve smeri zagovarjanja svobode izražanja:

Prvi so zagovarjali tradicijo prosvobodnega izražanja, zato so želeli splošno zaščito za govor in tisk. Ta pogled je razumel svobodno izražanje kot osnovno in inherentno pravico vseh Američanov, hkrati pa je podpiral oziroma varoval pravico do govora in pisanja o politikih, verskih in znanstvenih temah. Ti državljani so razširili idejo, da mora biti varovanje svobode izražanja splošno. Druga skupina pa se je zavzemala za nacionalizacijo svobodnega izražanja. Veliko državljanov, ministrov, urednikov, pravnikov in politikov je namreč razvilo idejo svobodnega izražanja kot nacionalno namesto državno orientiranega. Ti zagovorniki so predvsem po letu 1837 menili, da je svobodno izražanje nacionalna pravica oziroma imuniteta, ki je varno spravljena v federalni ustavi.

Sodobni filozofski zagovori svobode izražanja prevzemajo eno od naslednjih dveh oblik: *konsekvencialistično/posledično* ali *nekonsekvencialistično/neposledično*. Prva poudarja dobre posledice za družbo, ki jih prinaša zaščita svobode izražanja, druga oblika pa poudarja spoštovanje pravice svobode izražanja kot zahtevo zakonitosti oziroma pravičnosti, ali zahtevo spoštovanja oseb (glej Berger 1991: 16–18). Najvidnejši predstavnik prve veje je John Stuart Mill (1994), ki je svoj argument izoblikoval v delu *O svobodi*.

4.2.1. JOHN STUART MILL

»Posameznik je edini vladar nad samim seboj, nad lastnim telesom in duhom.« (Mill 1994: 44)

Hamburger (v Gaber 2003: 255) je označil Milla za prvega velikega zagovornika svobode, saj je »razglasil pomen popolne svobode govora in, ob nekaterih omejitvah, ravnanja. Zavzeto in z občutkom je podpiral individualnost kot idealen značaj.« Pri Millu postane človek svoboden šele takrat, ko ima pravico izražati svoje misli, ko mu nihče ne brani lastne individualnosti in ekscentričnosti. V času, ko je bila demokracija že trdno ustaljena, se je pojavil nov problem, ki ga je de Tocqueville poimenoval 'tiranija večine'. Te omejitve demokracije se je Mill v zrelih letih dobro zavedal in je opozarjal na nevarnosti despotizma v konceptu popolne suverenosti ljudstva. Zaradi moči, podeljene ljudstvu, ni več dovolj varovanje posameznikov samo pred zakonskim poseganjem v individualno svobodo ali pa pred zakonitim poseganjem na to področje; potrebno je postalo tudi omejevanje moči javnega mnenja, ki enako grobo posega v individualnost ter jo uničuje: »Legitimno vmešavanje kolektivnega mnenja v individualno neodvisnost ima svoje meje in njihovo odkritje ter zavarovanje pred prestopi je za dobro stanje človeških zadev enako nepogrešljivo kot zaščita pred političnim samodržtvom« (Mill 2003: 141).

Predmet Millovega zanimanja je »državljska ali družbena svoboda, narava in meje legitimne oblasti družbe nad posameznikom« (Mill 2003: 137). Svoj čas je opisal v primerjavi z ne tako zelo oddaljeno preteklostjo: »Prepričanje, da ni nobene potrebe, da bi ljudstvo omejilo lastno oblast nad seboj, se je nemara zdelo kot aksiom v času, ko so lahko o oblasti ljudstva le sanjali. Večina ljudi se še ni naučila dojemati moči oblasti kot svojo moč in njena stališča kot svoje lastno prepričanje« (Mill 2003: 144).

Poudariti velja, da Millova misel temelji na zaščiti manjšine. Mill želi preprečiti skupnosti, da s svojimi standardi uniformira posameznike, ki ga tvorijo. »Človeška narava ni stroj, ki bi ga lahko zgradili po modelu in naravnali na opravljanje natanko predpisanih nalog, temveč drevo, ki v skladu s težnjo notranjih sil, zaradi katerih sploh je živa reč, čuti potrebo po rasti in razvoju na vse strani« (Mill 1994: 86). Gre celo še dlje. Njegova želja je razvoj samega človeka. To, kar zahteva v svojem delu je, »da ljudstvo svojim posameznikom omogoči, da razvijejo svoje mnogostranske sposobnosti« (Baccarini 1993: 38). Za Milla je torej ključna avtonomna, samodeterminantna oseba, da lahko živi življenje kot človeško bitje. Iz tega

izpelje, da »je takšno življenje nujno za človeško dostojanstvo in da je človeška dobrobit sestavljena prav iz dostojnega življenja« (Berger 1991: 20).

Mill se je uveljavil kot velik zagovornik svobode. Svoboda govora in misli se po njegovem mnenju vzpostavljata kot antipod konformnosti, splošni nenaklonjenosti individualnim posebnostim in manifestacijam miselne svobode. Prizadeval si je, da bi postavil meje svobode kolikor mogoče daleč. Kot opredelitev legitimnega nadzora družbe nad posameznikom pa je izdelal znamenito načelo škode, ki pravi, »da je edini cilj, ki daje človeštvu pravico do individualnega ali kolektivnega poseganja v svobodo katerega koli njenega člana, samozaščita. In da je mogoče upravičeno uporabiti moč na katerem koli članu civilizirane družbe proti njegovi volji edinole z namenom, da preprečimo škodovanje drugim« (Mill 2003: 145). V tem primeru Mill podpira strpnost, saj vztraja, da mora biti vsem mnenjem in dejanjem dovoljena svoboda izražanja in manifestacije, seveda dokler ne povzročajo škode. Z načelom škode torej Mill skuša zaščititi individualno svobodo ter preprečiti potopitev v moralni konformizem. Raznolikost, drugačnost in ekscentričnost so pojmi, ki imajo pri Millu pozitivno konotacijo, saj vzpodbujajo splošni intelektualni in moralni napredek civilizacije. Poglejmo Millove poglede na svobodo izražanja malo bolj natančno.

4.2.1.1. TIRANIJA VEČINE

»Človeška bitja niso ovce in še celo ovce si niso neločljivo podobne.« (Mill 1994: 94)

Mill zahteva »neodvisnost posameznika od moči skupnosti, ki se manifestira kot neka stranska sila, potencialno nasilna kot še nobena do sedaj. Vsak posameznik ima pravico do sfere individualne neodvisnosti in zaščititi svobodo pomeni zaščititi to sfero« (Baccarini 1993: 14). Po Millovm (1994: 88) mnenju namreč danes vsi živimo, »kakor da bi bili izpostavljeni budnemu očesu sovražne in strah zbujujoče cenzure« in prav zaradi tega strahu je osrednje merilo za presojo ljudi postalo ugajanje. To merilo določa vsa splošno veljavna pravila, do koder seže oko družbene cenzure. V takšni skupnosti nihče več ne premišljuje o tem, kakšna je njegova osebna volja glede dane zadeve, o kateri se je treba odločiti. Pomembno je le, »k/aj v takem primeru običajno storijo osebe, ki zasedajo enak položaj kot jaz in živijo v enakih gmotnih razmerah? /.../ Niti na misel jim ne pride, da imajo lahko še kakšno drugo nagnjenje od tega, kar je običajno« (Mill 1994: 88). Država mora zato »spoštovati svobodo

vsakogar v njegovih zasebnih zadevah, hkrati pa je dolžna izvajati buden nadzor nad vsemi tistimi vplivi, ki jih ta z njenim dovoljenjem prenaša na druge« (Mill 1994: 128–129).

Zakaj je Millu zaščita individualne svobode tako sveta? Brez te »civilizacija ne more napredovati, če ljudem ni dovoljeno, da živijo kot želijo 'pod oblastjo, ki se tiče samo njih'; zaradi neobstoja svobodnega trga idej, resnica ne bo vidna; ne bo prostora za spontanost, originalnost, duh, zavest, moralno hrabrost. Ljudstvo bo ukrivljeno pod težo 'kolektivne vladavine'. Vse, kar je bogato in raznovrstno, bo ukrivljeno pod težo običajev, konformizma« (Berlin 2002: 210).

Mill torej pod pojmom svobode razume stanje, v katerem ljudje niso prisiljeni izbirati objekt in način svojega oboževanja. Samo tista skupnost, v kateri je dejansko ustvarjeno takšno stanje, je po Millu lahko označena za humano (glej Berlin 2002: 296–297). In to je stanje, kjer ne vlada tiranija večine in je ljudem omogočeno, da so drugačni, samosvoji, posebni – torej ekscentrični.

4.2.1.2. POTREBA PO EKSCENTRIČNOSTI

»Poglavitno, vodilno načelo, v katero se stekajo vsi argumenti /.../ je, da je za razvoj človeštva absolutnega in bistvenega pomena njegova čim bogatejša raznolikost.« (Mill 1994)

Ta citat je uvod v Millovo delo in kaže na to, da je želel v družbo konformnosti ponovno vpeljati različnost, saj naj bi bila poglavitna nevarnost naše dobe ravno v tem, »da si danes le redki drznejo biti čudaki« (Mill 1994: 93). V nadaljevanju celo zapiše, da je ideal našega časa »ustvariti človeka brez izrazitega značaja in s silo, podobno kot stopalo kitajske dame, pohabiti vsak vidno izstopajoči del človeške narave, zaradi katerega je posameznik izrazito drugačen od človeškega povprečja« (Mill 1994: 96). Svojo zahtevo po (ponovni) uvedbi različnosti utemeljuje z vrsto primerov iz zgodovine, ki ponazarjajo, da je utišanje katerega koli mnenja disfunkcionalno za družbo kot celoto, kajti »s/odba o tem, ali je neko mnenje koristno ali ne, je sama stvar mnenja in zato enako sporna, odprta za razpravo in potrebna razprave kot mnenje samo« (Mill 1994: 55). Kot bi bilo v ustavnih deželah popolnoma nezaslišano, če bi poskušala katera koli vlada prevzeti nadzor nad izražanjem mnenja kot nekakšen monopol nad resnico, Mill to pravico zanika tudi samemu ljudstvu. Podaja utemeljitev, zakaj je prisilno utišanje družbeno disfunkcionalno dejanje: »S tem oropamo

človeški rod /.../; če je bilo mnenje pravilno, smo jih na ta način prikrajšali za priložnost, da bi zmoto nadomestili z resnico, če je bilo zmotno, pa smo jim tako odvzeli nekaj, kar je domala enako dragoceno, namreč možnost, da resnico ob njenem soočenju z zmoto ugledajo bolj jasno in bolj živo« (Mill 1994: 52).

Skozi delo tako opazimo, da avtor zelo ceni ekscentričnost in sploh različnost, saj je zanj takšno stanje duha pogoj kakršnemu koli napredku človeštva. Trdi, da morajo imeti vsa mnenja pravico do tega, da so izražena javno, ne glede na to, koliko nemoralna ali napačna se morebiti zdijo. Odprti duh potrebuje svobodo, s katero svojo drugačnost izpostavlja očem drugih in jo šele tako zagovarja. Kjer ni zagotovljena svoboda te vrste, se kaj kmalu pojavi prizor, ki se ga je Mill od vseh najbolj bal: enakost med ljudmi in potopljenost v predsodke in navade. To pa je »povsod trajna ovira človeškemu napredku« (Mill 2003: 206). Izenačevanje, ki ga povzroča popolna, nebrzdana prevlada javnega mnenja, ima za svojo posledico »tolikšne individualnosti sovražne vplive, da je težko doumeti, kako se lahko to sploh ohranja. Če sploh kdaj, potem je pravi trenutek za izterjavo pravice do individualnosti napočil zdaj« (Mill 2003: 209). Dejavnik, ki po Millu (1994: 99) povzroča splošno podobnost med ljudmi, pa je ravno »vzpostavitev popolne prevlade javnega mnenja v državi«. Država je navsezadnje vredna le toliko kot posamezniki, ki jo sestavljajo.

Med pravicami do različnosti oziroma ekscentričnosti je na prvo mesto postavljena svoboda mišljenja in izražanja misli. Izbor pa ni naključen, saj je v času, ko je njegova knjiga nastajala, »postajalo vse bolj očitno, da je, v nasprotju s pričakovani demokrati, z večanjem moči množic in javnega mnenja ogrožena prav svoboda misli in svoboda izražanja« (Gaber 1994: 19). V Millovem obdobju pisanja knjige je bil namreč odnos do javne besede že dokaj liberalen. »Kljub vsemu pa tudi njemu ni bilo tuje oblastno brzdanje tiska, ki aristokraciji ni bil naklonjen« (Gaber 1994: 19). Mill je bil ponosen zagovornik svobode izražanja, kar ponazarja tudi njegova zahteva po nujnosti soočanja različnih mnenj.

4.2.1.3. NUJNOST SOOČANJA RAZLIČNIH MNENJ

»Neomajna navada človeka, da popravlja in dopolnjuje svoje lastno mnenje, primerjajoč ga z mnenjem drugih, je – daleč od tega, da bi vzbujala dvome in omahovanje, ko to mnenje prenašamo v prakso – edina trdna podlaga za to, da se upravičeno zanesemo nanj.« (Mill 1994: 53)

V podporo svobodi poda Mill več argumentov, eden poglobitnih pa je pozitivna zaželjenost etične konfrontacije, brez katere bi bila ta svoboda postavljena pod vprašaj. V etični konfrontaciji Mill vidi odkrit spopad med iskrenimi mnenji o naravi in temeljih dobrega življenja. Ti spopadi so lahko moralnega, filozofskega ali verskega značaja, lahko so v obliki razpravljanja ali razkazovanja nasprotujočih si življenjskih stilov. Mill verjame, da moralni napredek brez takšne možnosti ni mogoč. Družba bo ujeta v močvirje predsodkov, dokler takšnega stanja ne spremeni etična konfrontacija, ki prispeva k temu, da se izoblikujejo nove in boljše ideje.

Po Millu je edino jamstvo za resničnost nekega mnenja njegova ohranitev ob tem, da je izpostavljeno svobodnemu izražanju nasprotujočih argumentov, kajti »/o/značiti za gotovo trditev, ki bi jo kdo spodbijal, če bi bilo to dovoljeno, je isto kot predpostaviti, da smo skupaj s svojimi somišljeniki edini razsodniki o gotovosti, in to razsodniki, ki ne marajo prisluhniti drugi strani« (Mill 1994: 54). Soočanje različnih mnenj je torej nujno, ne glede na to, ali je sprejeto mnenje resnično, delno resnično ali zmotno. »Resničnost mnenja je namreč del njegove koristnosti« (Mill 1994: 55). Mill samega sebe prepriča v to, »da obstaja takšna stvar, kot je dosegljiva, sporočljiva objektivna resnica na področju vrednostnih sodb« (Berlin 2002: 43). Po drugi strani pa zapiše, da je rek, češ da resnica venomer slavi zmago nad pregonom, »ena od tistih prijetnih laži, ki jih ljudje ponavljajo drug za drugim tako dolgo, dokler končno ne preide v vsakdanjo modrost, pa čeprav ji nasprotuje celotno izkustvo« (Mill 1994: 60).

Svoboda razmišljanja in izražanja različnih mnenj je torej nujna za družbeno blagostanje in napredek, hkrati pa jo Mill ceni kot delno osnovo avtonomnega delovanja. Doseganje resnice namreč ne more uspevati brez prakse kritične diskusije (glej Gray 1996: 110). Mill to slikovito utemelji na koncu knjige: državi prav nič ne pomagajo tile mevžasti, ubogljivi državljani, ki jih je takšne napravila zato, da se ne bi zapletali v kolesje državnega stroja, »kajti zmanjkalo ji bo življenjske moči, ki jo je pregnala zato, da bi stroj bolj gladko tekel« (Mill 1994: 138).

Mill pokaže, da je svoboda mišljenja in razpravljanja edina metoda za odpravo tiranije večine, za družbeni razvoj in obstoj sta nujna raznolikost v doživljanju in razumevanju sveta in pa soočanje različnih mnenj v razpravah. Ljudi je treba napraviti sposobne za oblikovanje, ohranjanje in zastopanje lastnega mnenja o vprašanih družbe. Za Milla je torej participacija v svobodni diskusiji idej nekaj, kar tudi osebo z najbolj običajnim intelektom povzdigne na raven dostojanstva mislečih bitij (glej Berger 1991: 8). Za boljši pregled sledijo Millovi argumenti, strnjeni na enem mestu.

4.2.1.4. MILLOVI ARGUMENTI V PRID SVOBODI IZRAŽANJA

»Svoboda ni dovoljenje za odpoved svobodi.« (Mill 1994: 127)

Kateri so razlogi za svobodo izražanja po Millu? Prvi in najpomembnejši je **napredek človeštva**, »kajti v svobodi je toliko možnih in neodvisnih virov napredka, kolikor je posameznikov« (Mill 1994: 96). Zdi se, da je »določen narod lahko napreden le nekaj časa in nič več. Kdaj je tega konec? Ko umanjka individualnosti« (Mill 1994: 97). Millova utilitaristična obramba svobode mišljenja temelji na nujnosti razvijanja vedno novih spoznanj nujnih za razvoj ljudstva. Govoriti o razvoju ljudstva ne pomeni nič drugega, kot govoriti o razvoju vseh njegovih članov. Millova doktrina svobode tako zahteva povezavo med svobodo, samorazvojem in srečo (glej Gray 1996: 14–15).

Drugi razlog je definitivno **doseganje resnice**³⁴ in s tem povezana tretji argument **nujnosti soočanja mnenj**, ki sploh omogoča drugega, ter četrti argument **doseganja različnosti**, ki ga pogojuje tretji argument. Mnenja, ki so lahko pogubna, neresnična in moteča, imajo pravico do svobode, pa ne zaradi njih samih, temveč je njihova svoboda podrejena specifičnemu bistvenemu namenu: razodetju in doseganju resnice. Po Millovem mnenju se svobodna mnenja, ki so izpostavljena javnemu preverjanju in kritiki, nenehno izboljšujejo in na koncu

³⁴ »Prvič, katero koli na silo utišano mnenje je lahko, vsaj kolikor lahko z gotovostjo vemo, resnično. Zanikati tako možnost pomeni predpostaviti, da smo sami nezmotljivi. Drugič, čeravno je utišano mnenje zmotno, lahko – in to se zelo pogosto tudi zgodi – vsebuje del resnice. Ker pa je splošno ali prevladujoče mnenje o poljubni zadevi le redko ali sploh nikoli vsa resnica o njej, je spopad med različnimi mnenji edini način, da ga dopolnimo s preostankom resnice. Tretjič, tudi če je prevladujoče mnenje o neki zadevi ne le resnično, ampak hkrati že tudi vsa resnica o njej, ga bo večina ljudi sprejela zgolj v obliki predsodka, brez razumevanja in občutka za njegove razumne temelje, če ga ne bomo dovolj odločno in zavzeto spodbijali. Pa ne le to, tudi samemu pomenu nauka bo, četrtič, grozilo, da gre bodisi v nič ali pa oslabi in izgubi odločilni vpliv na značaj in obnašanje, dogma pa postane gola formalna zaobljuba, ki le ovira in preprečuje, da bi iz razuma ali osebne izkušnje pognalo kakšno stvarno in iskreno prepričanje, ker je nezmožna storiti kar koli dobrega« (Mill 1994: 81).

dosežejo tako stopnjo razvoja, da postanejo neovrgljiva, in vanje ni več mogoče podvomiti. Končni rezultat je v tem primeru uniformnost in ne raznovrstnost sveta. Različnost mnenj, ki zaživijo svobodno, je na koncu ravno zaradi te svobode izničena! Mill se tega postopnega oženja raznovrstnosti mnenj zaveda in prav to je zanj najboljši rezultat napredujočega uma. Toda: poenotenje mnenj se zdi kot žalosten obet za individualnost, pisanost, originalnost in vse, kar je nenavadno. Človeška različnost nima nič drugega kot zlo usodo. Ko se življenjski slogi in mnenja spopadejo, je vsakdo prisiljen k vnovičnemu preverjanju svojih pogledov. Šele takrat človek ugleda vse prednosti in slabosti, ki se oklepajo njegove morale, življenjskega sloga in predsodkov. Zato Mill trdi, da s pomočjo etične konfrontacije ljudje veliko pridobijo v moralnem in intelektualnem smislu – pridobijo odprtost duha. Človek namreč lahko le z odprtim srcem strastno zagovarja svoj pogled, ki ga jemlje resno. »Brez svobode mišljenja je mrtvo tudi mišljenje samo in postane prazen ritual – ponavljanje nereflektiranih dogem. *Družba, v kateri je mrtva misel, pa je tudi sama le živi mrtvec. Demokraciji naj bi ob prevladi javnega mnenja grozila prav ta nevarnost*« (Gaber 1994: 21). Mill se bori za popolno svobodo v izpovedovanju in razpravljanju o rečeh, kot so etična prepričanja, pa tudi o vseh drugih idejah, ne glede na to, če so nemoralne. Njegov zaključek je, da mora prevladati popolna in neomejena toleranca do izpovedovanja naukov, idej, mnenj in prepričanj. Takšna vrsta tolerance je po njegovem moralna pravica.

In peti razlog je povezan z odpravljanjem **tiranije večine**. Kjer ni dejanske svobode, predvsem svobode misli, izražanja misli, svobode okusa in svobode združevanja – grozi despotizem. Filozofi so bili nagnjeni k omejevanju svobode z izgovorom, da hočejo ljudem dobro, medtem ko je Mill (1994: 47) prepričan o nasprotnem: »Edina svoboda, vredna tega imena, je svoboda, da stremimo k lastni dobrobiti na sebi lasten način, vse dokler s tem ne poskušamo drugih prikrajšati za njihovo blaginjo ali jih ovirati v prizadevanju, da bi jo dosegli.« Kaj nam pove Millovo načelo svobode? »Da nobeno omejevanje svobode ne sme biti sankcionirano, razen če to omejevanje škoduje drugim« (Gray 1996: 3). Primer namreč »stopi iz domene svobode v domeno moralnosti ali zakona, brž ko naletimo na nedvomno oškodovanje posameznika ali javnosti ali vsaj na jasno tveganje, da bi do takega oškodovanja lahko prišlo« (Mill 1994: 108).

Po Millu pa ima svoboda tudi svoje meje, ki postanejo vidne v situacijah, ko se dela krivica drugim posameznikom ali skupini. Prav v skrbi za individualnost se Mill ukvarja z razmišljanjem o mogočem oblikovanju najširšega prostora svobodnega delovanja

posameznika. Pri tem skuša določiti mejo poseganja institucij družbe v življenje posameznika in opozoriti na potrebnost, tudi družbeno, individualne svobode. Svoboda pomeni tolikšno vrednoto, da ima človeštvo »več koristi od tega, da pusti vsakogar živeti tako, kot je njemu prav, kakor pa bi je imelo, če bi vsakogar sililo živeti tako, kot se zdi prav drugim« (Mill 1994: 47). Svoboda posameznika mora biti torej omejena le toliko, »da ta ni v nadlego drugim ljudem« (Mill 1994: 83).

Lahko razberemo, da so Millovi argumenti ukoreninjeni v socialno vrednoto svobodnega izražanja oziroma spadajo v libertarno teorijo svobode izražanja. Izražanje vidi kot eno izmed mnogih pravic, ki mora biti uravnotežena z drugimi (glej Stevens 1982: 15). Njegova doktrina svobode:

1. sloni na formi indirektnega utilitarizma,
2. temelji na njegovem konceptu sreče in teorije individualnosti,
3. sloni na številnih psiholoških in zgodovinskih izjavah o socialnih pogojih individualnosti in samorazvoja.

Sklenemo lahko, da odvzem pravice do izražanja mnenj pomeni odvzem sredstev za razsojanje, in moč presoje, ki je bila po Millovem mnenju dana človeku zato, da jo uporablja. »Mar naj jim je zato, ker se lahko v njej zmotijo, sploh ne dovolijo uporabljati?« (Mill 1994: 52). Od Milla pa h Karlu Marxu, ki se je zagrizeno bojeval za svobodo tiska pred cenzuro.

4.2.2. MARX IN SVOBODA TISKA

»Redki so srečni časi, ko je dovoljeno čutiti, kar hočeš, in povedati, kar čutiš.« (Marx 1984: 47)

»Tisti, ki so definirali človekovo pravico do svobodnega tiska, so heroji demokracije« (Cronkite v Dunham 1997: x). Lahko rečemo, da svoboda tiska pomeni srce demokratičnega političnega sistema oziroma procesa. Gre za pravilo in ne izjemo. Najprej so svobodo tiska razglasili v Angliji, kot osebna pravica vsakega človeka, zapisana v dokumentih, pa se je pojavila skoraj istočasno v Evropi in Združenih državah Amerike: v Deklaraciji o pravicah države Virginije (1776) in v francoski Deklaraciji o pravicah človeka in državljana (1789). Svoboda tiska se je tako rodila v 17. in 18. stoletju, ko so se časopisi iz posredovalcev novic spremenili v avtonomne subjekte, ki so proizvajali teme, o katerih je bilo po njihovem

mnenju v javnosti treba razpravljati (glej Splichal 2002: 2). V poznem 20. stoletju pa je svoboda tiska postala splošno priznana pravica; svoboda tiska kot eden ključnih elementov vsake demokratične družbe in kot eden izmed pogojev za razvoj družbe in vsakega njenega posameznika (glej Voorhoof 1998: 36). Svoboda tiska namreč s svojo močjo vpliva tako na politična prepričanja kot tudi na vsa druga prepričanja ljudi. »Ne spreminja le zakonov, ampak tudi nravi« (de Tocqueville 1996a: 180).

Danes o svobodi tiska govorimo kot o univerzalni pravici, torej pravici, ki jo vsak posameznik dobi z rojstvom in ki mu je nihče ne sme omejiti. Tako bi morale držati besede Johna Stuarta Milla (1994: 49), ki je zapisal: »Minili so torej časi – vsaj upam, da je tako – ko je bilo treba nujno braniti 'svobodo tiska' kot varovalo pred podkupljivo in samovoljno oblastjo. Domnevamo lahko, da nam ni več treba dokazovati, da ne smemo dovoliti, da bi zakonodaja ali izvršna oblast, katere interesi se razlikujejo od interesov ljudstva, temu predpisovala, kako sme misliti in določala, katerim naukom ali argumentom sme prisluhniti.«

Svoboda tiska kot oblika svobode izražanja resda je nepogrešljiv sestavni del demokratične ureditve, vendar pa »je ta svoboda relativna, saj ima določene omejitve« (Kuhelj 2004: 214). Danes ima pravico do svobodnega izražanja tisti, ki ima dostop do medija, tisti, ki ima moč, ali pa tisti, ki ima medij. In še dejstvo, ki ga ne smemo spregledati: svoboda tiska oziroma širše svoboda izražanja ni absolutna pravica in jo je v upravičenih primerih mogoče omejiti. Tu pa naletimo na pojem cenzure, ki je po Vregovem mnenju celo »starejša od samega tiska« (Vreg 2000: 209).

Čeprav velja za mejnik v zgodovini cenzure iznajdba tiskarskega stroja, so jo uporabljali že veliko prej – vsaj od 15. stoletja dalje. Beseda se je prvič pojavila v starem Rimu, natančneje leta 443 pred našim štetjem, kjer so imeli cenzorski urad in so izvajali popis prebivalstva ter ščitili moralo ljudi. Svobodo tiska so takrat uživali le tisti, ki so imeli politično moč. Pred iznajdbo tiskarskega stroja so cenzurirali na roko pisane knjige, kasneje pa se je število predpisov, ki so se nanašali na cenzuro, le še večalo – cenzura je postajala vse strožja; po drugi strani pa so od razsvetljenstva naprej poskušali čim bolj uveljaviti načelo svobode tiska (glej Vreg 2000: 209).

Cenzuro so in jo še zagovarjajo s pomembnimi državnimi razlogi, kar bi mogoče lahko sprejeli, če ne bi bila v cenzuri skrita tudi nevarnost, da se bo ta ideja o dobrem spremenila v

nedovoljeno kontrolo oziroma nadzor. Ko se namreč pridobi dovoljenje za cenzuro zaradi državnih ali moralnih razlogov, dobiva ta nadzor nove razsežnosti. Poleg tega se nikoli ne more z gotovostjo reči, kaj je za nekoga dobro in kaj ne. Ne sme se namreč pozabiti, da se cenzura nikoli ne ustavi samo s skrivanjem in preprečevanjem objave informacij, dejstev ali mnenj, temveč se hitro spopade tudi z vsem, s čimer se ne strinja.

Brucker cenzuro razdeli v tri skupine, glede na različne načine delovanja:

- *preventivna cenzura*: predpostavlja konkretno osebo oziroma cenzorja, ki pregleduje sporočila in jih oblikuje tako, da vsebujejo le določene (želene) informacije,
- *kazenska cenzura*: pri tej obliki cenzor odločitev o prepovedi objavljanja nezaželenih sporočil prepušča tistemu, ki je za objavo informacij odgovoren, a pozneje lahko odgovorna oseba občuti posledice, recimo obtožbo za kršenje zakona,
- *cenzura v izvoru*: vojska ali politiki so tisti, ki pripravljajo novinarjem novice in s tem preprečijo, da bi oni iskali druge novice, prepovedo govorjenje nepooblaščenim osebam, poleg tega pa ne dovolijo novinarjem dostopa do točk, kjer so skrite informacije ter tako zatrejo vsako vest že v njenem samem izvoru (glej Brucker 1949: 172).

V demokratičnih družbah cenzura v teoriji ne obstaja več, zato se je v državnih aktih ne definira in ne govori o njeni rabi, čeprav so njeni vplivi v realnosti še vedno prisotni. Razlika je le v tem, da danes o njej govorimo kot o *demokratičnem leviatanu*. Gre za mehanizme nadzorovanja komunikacijskih sistemov v modernih družbah, s katerimi poskuša država na različne načine omejevati svobodo izražanja v medijih. Tako dejansko ne moremo govoriti o cenzuri, čeprav ima omenjeni pojem vse njene značilnosti in cilje – utišanje nezaželenih mnenj in poudarjanje zaželenih. Ti mehanizmi so po Keane naslednji:

- *izredna pooblastila*, s katerimi lahko država vnaprej prepove objavo določenih informacij, če te ogrožajo nacionalno varnost, državne interese, ali se posluži cenzure po objavi,
- *državne skrivnosti*,
- *laganje oziroma delovanje spin doktorjev*,
- *državno oglaševanje* in
- *korporativizem*, ko država prenese obveznosti na interesne skupine ali organizacije (gre za obliko prikritega vladanja) (glej Keane 1992: 92–102).

Sicer pa v javnosti tako ne smemo vedno povedati tistega, kar povemo v zasebnem življenju, saj to, kar povemo v zasebnem življenju, lahko razumejo samo ljudje, ki jih poznamo. Tisto,

kar povemo v javnosti, pa morajo razumeti tudi ljudje, ki jih ne poznamo. Tveganje, da bo to, kar povemo v javnosti, 'cenzurirano', je torej veliko večje, če je povedano napačno razumljeno.

Za Marxa je svoboda tiska »lepotica – četudi ne ravno ženska – ki jo mora človek ljubiti, da bi jo moral zagovarjati« (Marx 1984: 54). Slednji citat ponazarja bližnji odnos med svobodo tiska in polnim intelektualnim življenjem. Tako kot ljubezen predvideva zavezanost, je za nekoga, ki se bori za svobodo tiska nujno, da ji je zavezan, sicer jo bo obravnaval kot kateri koli drug pojav. Marx je bil definitivno zavezan svobodi tiska in odločno proti cenzuri, kar je prikazano v nadaljevanju.

4.2.2.1. SVOBODNI TISK – ZNAČAJNO, UMNO, NRAVNO BISTVO SVOBODE

*»Tisk je /.../ udejanjenje človeške svobode. Kjer torej obstaja tisk, obstaja svoboda tiska.«
(Marx 1984: 73)*

Karl Marx je verjel, da morajo biti vse državne institucije zasnovane tako, da služijo in čim bolj koristijo nesebičnemu kolektivu oziroma plemenski skupnosti, zato se mora tudi posameznik odpovedati osebni svobodi. Zanj je svoboda lahko privilegij posameznih ljudi ali pa privilegij človeškega duha: »Sleherna svoboda je vedno eksistirala, le da enkrat kot posebna, drugič kot obča pravica« (Marx 1984: 70). Stopnja človekove osebne svobode, pa tudi svoboda tiska, sta torej po njegovem mnenju odvisni od človekovega družbenega položaja. S tem tudi povezuje prizadevanja posameznika za več pravic in več svobode: »Noben človek se ne bori proti svobodi; bori se kvečjemu proti svobodi drugih« (Marx 1984: 73).

Vlogo pri ohranjanju vladajočega položaja elit je Marx naložil tisku, ki naj bi bil nepogrešljivo orožje v rokah kapitalistov. Tisk naj bi predvsem izpolnjeval svojo vlogo kot socialni nadzornik. Ker je zagovarjal načelo objektivnosti, se je odrekel možnosti spreminjanja realnosti. Zanj resnica brez čustev ne obstaja, ker vsaka objektivna realnost opisuje to, kar je, in s tem koristi vladajočemu razredu.

Novinar je zanj član proletariata, ki mu podeljuje funkcijo socialnega nadzora, medtem ko uredniške prakse identificira s svobodo izražanja, ki pripada zaposlenim novinarjem kot

individualna ali kolektivna pravica, ki vodi odnose med novinarji in javnostjo in zasebnimi avtoritetami, vključno z lastniki tiska. Svoboda tiska, na drugi strani, je ekonomsko gledano profesionalni pogoj za intelektualni razvoj delavskega razreda (glej Hardt 2000a: 85).

Za Marxa je svoboda tiska nujna osnova za demokratično družbo ter skupaj s svobodo zbiranja in zborovanja predstavlja politični cilj. Svoboda tiska je tako prvi pogoj za tekmovanje med političnimi prepričanji in ideologijami v javni sferi, ojačuje konflikte in je nujen element v definiranju hegemonije, ki temelji na komunikaciji in izmenjavi ter omogoča dostop ne le k tekmovalnim idejam, temveč tudi k javnemu diskurzu družbe, ki je močnejši zaradi potenciala participacije (glej Hardt 2000a: 92–93). Kot pravi, je svobodni tisk

povsod uprto oko ljudskega duha, utelešeno zaupanje ljudstva samemu sebi, besedna vez, ki posameznika povezuje z državo in svetom, inkorporirana kultura, ki materialne boje povečuje v duhovne in idealizira njihovo surovo snovno podobo. Je brezobzirna spoved kakega ljudstva pred samim seboj, in, kot je znano, je sila priznanja odrešujoča. Je duhovno ogledalo, v katerem vidi ljudstvo samo sebe in in samoopazovanje je prvi pogoj modrosti. Je državni duh, ki se kolportira v sleherno koč, cenejši kakor materialni plin. Je vsestranski, vsepričujoč, vseveden. Je idealni svet, ki se nenehno napaja v dejanskem, nazaj vanj pa odteka na novo poživljen vedno bogatejši duh.
(Marx 1984: 83)

Za Marxa (1984: 72) je »svoboda tiska upravičena vse drugače kakor cenzura, s tem da je sama neka podoba ideje, svobode, neko pozitivno dobro, medtem ko je cenzura podoba nesvobode«. Tisk ne sme biti nič drugega kot »glasno, seveda 'pogosto strastno in v izrazu pretirano in zgrešeno vsakodnevno mišljenje in čutenje ljudstva, ki dejansko misli kot ljudstvo'. Zato je, kakor življenje, vselej nastajajoč, nikoli zrel. Med ljudstvom je in iskreno občuti vse njegovo upanje in strah, njegovo ljubezen in sovraštvo, njegovo radost in trpljenje« (Marx 1984: 106). Relacijo med tiskom in ljudmi razume kot nujno povezavo med duhovno in materialno sfero vsakodnevnega življenja. Kot integralni del družbe pomeni svobodni tisk ne le ideje in ideologije ljudi, temveč tudi odseva njihovo vključenost in participacijo. Zaradi njegove neposredne bližine z ljudmi, tisk prikazuje resnično življenje z vsemi naravnimi kontradikcijami in napakami, zaradi njegovega kratkega obstoja pa mu je dovoljeno delati napake, iz katerih se uči (glej Hardt 2000a: 91).

Toda svoboda ne pride sama od sebe, temveč je njen prvi in nujni pogoj »samospoznanje in samospoznanje ni možno brez samoizpovedi« (Marx 1984: 49). Za Marxa je svoboda predpogoj za emancipacijo in demokratične prakse ter kulturni napredek, zato je proti vsakršnim zunanjim omejitvam tiska. Poudari pa, da je prva svoboda tiska »v tem, da ni obrt« (Marx 1984: 94). Če je tisk razumljen kot posel oziroma obrt, postane komercialna zadeva, nad katero zavladajo založniki in ne več novinarji ali intelektualci. Komercialna svoboda pa ni svoboda tiska!

Za Marxa je torej tisk ključna institucija moderne družbe, ki ima socialno in politično moč prepričevanja. Toda opozarja, da je komunikacija svobodna le takrat, ko je emancipirana od komercialne ali politične avtoritete, ki upravlja institucijo tiska (glej Hardt 2000a: 95). Zaključuje z mislijo, da sta etiketiranje časopisov in soočanje vodenja tiska resnična izziva svobodi tiska, saj: »Vsaka podoba svobode pogojuje drugo, kakor ud telesa pogojuje drugega. Kadar je vprašljiva določena svoboda, je vprašljiva svoboda. /.../ Nesvoboda je pravilo in svoboda izjema naključja in samovolje. /.../ Svoboda ostane svoboda, pa naj se izraža v tiskarskem črnilu, v zemlji, vesti ali nekem političnem zborovanju« (Marx 1984: 100).

Tema svobode tiska je pomembna in relevantna tudi danes v pomenu, da je realizacija javne komunikacije močno povezana s socialno in politično dobrobitjo družbe. V bistvu razmere komunikacije v družbi determinirajo razmere same družbe (glej Hardt 2000b: 87). Marxovi zahtevi po svobodi in razkritju resnice sta temelj upora formalnim nameram manipuliranja tako razumevanja svobode kot dovoljenja za delovanje in ideje o resnici kot o relativni in določljivi s strani uradnikov, javnih avtoritet (glej Hardt 2000a: 88). Svobodni tisk je zanj javna institucija, ki združuje ljudi, potrjuje njihovo samozavest in omogoča preživetje. Kaj pa cenzura?

4.2.2.2. CENZURA – OFICIALNA KRITIKA

»Zares radikalno zdravljenje cenzure bi bila njena odprava; kajti institut je slab, institucije pa so močnejše kot ljudje.« (Marx 1984: 47)

Marx je nasprotoval vsem oblikam cenzure, saj je »bistvo svobodnega tiska /.../ značajno, umno, nravno bistvo svobode. Narava cenzuriranega tiska je neznačajna nakaza nesvobode, je civilizirana pošast, nadišavljen spaček. /.../. Za človeka je zato prava smrtna nevarnost

nesvoboda« (Marx 1984: 76, 83). Po Marxu je svoboda izražanja naravna izpolnitev notranjih zakonov, cenzura pa nenaravna administracija duha, ki deluje kot zaščita interesov družbenih elit in ohranja nadvlado močnejših. Dominantne ideje so namreč ideje vladajočega razreda, zato razred, ki upravlja s sredstvi materialne produkcije, to počenja s sredstvi duhovne produkcije. Prizadevanja buržoazije za svobodo tiska razume kot uresničitev podjetniške svobode in pri tem posebej izpostavlja materialno cenzuro, ki v njeni najbolj grobi obliki označuje preselitev cenzure iz njene resnične sfere v sfero trgovskih špekulacij. Marx tudi posvari, da »svoboda tiska obljublja prav tako malo kot zdravnik, da bo človeka in ljudstvo naredila popolno. Ona sama ni nikakršna popolnost« (Marx 1984: 60). Zanj je resnična, v samem bistvu svobodnega tiska utemeljena cenzura kritika, »to je sodba, ki jo svoboda tiska proizvede sama od sebe« (Marx 1984: 60).

Cenzura, o kateri piše Marx, je predburžoazna cenzura, medtem ko se danes pojavlja postburžoazna cenzura. Zgodovinsko gledano so obstajale oziroma obstajajo tri vrste cenzure:

1. *predburžoazna oziroma predmeščanska*: deluje neposredno kot cenzura z izrecnim omejevanjem svobode javnega izražanja (od zunaj). Prepoveduje nekatere vsebine in določa slog, v katerem je dopustno izražati dovoljene vsebine. Vsebina, ki ne gre v to obliko, je tako že vnaprej izločena.
2. *buržoazna oziroma meščanska*: deluje kot svoboda javnega izražanja (od znotraj). Prva predpostavka je, da posameznik razpolaga s sredstvi za izražanje, med katerimi je prvi in absolutni pogoj, da posameznik obvlada govorico. Cenzura je zato pred izražanjem in je učinkovitejša.
3. *postburžoazna ali postmeščanska*: deluje kot zapletena kombinacija zakonskih prepovedi in svoboščin, praktičnih političnih ukrepov, ideološke obdelave in psihološkega ali eksistenčnega izsiljevanja. Teži k temu, da določa vsebino in prepoveduje nekatere slogovne oblike (glej Močnik 1984: 10–22).

Vrnimo se nazaj k Marxu. Ta je v svojem delu predstavil tudi svoj pogled na zakon o tisku in zakon o cenzuri. Pravi, da v »zakonu o tisku svoboda kaznuje. V zakonu o cenzuri je svoboda kaznovana. Zakon o cenzuri je zakon suma proti svobodi. Zakon o tisku je votum zaupanja, ki si ga daje svoboda sama. Zakon o tisku kaznuje zlorabo svobode. Zakon o cenzuri kaznuje svobodo kot zlorabo. Svobodo obravnava kot zločinko /.../. Zakon o cenzuri ima samo *formo* zakona. Zakon o tisku je *dejanski zakon*« (Marx 1984: 80). Na koncu izpelje naslednjo

misel: »*Zakon o tisku* je torej *zakonsko pripoznanje svobode tiska*. Je *pravica*, ker je pozitivno bivanje svobode« (Marx 1984: 81).

Cenzura je »*oficialna kritika*; njene norme so kritične norme, ki torej smejo najmanj biti odtegnjene kritiki, s katero se spopadajo« (Marx 1984: 25). Cenzura obravnava bolezen kot normalno stanje in obratno, normalno stanje, svobodo obravnava kot bolezen. »Nenehno zagotavlja tisku, da je bolan, in tudi če da ta najboljše dokaze o svoji zdravi telesni konstituciji, se mora prepustiti obravnavi. Toda cenzura sploh ni učen zdravnik, ki glede na bolezen uporablja različna notranja sredstva. Je podeželski zdravnik, ki pozna za vse samo eno univerzalno mehansko sredstvo, škarje« (Marx 1984: 82). Še več: »/C/enzura ubija duha države« (Marx 1984: 87). Če končamo z Marxovimi besedami: »Cenzurirani tisk ostane slab, tudi če proizvaja dobre produkte, kajti ti produkti so dobri samo toliko, kolikor znotraj cenzuriranega tiska predstavljajo svobodnega in kolikor ne spada k njihovi naravi, da so produkti cenzuriranega tiska. Svobodni tisk ostane dober, tudi če proizvaja slabe produkte, kajti ti produkti so apostati od narave svobodnega tiska« (Marx 1984: 76).

Marxovi argumenti v prid svobodnemu tisku so torej naslednji:

- svobodni tisk je *socialni nadzornik*,
- je *profesionalni pogoj za intelektualni razvoj delavskega razreda*,
- omogočil je *prevrat kapitalizma, vrnitev ljudi k svoji pravi identiteti, izenačitev besed in dejanj*,
- je *osnova za demokratično družbo in pogoj za emancipacijo*,
- pomeni *prvi pogoj za tekmovanje med političnimi prepričanji in ideologijami* v javni sferi,
- *ojačuje konflikte* in je *nujen element v definiranju hegemonije*, ki temelji na komunikaciji in izmenjavi,
- *omogoča dostop* ne le k tekmovalnim idejam, temveč tudi k javnemu diskurzu družbe,
- je *duhovno ogledalo*, reflektira resnično življenje z vsemi napakami,
- pomeni *državni duh*,
- *omogoča kulturni napredek in doseganje resnice*.

Od preteklosti pa k sedanjosti. Kaj se dogaja s svobodo tiska/izražanja v sodobnem svetu? Ali lahko argumente obeh avtorjev prenesemo v 'naš' svet?

4.3. PA DANES

»N/ajverjetneje je največja nevarnost svobodi izražanja širjenje vpliva korporacij.« (Atkins in Mintcheva 2006: xix)

Svobodo, ki se je razvila v Grčiji, ne moremo v celoti enačiti s svobodo, kot jo razumemo danes. »Svoboda v modernem svetu je najprej in predvsem svoboda posameznika pred arbitrarno avtoriteto, kar je skozi zgodovino pomenilo svobodo nasproti moči države. Vsebuje nekatere temeljne človekove svoboščine: svobodo izražanja, združevanja in veroizpovedi. Antična svoboda /.../ pa je pomenila nekaj drugega: da je vsak (pravzaprav, vsak moški državljani) imel pravico sodelovati pri vladanju« (Zakaria 2003: 31–32). Vsako obdobje tako definira, povečuje in vzdržuje meje svobode izražanja; vendar šele v modernem svetu je svoboda izražanja idej, prepričanij postala pravica. V 20. stoletju je prišlo do »razvoja svobode izražanja kot univerzalne človekove pravice varovane z mednarodnim pravom« (Gearon 2006: x).

Svoboda izražanja mora biti najprej in predvsem zagotovljena posamezniku, ki pa si sam izbere, kako jo bo 'uresničil'. Pri tem pa ne moremo mimo 'medijske' svobode izražanja, ki je zelo pomembna zlasti v demokratičnih družbah. Mediji so tisti, ki bi danes morali imeti proste roke pri izbiri in načinu poročanja, saj lahko le na tak način prispevajo k svobodni demokratični družbi in k izboljšanju vednosti prebivalstva. Imeti morajo svobodo, hkrati pa se morajo zavedati, da ta svoboda ni absolutna. Svoboda izražanja mora obstajati, a ne v svoji absolutni različici in z veliko odgovornosti vseh, ki so vključeni v medijski proces.

A vse prevečkrat se dogaja, da mediji danes podležejo tipičnim ekonomskim interesom, zaradi katerih ne opravljajo več svoje osnovne funkcije – informirati posameznika, kateremu omogočijo, da si s pridobljenimi informacijami ustvari mnenje o vseh stvareh, ki so zanj pomembne, zlasti o svojih političnih predstavnikih. V želji po izpolnitvi ekonomskih ciljev tekmujejo med seboj, kdo bo javnosti predstavil bolj senzacionalno novico in kdo bo bolj uspešen pri pridobivanju oglaševalcev. Ob tem dostikrat spregledajo dejstvo, da se ne morejo sklicevati na svobodo tiska, če javnost zavajajo z neresničnimi trditvami. Novinarji bi se morali držati tako imenovanega zlatega profesionalnega pravila: »Loči med dejstvi in mnenji, najprej poročaj, nato komentiraj« (Košir 1992: 81).

Živimo v družbi, nad katero bdi kapital. Večina ljudi je v njej apatičnih, tako rekoč slepo pripetih na medije; ti pa to seveda obračajo sebi v prid, predvsem zaradi dobičkonosnosti. Marx je imel prav: Prva svoboda tiska je v tem, da ni podjetje! Danes ima torej resnično svobodo izražanja potemtakem tisti,

ki določa politiko občil, nastavlja urednice in urednike ter zaposluje novinarke in novinarje. Torej lastnik: a tam, kjer je 'svoboda izražanja' odvisna od lastnine, to je od 'gmotnega stanja', ni nikakršne 'svobode izražanja'. V kapitalizmu nasploh in v tukajšnji družbi posebej je potem 'svoboda izražanja' le farsa. Tega ne popravijo niti 'javna občila': v nasprotju s tiskano besedo, ki je pred stoletji vendarle doživela svoje 'junaško obdobje', sta radio in televizija ta čas že materialno tako organizirana, da ne moreta rabiti uveljavljanju 'svobode izražanja'. Ne zato, ker bi tako zahtevala kakšna domnevna 'narava medija', temveč zato, ker televizija nikoli ni imela 'junaškega obdobja' – radio pa je svoja redka junaštva doživel le obrobno, pa še to je hitro pozabil. (Močnik 2002)

Že Marx in Mill sta se zavedala, da je svoboda izražanja pomembna za doseganje resnice, napredovanje družbe, uveljavljanje različnosti, za socialni nadzor, doseganje demokratičnosti in emancipacije, za reflektiranje vsakodnevnega dogajanja, odpravljanje tiranije večine in mnogo več. Vse to je še vedno aktualno. Uspešna implementacija svobode izražanja zahteva dostop državljana do izražanja mnenj in iskanja informacij v javni sferi, pri čemer pa je danes dostop do interneta nujen, saj je postal ključni element izmenjavanja informacij v novi dobi informacijske tehnologije. Internet je pomemben predvsem zato, ker »daje potencial za večjo različnost mnenj in izražanj, ki obstajajo v družbi, in s tem učvrsti javni diskurz in javno sfero« (Jørgensen 2006: 56). Prostor za izražanje in sprejemanje informacij se je tako danes razširil in internet je postal glavni vir oziroma središče vsega, kar se dogaja okoli nas. Tudi politiki v novi dobi vedno več uporabljajo internet kot medij za samopromocijo, predvsem v predvolilnem času. Vendar pa je poleg naštetega prinesel tehnološki napredek tudi vse več načinov, ki nam omogočajo, da drug drugemu obrnemo hrbet, ne spoštujemo nenapisanih dogovorov naše družbe in upoštevamo dogovore kake druge družbe iz drugega dela sveta.

Svoboda izražanja je torej pomembna in naloga vsakega izmed nas je, da ji pusti dihati, predvsem v demokratičnem političnem sistemu, s čimer se strinjajo mnogi avtorji. Nekateri izmed njih so predstavljeni v naslednjem poglavju.

5. POVEZANOST MED SVOBODO IZRAŽANJA IN DEMOKRACIJO SKOZI OČI RAZLIČNIH AVTORJEV

»Svoboda izražanja je odraz pravice do človekovega dostojanstva v najširšem pomenu, kot vrhovne ustavne vrednote in kot takšna neobhodni pogoj za demokracijo, katere bistvo je zagotovljeno človekovo dostojanstvo.« (Avbelj 2003: 8)

Danes prevladuje prepričanje, da je svoboda lahko v popolnosti uresničena le v demokraciji in da je demokracija »oblika političnega napredka, za katero lahko z gotovostjo trdimo, da je oziroma bi morala biti napredek svobode« (Čavoški 1981: 1). Demokratična ljudstva imajo pravzaprav že sama po sebi naravno nagnjenje do svobode. Sama od sebe jo iščejo, jo varujejo in če jim jo vzamejo, so prizadeti. Pri tem je svoboda izražanja za njih ena izmed temeljnih svoboščin, ki deluje ne le kot nadzornik vlade, temveč tudi kot »nadzornik interesov nacionalne varnosti, javnega reda, zdravja, preprečuje kriminaliteto in služi pri administraciji zakonov« (Cram 2006: 204).

Obstaja pa še drug razlog, zaradi katerega je svoboda izražanja nujna za demokracijo. Preden lahko ljudje vladajo sami sebi, kar je osnovna ideja demokratičnega političnega sistema, morajo imeti možnost svobodnega izražanja. Brez svobodnega izražanja ni komunikacije, brez komunikacije ni državljanstva, brez državljanstva ni demokracije. »Svoboda izražanja je kri demokracije, temeljna pravica, ki obsega še druge sorodne pravice kot na primer svobodo zbiranja, verovanja in vesti. Če bi morali izbrati eno samo pravico, od katere so odvisne vse druge, eno svoboščino, na kateri temelji demokracija, bi bila to svoboda izražanja, svoboda komuniciranja in izmenjave informacij – govoriti svobodno o resnici, četudi ta postavi vlado v zadrego« (Watson in Barber 1998: 170–171)

Toda pravica do svobode izražanja je »pogosto doživljala hude poraze ravno v sistemih, katerih najvišja vrednota so bile deklarirane človekove pravice in demokratičnost sistema, kar še poudarja dejstvo, da nimamo opraviti s katero koli pravico, temveč s pravico, ki je nevarna za vsakogar, hkrati pa pogoj za resnični razvoj demokratične družbe in resničnega spoštovanja človekovih pravic« (Žurej 2000: 41). Demokracija in pravična vlada sta namreč nepomembna koncepta, če javni uslužbenci ne morejo sodelovati pri doseganju skupnega dobrega in državljani niso vključeni v javne zadeve. To pa lahko dosežemo le, če »dovolimo javnim uslužbencem svobodno govoriti o zadevah splošnega interesa in državljanom ter tisku

omogočimo dostop do javnih dokumentov v okviru ne preveč tesnih omejitev« (van Gerven 2005: 213).

»Pravi prijatelji svobode in človeške veličine morajo torej še zlasti v demokratičnih časih, v katerih živimo, ostati v stalni in budni pripravljenosti, da družbeni oblasti preprečijo, da ne bi posebnih pravic nekaterih posameznikov prehitro žrtvovala izvedbi svojih splošnih načrtov« (de Tocqueville 1996b: 320). Danes ni noben državljan tako obrobjen, da bi ga lahko brez nevarnosti prepustili zatiranju in nobena osebna pravica tako nepomembna, da bi jo lahko nekaznovano prepustili samovolji. Če so ljudje v demokraciji ultimativni vir politične avtoritete, morajo biti »sposobni svobodno govoriti drug z drugim o vseh zadevah znotraj področja te avtoritete – ki je javnega značaja« (Weinstein 2001: 147).

Zatirani državljan ima v modernem svetu na voljo eno samo sredstvo za svojo obrambo – da se obrne na celotno ljudstvo, če pa je to za njegovo tolažbo gluho, na človeški rod. To lahko stori na en sam način, in sicer prek tiska. »Tako je svoboda tiska pri demokratičnih narodih neskončno bolj dragocena kot sicer. /.../ Tisk je najpomembnejši demokratični instrument svobode« (de Tocqueville 1996b: 318).

Skozi zgodovinske boje za svobodo tiska in govora se je jasno pokazalo, da je samo informirano občinstvo svobodno občinstvo; da samo informirano občinstvo lahko uživa koristi demokracije (glej Cronkite v Dunham 1997: ix). Temeljna pravica do svobodnega izražanja je torej bistvena zahteva demokracije. Demokracije brez svobode izražanja ni, saj je prav človekova naravna potreba, da se druží z ljudmi in z njimi prosto komunicira, da izraža svoje misli, mnenja, čustva in občutke, obenem pa isto sprejema od njih. Vsak mora torej imeti svojo svobodo, hkrati pa se mora zavedati, da ta svoboda ni absolutna. Čim večji obseg svobode izražanja je v korist nas vseh, v korist vsakega posameznika. »Skupni cilj svobode izražanja v najširšem smislu je /.../ namreč pospeševanje demokratizacije« (Avbelj 2003: 9). Tradicija kaže, da je svoboda izražanja nujna za posameznikovo transformacijo in progresivno družbeno spremembo. Svoboda izražanja varuje pravico do različnosti, ki pa je nujna, če želijo suvereni ljudje imeti možnost biti del odločitvenega procesa in dobiti popolne informacije in alternative (glej Curtis 2000: 18–19).

Po Emersonu sistem svobode izražanja v demokratični državi temelji na štirih premisah:

– svoboda izražanja *pospešuje samoizpopolnjevanje posameznika,*

- je osnovno orodje za pridobivanje znanja in odkrivanje resnice,
- je način doseganja bolj stabilne in prilagodljive skupnosti in
- posameznikom omogoča participacijo v demokratičnem sistemu odločanja (glej Emerson v Carter in drugi 2001: 35–36).

Lahko rečemo, da je svoboda izražanja le ena izmed mnogih temeljnih vrednot v svobodni demokratični družbi. Toda, kdaj si potem zasluži posebno mesto v tej hierarhiji? Po Stevensu (1982: 13) se odgovor »ne skriva v ideologiji, temveč v pragmatizmu: brez svobodnega izražanja druge vrednote pomenijo malo.« V demokratični družbi morajo biti ljudje sposobni vedeti in se odločati o pomembnih stvareh sami zase in prav to je pragmatični vzrok za zagotavljanje maksimalne svobode izražanja.

Razmišljanja o demokraciji in svobodi izražanja pa ne moremo zaključiti brez analize ameriške družbe, ki je rodna zemlja prvega amandmaja.

6. SVOBODA IZRAŽANJA IN DEMOKRACIJA V ZDRUŽENIH DRŽAVAH AMERIKE

»Svoboda. Neodvisnost. Tvoja hiša. Tvoj avto. Potovanje na zahod. Biti na cesti. Služiti denar. Delati, kar te veseli. Vse to so znaki ameriške demokracije.« (Watson in Barber 1988: 41)

»Demokracija v Združenih državah Amerike se je razvijala postopoma, z uporabo zbirke temeljnih pravil, ki so poudarjala konsenz znotraj konfliktnega okolja« (D'Antonio in Ehrlich 1961: 145). V nasprotju z večino demokracij se je v Združenih državah Amerike razvila drugačna oblika demokracije oziroma političnega sistema, ki temelji »na principu, da je suverenost neločljivo povezana z ljudmi« (Birch 2007: 112). Prevladujoče prepričanje v ameriški politiki je namreč tako, da »vidi posameznika kot racionalno, samozainteresirano bitje, ki mu po naravi pripadajo določene 'pravice' kot pravica do življenja, svobode in lastnine« (Dolbeare 1984: 4). Za Američane zato demokracija ni le oblika vlade, kot jo je opredelil Abraham Lincoln, temveč »vsebuje tudi omejitve pravila večine« (Urofsky 1994: iv). Kot dominantna vrednota ameriške družbe je demokracija vodnik in skupek vzorcev delovanja (glej D'Antonio in Ehrlich 1961: 125).

Američani so demokracijo definirali na tri različne načine: »kot ljudsko v smislu vladanja ljudstva; kot pluralistično v smislu tekmovanja med sekcijami in skupinami pritiska; kot zbir institucij in procesov« (Birch 2007: 112). Temeljni dokument ameriške demokracije je Deklaracija o neodvisnosti, v kateri je prvič v zgodovini določeno, da je »pomemben posameznik in ne družba, medtem ko se uspeh vlade ne meri le po tem, kako svobodni so posamezniki v odnosu do pravil, temveč kako svobodni so v odnosu do vlade« (Urofsky 1994: 3).

V Združenih državah Amerike uživa »svoboda izražanja in tiska močno podporo in je zagotovljena v ustavnih besedilih ter s strani vrhovnih sodišč« (van Gerven 2005: 255). Ameriška tradicija svobodnega izražanja je po izvoru ljudska v dveh pogledih: zrasla je zunaj sodišč (in pogosto nasprotovala pravnim doktrinam) in imela velik vpliv na ljudstvo (glej Curtis 2000: 4). Ameriška doktrina svobodnega izražanja vrednoti svobodno izražanje kot »individualno pravico« (Weinstein 2001: 151). Toda to načelo je zgolj »formalno, ne dejansko, zato ne zagotavlja vsem državljanom, da so njihova mnenja slišana enako kot druga« (Weinstein 2001: 167). Za ameriško vizijo demokracije je značilno, da so meje svobode izražanja »določene natančneje kot v kateri koli drugi zahodni demokraciji« (Rosenberg 2001: 17). Svoboda izražanja v Združenih državah Amerike ni nič večja in nič manjša kot svoboda vsakega državljana (glej Frankfurter v Stevens 1982: 19). Lewis celo meni, da je svoboda izražanja tako zakoreninjena v ameriški kulturi, da jo imajo za samoumevno. Ne razmišljajo o tem, zakaj je pomembna (glej Lewis 2001: xxii).

Toda svoboda je v konfliktnem odnosu z enakostjo, kar pa so Združene države Amerike rešile tako, da so postavile »hierarhijo vrednot, v kateri so državljanji imeli zlasti možnost dostopa in pravico do svobode, koliko so to možnost izkoristili, pa je bilo odvisno od njihovih sposobnosti. /.../ Enakost je postala cena svobode, rezultat pa je danes ameriški narod« (Toplak 1980: 39). Američani že od vsega začetka vidijo v svobodi »najboljše sredstvo in največje jamstvo za svoje blagostanje« (de Tocqueville 1996b: 146).

Zgodovinsko gledano so se velike bitke za svobodo izražanja odvijale proti vladi – tudi v Združenih državah Amerike. Vzrok je v tem, da so bili interesi, povezani s svobodo izražanja, v nevarnosti zaradi vlade skozi vso zgodovino in glavne oblike varovanja so bile usmerjene v razorožitev vlade pri uporabi cenzure (glej Berger 1991: 23). Osnovno orodje za varovanje svobode izražanja v Združenih državah Amerike je prvi amandma, ki vladi odvzema moč pri

omejevanju izražanja. Kako je pravzaprav prišlo do njegovega nastanka? S katerimi argumenti se ga zagovarja?

6.1. PRVI AMANDMA KOT POMEMBEN SPOMENIK SVOBODI IZRAŽANJA

»Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances.«
(First Amendment to the United States Constitution)³⁵

Ideja o svobodi izražanja sicer izhaja iz antike, toda v svoji moderni obliki je izšla iz anglo-ameriške tradicije. Eden od faktorjev, ki je oblikoval razprave o svobodnem govoru v Združenih državah Amerike, je prav gotovo »angleška zgodovina svobodnega govora in tiska« (Curtis 2000: 3). Pisci o svobodi izražanja so radi trdili, brez dodatnih dokazov seveda, da je imel v času sprejemanja prvega amandmaja vsak, ki je želel kaj povedati, možnost biti slišan. To je veljalo za svobodne bele moške z lastnino, toda tudi v tem primeru ni bilo vedno tako. V najboljšem primeru so tisti nekateri srečneži morda imeli možnost svobodne diskusije, tihe in previdne, o 'resnih stvareh'. To je običajno pomenilo debate o politiki, etiki ali religiji, toda tudi pri teh temah so morali paziti, da niso šli predaleč (glej Stevens 1982: 36). Lahko rečemo, da je to pomemben zgodovinski okvir za odkrivanje argumentov, na katerih je načrtan nastanek prvega amandmaja. Levy je po dolgem raziskovanju ugotovil, da so se takrat strinjali le v dveh stvareh: 1. svoboda izražanja jim je pomenila odsotnost kakršnih koli prioriteten omejevanj in 2. obstajal je zločin v obliki puntarskih spisov³⁶ (glej Levy v Stevens 1982: 36).

Kako je prišlo do nastanka prvega amandmaja? Oblikovalci in podpisniki, ki so podprli federalno ustavo predlagano 1787. leta (brez Listine pravic³⁷) so menili, da ustava ne daje nobene moči kongresu v zvezi z govorom in tiskom. Prvi amandma naj bi to stanje dvojno zavaroval (glej Curtis 2000: 4). Ameriška ustava je bila torej rezultat federalistične smeri, medtem ko so antifederalisti oblikovali prvi amandma skupaj z ostalo Listino pravic. James

³⁵ Kongres ne bo sprejel nobenega zakona, ki bi temeljil na veri oziroma ki bi prepovedoval svobodno izražanje te, ali ki bi se nanašal na omejevanje svobode govora ali tiska, ali pravico do mirnega združevanja. (Prvi amandma Ustave Združenih držav Amerike)

³⁶ Seditious libel.

³⁷ Bill of Rights.

Madison je bil tisti, ki je prvemu kongresu predstavil set amandmajev k ameriški ustavi. Po dolgih posvetovanjih je končna verzija kot rezultat dala besedilo prvega amandmaja, ki je bil takrat tretji od dvanajstih amandmajev, ki so jih predložili kongresu za ratifikacijo. Ko sta prva dva odpadla, je tretji postal prvi amandma ameriške ustave (glej Carter in drugi 2001: 33). To se je zgodilo 15. decembra 1791. leta. Prvi resen izziv svobodi izražanja v Združenih državah Amerike pa je v bistvu prišel kasneje, šele s Puntarskim aktom³⁸ 14. julija leta 1798 (glej Stone in drugi 2003: 7). Z njim so namreč federalisti izzvali nefederaliste.

Prvi amandma je nastal na ideji, ki je bila tudi osnova v Deklaraciji o neodvisnosti³⁹, sprejeti 4. julija 1776, da imajo ljudje vedno pravico raziskovati in ocenjevati del vlade, z možnostjo zamenjave katere koli vlade, če bodo presodili, da jim ne ugaja. »Pri tem so se pojavile dileme, v kolikšni meri dopustiti odprtost političnih razprav, saj lahko popolna svoboda vodi tudi do njenih zlorab. Kljub temu so presodili, da so zlorabe, ki so možne pri omejevanju svobode tiska, bodisi predhodni ali naknadni, lahko še dosti hujše za celotno skupnost in sistem vrednot, ki jih ta zasleduje« (Žurej 2000: 39).

Prvi amandma k ameriški ustavi je »najbolj eksplicitna izjava človekovih pravic': njegove vrednote so izraz 'osrednje zavezanosti človekovim pravicam'« (Jones 1998: 61). Nekateri ga označujejo kot »edinega najpomembnejšega poroka pravic Američanov in kot ključ za uspešno demokratično vlado« (Urofsky 1994: 255). Definitivno pa ostaja »pomembna osnova posameznikovih in skupinskih vrednot« (Lamb 1971: 39).

Skozi ameriško zgodovino bojov za svobodo izražanja so se po Curtisu tako razvila tri temeljna vprašanja: Ali ima federalna vlada sploh kaj moči, da kaznuje izražanje? Katere vrste izražanja bodo varovane pod doktrino svobodnega izražanja? Ali so državne vlade kot tudi federalna vlada nemočne pri zadužitvi svobode govora in tiska kot vleva prvi amandma? (glej Curtis 2000: 5). Kateri pa so argumenti, ki so gnali pisce prvega amandmaja?

³⁸ Sedition Act.

³⁹ Declaration of Independence.

6.1.1. ARGUMENTI ZA NASTANEK PRVEGA AMANDMAJA

»Svoboda razmišljati kot želimo in govoriti kot mislimo je največje darilo, ki so nam ga zapustili snovalci prvega amandmaja«. (Lewis 2001: xxiii)

Svoboda govora, tiska in združevanja reflektirajo demokratična načela, da so vsi državljani vir idej in političnega vpliva, da imajo vsi državljani pravico do participacije v lastni vladi, da je svoboda izražanja osnovna za ohranitev in podporo drugih svobod ter da so določene vrste svoboščin nujne za dostojanstvo in samodeterminiranost posameznika. »Prvi amandma je namenjen vzgajanju odprte, svobodne, informativne razprave – gre za očitni predpogoj, ki determinira javno politiko in volitve javnih uradnikov« (Berger 1991: 34).

Jasno nam mora biti, da ni pomembno, kaj natančno so mislili snovalci s svobodo izražanja oziroma s katerimi argumenti so opravičevali prvi amandma. Pomembno je, kako vsaka generacija razume besede prvega amandmaja, jih interpretira z vidika svojih lastnih potreb in jim prilepi svoj duh. Če bi lahko ugotovili namen snovalcev prvega amandmaja, ne bi vedeli veliko. To ni najboljši način, da se sploh kaj naučimo. Bolj primerno je, da se naučimo, kako dejstva, ki jih poznamo, uporabiti v različnih situacijah. A vseeno lahko vsaj poskusimo poiskati tedanje argumente, ki se od današnjih, ki branijo svobodo izražanja, prav gotovo ne razlikujejo veliko.

Stone in soavtorji navajajo naslednje možne vzroke za nastanek prvega amandmaja:

1. Iskanje resnice: trg idej

Ta ideja se je najprej pojavila v knjigi *O svobodi* avtorja *Johna Stuarta Milla* in temelji na prepričanju, da se resnica lahko doseže zgolj na podlagi soočanja različnih mnenj.

2. Samouprava oziroma politična samostojnost

Najbolj viden predstavnik te veje je *Alexander Meiklejohn*, ki je menil, da je načelo svobodnega govora dedukcija osnovnega ameriškega dogovora, da naj bi bile javne teme določene z univerzalno privolitvijo. Tako neomejena garancija svobode javne razprave, ki je določena s prvim amandmajem, varuje govor državljanov, ki načrtujejo splošno blaginjo. Prvi amandma po *Meiklejohnu* ščiti svobodo tistih aktivnosti misli in komunikacije, s katerimi vladamo ter hkrati varuje komunikacijski proces, ki je nujen za širitev informacij in idej, potrebnih za državljane, da lahko volijo na popolnoma informiran in razumen način.

3. Samoizpolnitev in avtonomija

Vrednost svobodnega izražanja v tem pogledu sloni na svoji globoki relaciji s samospoštovanjem, ki izhaja iz avtonomne samodeterminacije, brez katere je življenje duha revno in hlapčevsko.

4. Nekateri drugi vzroki oziroma temelji:

- *kontrolna vrednota* (svoboda izražanja nadzira zlorabe moči s strani javnih uslužbencev),
- *varnostni ventil* (svoboda izražanja omogoča, da ljudje konflikte rešujejo z diskusijo in tako ohranjajo stabilno skupnost),
- *strpna skupnost* (načelo svobode izražanja pomaga oblikovati intelektualni značaj skupnosti),
- *svobodni govor in razvoj osebnosti* (svoboda izražanja omogoča ljudem, da se vsakodnevno srečujejo z neukrotljivostjo, raznolikostjo v razumevanju, kar oblikuje njihovo osebnost) (glej Stone in drugi 2003: 9–18).

Če sledimo drugim avtorjem, lahko najdemo še drugačne razloge za nastanek prvega amandmaja. Levy (v Stone in drugi 2003: 6) na primer meni, da je bil namen »ameriške revolucije oziroma oblikovalcev prvega amandmaja odpraviti obči zakon puntarskih spisov.« Po drugi strani pa je zajamčenost svobodnega izražanja s prvim amandmajem brana celo kot »preprečitev provokatorjevega veta nepopularnega govora« (Sullivan 2001: 1).

Prvi amandma je torej pomemben predvsem zato, ker omogoča forum za resnične politične bitke, in ne zato, ker nudi resnično vsebino. Ne dovoljuje, da se sodišča in druge legislature v Združenih državah Amerike niso obvezane pokoravati temu besedilu, temveč pomeni »ustavno zaporo nadzoru vlade nad določenimi dejavnostmi v različnih situacijah« (Carter in drugi 2001: 49).

V času, ko je Thomas Jefferson vstopil v Belo hišo je bilo jasno, da Američani niso definirali svobode izražanja samo z besedami prvega amandmaja. Svoboda izražanja je pomenila več in hkrati manj kot te besede (glej Stevens 1982: 40). Snovalci prvega amandmaja niso naredili ničesar, kot le pokazali ustrezno pot, od vsake generacije pa je odvisno, kako bo svojo svobodo zaščitila. Tudi naša generacija se mora spopasti z omenjenim podvigom, vprašanje pa je, ali ji pri tem lahko pomagajo argumenti prvega amandmaja.

6.1.2. RELEVANTNOST ARGUMENTOV PRVEGA AMANDMAJA DANES

»Kdor nadzira preteklost, nadzira prihodnost; kdor nadzira sedanost, nadzira preteklost.«

(Orwell v Curtis 2000: 16)

Pravica do svobode izražanja pokriva zelo široko področje vsakdanjega življenja. Pogosto se niti ne zavedamo, da jo uresničujemo prek naših vsakdanjih dejavnosti in bi se v primeru, da ne bi bila več zagotovljena, počutili ogrožene in negotove. Najpogosteje ob tej pravici pomislimo na nam vsem znani prvi amandma k ameriški ustavi. Trenutno legalistično razumevanje svobode govora v Združenih državah Amerike povzroča, da se demokratično posvetovanje o primernih mejah svobode izražanja v demokratični družbi težko ohranja (glej Rosenberg 2001: 33).

V času, ko smo vstopili v 21. stoletje, se večina Američanov ne zaveda, da elektronski tisk, ki je glavni vir novic in informacij za ljudstvo, nima polne zaščite prvega amandmaja (glej Dunham 1997: xi). Množični mediji, vključno z internetom, so namreč danes postali veliko bolj pomembni od ulic in parkov kot arene, na katerih se odvija ekspresivna aktivnost, ki ima več funkcij. Njena vloga kot središče oziroma osnova demokracije je le ena izmed njih.

Argumente prvega amandmaja ameriške ustave lahko brez težav prenesemo na današnje razmere. Svoboda izražanja je namreč tako kot takrat tudi v sodobnem svetu nujna kot *pogoj za doseganje resnice*, ki si jo ljudstvo zasluži; kot *pogoj za samoupravo*, ki ščiti svobodo tistih aktivnosti misli in komunikacije, s katerimi ljudstvo vlada ter hkrati varuje komunikacijski proces, ki je nujen za širitev informacij in idej potrebnih za državljane, da lahko volijo na popolnoma informiran in inteligenten način; kot *pogoj za samoizpolnitev in avtonomijo posameznika*, brez katere je življenje duha revno in hlapčevsko. Svoboda izražanja poleg naštetega v 21. stoletju pomeni *kontrolno vrednoto, varnostni ventil, pogoj za strpno skupnost in razvoj osebnosti*.

Če ljudje na splošno sprejmejo idejo o neoviranem političnem govoru, kaj se zgodi z drugimi oblikami izražanja? Je prepoved prvega amandmaja absolutna, tako da vlada ne more cenzurirati ali kaznovati katero koli obliko govora? Ali so določeni tipi govora zunaj zaščite, ki naj bi jo zagotavljal prvi amandma? Ni preprostih odgovorov na našeta vprašanja. S spreminjanjem občutkov v javnosti, s tem ko Združene države Amerike postajajo vse bolj raznovrstna in odprta družba, in z vstopom tehnologije v vsakodnevno življenje Američanov,

se pomen prvega amandmaja spreminja, predvsem v odnosu z nepolitičnim izražanjem. Slednjega v ameriški družbi poleg prvega amandmaja ščitijo še nekateri drugi akti, analizirani v nadaljevanju.

6.2. ANALIZA NOVEJŠIH AMERIŠKIH AKTOV, KI OPREDELJUJEJO SVOBODO IZRAŽANJA

»Sprejetje vseh dokumentov, ki so urejali človekove pravice in svoboščine konec 18. stoletja in v začetku 19. stoletja, je pomenilo vrh nekega obdobja, ki bi ga pri ljudeh verjetno lahko enačili z dosego polnoletnosti. Pravica do svobodnega izražanja kot eden izmed temeljev teh dokumentov je torej v tem trenutku doživela svojo polnoletnost.« (Žurej 2000: 34)

Svoboda izražanja zagotavlja svobodni pretok mnenj, čustev, misli, idej in še veliko več. Vsebovana je v vseh mednarodnih dokumentih in tudi v vseh pisanih ustavah držav po svetu. Toda svoboda izražanja ni absolutna, temveč je lahko v določenih primerih omejevana ali celo kaznovana. V tem podglavju so analizirani nekateri pomembni dokumenti, ki opredeljujejo svobodo izražanja v Združenih državah Amerike danes, in sicer akti Organizacije ameriških držav in ameriška ustava oziroma njen prvi amandma.

6.2.1. AKTI ORGANIZACIJE AMERIŠKIH DRŽAV

»EksPLICITNO IN IMPLICITNO JE DEMOKRACIJA OSREDNI KONCEPT V POGODBAH O ČLOVEKOVIH PRAVICAH. KLAVZULA O SVOBODI V TEORIJ ČLOVEKOVIH PRAVIC JE LAHKO ZAGOTOVLJENA LE SKOZI OBliko DEMOKRACIJE, KI PREDPOSTAVLJA SVOBODO IZRAŽANJA, PRAVICO DO PARTICIPACIJE V JAVNIH ZADEVAH, TAJNE VOLITVE IN ZAGOTAVLJANJE PRAVIC MANJŠIN.« (Bronkhorst 2001: 27)

Zakonodaja je bila vedno pomembna sila v življenju Američanov – in sodišča so bila vedno v centru njihovega legalnega sistema (glej Carter in drugi 2001: 2). Vendar pa je, kot že rečeno, prav tradicija svobode izražanja nastajala med ljudstvom in zunaj sodišč ter se na koncu le usidrala v pisnih aktih.

*Ameriška konvencija o človekovih pravicah*⁴⁰ opredeljuje svobodo misli in izražanja v 13. členu. V prvem odstavku pravi, da ima vsakdo pravico do svobode misli in izražanja. Ta pravica zajema svobodo pri iskanju, prejemanju in dajanju informacij in idej vseh vrst ne

⁴⁰ Sprejeta je bila v Organizaciji ameriških držav 22. novembra 1969 in začela veljati 18. julija 1978.

glede na meje, tako ustno, pisno, v tiskani obliki, v obliki umetnosti ali kateri koli obliki, ki si jo izbere posameznik.

V drugem odstavku je določeno, da uveljavljanje pravice, ki jo zagotavlja prejšnji odstavek, ni podrejeno poprejšnji cenzuri, vendar pa bo predmet takšne kasnejše odgovornosti, kot jo bo izrecno določil zakon v obsegu, ki je potreben zato, da bi ugotovili:

1. spoštovanje pravic ali ugleda drugih; ali
2. zagotavljanje nacionalne varnosti, javne varnosti ali javnega reda ali morale.

Tretji odstavek govori o tem, da pravice do izražanja ni dovoljeno omejevati s posrednimi metodami ali sredstvi, kot so zloraba vladnega ali zasebnega nadzora nad tiskanim poročanjem, radijskimi frekvencami ali opremo, ki jo uporabljajo pri širjenju informacij, ali s katerim koli drugim sredstvom, ki bi težilo k temu, da ovira sporočanje in kroženje idej ter mnenj.

Po četrtem odstavku so ne glede na določbe drugega odstavka lahko po zakonu javne zabavne prireditve predmet poprejšnje cenzure izključno z namenom opredeliti dostop do njih zaradi moralnega varstva otrok in odraščajočih.

Peti odstavek obravnava kot zločine, kaznive po zakonu, sleherno propagiranje vojne in zagovarjanje narodnostnega, rasnega ali verskega sovraštva, ki predstavljajo spodbujanje k nezakonitemu nasilju ali h kateremu koli podobnemu nezakonitemu dejanju zoper katero koli osebo ali skupino ljudi na podlagi katere koli utemeljitve, vključno s tistimi, ki bi se nanašale na raso, barvo kože, vero, jezik ali narodnostno pripadnost.

*Ameriška deklaracija o pravicah in dolžnostih človeka*⁴¹ pa zgolj v četrtem členu določa, da ima vsakdo pravico do svobode raziskovanja, mnenja ter izražanja in širjenja idej s pomočjo katerega koli sredstva.

Najpomembnejši akt Združenih držav Amerike pa je tako kot za vsako državo ustava. Analiza ameriške ustave sledi v nadaljevanju.

⁴¹ Potrjena je bila na 9. mednarodni konferenci Organizacije ameriških držav 2. maja 1948.

6.2.2. USTAVA ZDRUŽENIH DRŽAV AMERIKE

»Mi, Američani z namenom, da ustvarimo bolj popolno zvezo, umeščeno pravičnost, zagotovimo mir doma, omogočimo obrambo, promoviramo skupno blaginjo in zaščitimo blagoslove svobode nam samim in našim potomcem, umeščamo in razglašamo ustavo Združenih držav Amerike...« (Preambula Ustave Združenih držav Amerike)

S tem uvodom se upravičuje nastanek Ustave Združenih držav Amerike, za katero bi lahko rekli, da je moderni sonet demokraciji. Gre za dokument, ki je ostal nespremenjen, dodajali so mu le amandmaje, med katerimi nas najbolj zanima prvi izmed njih.

Prvi amandma ameriške ustave je prvi ameriški akt, ki je eksplicitno zagotovil svobodo izražanja. In kaj pravi? Kongres ne bo sprejel nobenega zakona, ki bi temeljil na veri oziroma ki bi prepovedoval svobodno izražanje le-te, ali ki bi se nanašal na omejevanje svobode govora ali tiska, ali pravico do mirnega združevanja.

Nemogoče je napisati nedvoumen stavek. Tudi besedilo prvega amandmaja pomeni oboje – več in manj, kot piše. Pomeni obvezo, da se svobodi izražanja nameni večji pomen kot drugim družbenim interesom, s katerimi jo primerjamo. Ni predpis; ni niti označba, je ideal (glej Stevens 1982: 147). In kaj lahko rečemo za vse analizirane akte oziroma dokumente?

6.2.3. PRIMERJAVA UREDITVE MED NAŠTETIMI AKTI

»Svoboda izražanja ni nikoli statično definirana.« (Gearon 2006: 142)

Vsi navedeni pravni viri izrecno zagotavljajo pravico do svobodnega izražanja. Opaziti je, da samo *Ustava Združenih držav Amerike* pri varstvu te pravice ne razlikuje:

1. izražanje mnenj in idej,
2. sprejemanje in iskanje informacij (pravica do obveščenosti).

Ameriška deklaracija o pravicah in dolžnostih človeka imenuje pravico do obveščenosti svoboda raziskovanja, kar daje večje možnosti za pridobivanje informacij, ki so težje dostopne za posameznika. *Ameriška ustava* je glede obsega varstva kratka in jedrnata – preprečuje omejitve svobode izražanja, medtem ko *Ameriška konvencija o človekovih pravicah* poudarja varstvo svobode mišljenja.

Akti v besedilu najpogosteje zagotavljajo svobodo izražanja vsakomur. To pomeni, da velja tako za posameznika kot za pravne osebe, ki jo uresničujejo prek svojih organov. Oblike svobode izražanja natančneje določa le *Ameriška konvencija o človekovih pravicah* (ustna, pismena, tiskana, umetniška oblika oziroma vsak drug prosto izbrani način). Vsi obravnavani akti, razen *prvega amandmaja* k ameriški ustavi, vsebujejo tudi omejitve te pravice. V *Ameriški konvenciji o človekovih pravicah* je dovoljena celo vnaprejšnja cenzura javnih zabavnih prireditev z namenom varstva otrok in odraščajočih, obenem pa strogo prepoveduje vsakršno propagiranje diskriminacije in hujskaštva.

Toda ali so vsi ti dokumenti upoštevani v realnem življenju Američanov? Je mogoče slika, ki jo gledamo, popačena oblika razumevanja zakonodaje?

6.3. IN KAKŠNA JE SLIKA REALNEGA STANJA

»Ameriška demokracija je primer države v procesu, v iskanju, pri čemer večina verjame, da se to ne bo nikoli končalo. Demokracija ne pomeni konca, temveč način, s katerim želijo narod in ljudje doseči cilj.« (Urofsky 1994: vi)

Glede na vse povedano bi človek verjel, da so Združene države Amerike primer popolne demokratične vlade, katere prva skrb je dobrobit ljudstva. Pa ni čisto tako. Združene države Amerike so primer države, ki se navzven predstavlja kot 'dežela priložnosti', 'dežela pravičnosti in enakosti pred zakonom', na kratko povedano – 'popoln svet za ves narod'. Vendar gre za idealizacijo realnega stanja, pri čemer nas zanima predvsem odgovor na vprašanje, ali je o svobodi govora v Združenih državah Amerike, ki se tako ponašajo s svojo demokratičnostjo, sploh mogoče govoriti.

Odgovor bi se glasil: Vsak dan manj. Že de Tocqueville se je zavedal, da so Združene države Amerike primer dežele, kjer je v splošnem manj neodvisnega duha in manj resnične svobode razpravljanja kot kjer koli drugje po svetu (glej de Tocqueville 1996a: 253). Vse se je začelo tako, da so se iz strahu pred terorizmom začele kršiti osnovne človekove pravice, vsako sumljivo dogajanje je bilo budno nadzorovano. Kot vse kaže, so začeli spremljati tudi to, kaj kdo govori. Čim je represivni organ mnenja, da 'govor' ali 'članek' ni po želji kogar koli že, ukrepa, kot se mu zdi primerno. Pri tem se uporablja cenzura in v določenih primerih celo nasilje. Primerov, ki ponazarjajo povedano, je veliko, vendar pa bi poudarili rezultate

raziskave, ki jo je izvedel *Pew Research Center* v sodelovanju s *Columbia Journalism Review* v februarju in marcu leta 2000. Uporabili so vzorec približno 300 novinarjev in urednikov, rezultati pa so pokazali, da je celo samocenzura v ameriških informativnih medijih danes nekaj povsem običajnega. Približno ena četrtnina novinarjev lokalnih in nacionalnih medijev je povedala, da se namenoma izogibajo pomembnim zgodbam zaradi različnih morebitnih pritiskov, medtem ko jih je približno enako izjavilo, da so spremenili zgodbe z namenom ustreči interesom medijskih hiš (glej *Pew Research Center for the People & the Press 2000*).

Skrb zaradi pogostosti komercialnih in tekmovalnih pritiskov, ki vplivajo na to, da so pomembne zgodbe prepogosto zamolčane oziroma jih preprosto ne objavijo, je izrazilo 206 novinarjev in 81 urednikov (od tega jih je 150 iz lokalnih in 137 iz nacionalnih medijev). Obstaja nekakšno splošno strinjanje glede vzrokov za samocenzuro ter glede meja, do kamor lahko seže samocenzura. Pritiski trga – pojavijo se, ko so nekatere pomembne zgodbe neobjavljene, ker so na primer preveč dolgočasne ali zapletene za občinstvo – so najbolj pogost razlog. Večina novinarjev tiskanih medijev in televizij pa poleg zapletenosti navaja še en razlog za neobjavo zgodb, in sicer pomanjkanje zanimanja s strani občinstva. Če pogledamo rezultate raziskave v odstotkih, jih je 77 odstotkov vseh anketiranih izjavilo, da je razlog za neobjavo dolgočasnost teme, 52 odstotkov jih je kot razlog navedlo kompleksnost teme, 35 odstotkov jih meni, da zgodbe niso objavljene, ker so v nasprotju z interesi organizacije, medtem ko jih 29 odstotkov kot razlog neobjave omenja negativen vpliv zgodbe na oglaševalce (glej *Pew Research Center for the People & the Press 2000*).

Raziskava poudarja predvsem težavne izzive, s katerimi se morajo spopadati novinarji lokalnih medijev v zelo tekmovalnem medijskem okolju. Okoli 32 odstotkov vprašanih je reklo, da so morali spremeniti zgodbo zaradi interesov medijske organizacije, medtem ko je le 15 odstotkov novinarjev iz nacionalnih medijev poročalo o enaki situaciji. 26 odstotkov novinarjev lokalnih medijev se je znašlo v situaciji, da so jim organizacije zapovedale, naj se izognejo določeni zgodbi, ker je dolgočasna ali preveč zahtevna, a glavni razlog v ozadju naj bi bil ogroženost finančnega interesa te iste medijske organizacije (glej *Pew Research Center for the People & the Press 2000*).

Razlogi, ki torej preprečujejo objavo določenih zgodb, so različni: nezmožnost sledenja določenim dogodkom, pritiski trga, prevelika zapletenost teme, ki je občinstvo ne bi

razumelo, konflikti interesov (finančni in drugi), pritiski sodelavcev (glej Pew Research Center for the People & the Press 2000). Tudi Jackson in Hart (2007) navajata, da se novinarji v Združenih državah Amerike pri uresničevanju cilja svojega poklica, govoriti resnico, dostikrat srečujejo z močnimi pritiski lastnikov in oglaševalcev. Oboji želijo ohranjati ustrezen politični nazor in okolje, naklonjeno njihovem dobičku. Vplivi prihajajo celo s strani zakonodajalcev, ki nadzirajo medije, in lokalnih politikov. Vsako leto vsi ti obnovijo svojo moč in vpliv na oblikovanje novic ter posledično na javno mnenje, ki ustreza njihovim interesom. Vse bolj so vidni vplivi oglaševalcev na medijske vsebine. Včasih so bili sponzorji zadovoljni z le 30-sekundnim oglasom, danes pa razvijajo subtilne oblike vključevanja oglasnih vsebin v programe – gre za prikrito oglaševanje. Avtorja podobno kot je pokazala raziskava Pew Research Centra navajata, da je cenzura, ki jo naredijo lastniki, zelo pogosta. Običajno objavljajo zgodbe, ki ne škodijo finančnim interesom organizacije oziroma medijske hiše, hkrati pa omenjata še vladne pritiske. Novinarji skušajo vseskozi ohranjati prijateljski odnos z vladnimi uradniki, saj je to ena izmed tihih zahtev njihovega poklica, ki jim pravzaprav omogoča dostop do določenih informacij (glej Jackson in Hart 2007).

Je svoboda izražanja v Združenih državah Amerike le iluzija? Lahko bi rekli, da je v 'najsvobodnejši državi na svetu' dovoljena toliko, kolikor služi njeni moči ter tako ustvarja sliko humanosti. Zadnji napad na Irak je bil izraz humanosti do Iračanov (CNN je vojno poimenoval kar osvoboditev Iraka), v resnici pa je šlo za ameriško prevlado v tem delu sveta. Mediji so o dogodku poročali z vidika humanosti ameriške vojske, ki je prišla osvoboditi iraško ljudstvo. Pri tem so poleg popačenih informacij prepovedali tudi objave fotografij, ki so prikazovale njihovo izživiljanje nad umikajočo se vojsko in civilisti. Pa naj še kdo reče, da je to primer svobode izražanja! De Tocqueville (1996a: 195) je nekoč zapisal, da je demokracija v Združenih državah Amerike »prepuščena lastnim nagibom. Njene poteze so naravne in vsi gibi svobodni.«

In kaj povedati v zaključku? Je svoboda izražanja temelj demokracije? Ali lahko potrdimo hipotezo ali jo moramo zavreči?

7. SKLEP

»Imejmo do prihodnosti tisto zdravilno bojazen, ki prinaša budnost in bojevitost, in ne tiste medle in lene groze, ki našim srcem jemlje pogum in jih slabi.« (de Tocqueville 1996b: 323)

Demokracija ni zgolj pravno-politični sistem, saj demokracija kot politični sistem zahteva tudi politično kulturo. Njen obstoj je zato odvisen od tega, kako se vedejo državljani, koliko se ti zanimajo za javno življenje in navsezadnje koliko jim pomenijo njihove svoboščine. Brez svobode izražanja, zbiranja, participacije in tako dalje, se ljudje ne morejo uspešno izražati znotraj demokratičnega političnega sistema, ki temelji prav na ljudski vladi. Te svoboščine niso privatne pravice in so lahko zagotovljene le posamezniku, z določenimi omejitvami.

A zdrava demokracija je zgrajena na paradoksu. »Ena izmed predpostavk je omogočiti večini, da vlada. Toda enako pomembna je predpostavka, da se zagotovi pravice manjšinam in posameznikom. Večinska vlada, manjšinske pravice. Volitve na eni strani; skupine pritiska na drugi« (Lamb 1971: 39). A kljub takšnim in drugačnim težavam, ki pestijo demokracijo, je »ljubimka vseh in nekako ohranja svojo čarobnost tudi takrat, ko njeni ljubimci vidijo, da so njene usluge protizakonito ponujene mnogim drugim« (Crick 2002: 1).

Resnično demokratična družba, v kateri je pomembna, če ne celo glavna tehnika razpravljanje in debatiranje, je družba polna tveganj. Neizogibno je, da se debata od časa do časa prestavi od taktike k temeljnim vprašanjem, da pride do nasprotovanja, ne le trenutnim političnim usmeritvam tistih, ki imajo vladajočo moč, temveč tudi temeljnim načelom. To ni le neizogibno, je zaželeno. In zato je svoboda izražanja pomembna, da ohranja družbo budno in ji s tem pomaga, da se razvija. V trenutku, ko bi družbi pustili, da zaspi na dosežkih, bi stagnirala in tonila globje in globje v svoj spanec. Od tam pa ne bi bilo več poti nazaj. Zato je treba ljudi spodbujati, da izražajo svoje želje, ideje, misli in mnenja.

Z gotovostjo lahko trdimo, da je bila in je tematika magistrskega dela še kako aktualna v vsakem zgodovinskem obdobju – je nekakšna usmeritev, ki ne sledi času, temveč je živa vedno in povsod. Ljudje so se za svobodo izražanja borili nekoč in se zanjo borijo tudi danes. Ta vrednota svobodnega izražanja je zakopana v strukturo ustavnosti vsake demokratične države in je hkrati absolutno nujna za stabilno in svobodno družbo. Svoboda izražanja namreč dovoljuje tistim s kritiko in pritožbami nad vlado, da izrazijo svoje mnenje na miren način in mogoče s tem uspešno ustvarijo spremembe (glej Lewis 2001: xi). Pravica do

svobodnega izražanja tako državljanu omogoča oblikovanje javnega mnenja in politične volje, kar pogojuje načelo demokratičnosti v določeni družbi.

Svoboda izražanja je temelj demokratičnega političnega sistema, s čimer na podlagi vsega povedanega potrjujem hipotezo, vendar pa stvar v praksi še zdaleč ni tako preprosta. Kljub temu, da bi vse demokratične države morale zagotoviti ljudem svobodo izražanja, vladajoči svojemu narodu na vsakem koraku 'pristrižejo jezike', da ne bi povedal preveč. Svoboda izražanja resda ni absolutna, toda kdo je tisti, ki bo odločal, kje se ta svoboda konča? »Reguliranje komunikacij v demokraciji temelji predvsem na tradicionalnih načelih svobode: svoboda pred vmešavanjem države, kar pomeni, prepoved vladne akcije, dokler publikacija ni objavljena /.../ in na drugi strani kovanca, pravica posameznika do izražanja« (Kees 1996: 58). Obstajajo predpisi, do katere meje lahko svobodno izražamo svoja mnenja, vendar si jih vsak razlaga po svoje. V Združenih državah Amerike na primer svoboda govora velja, dokler je večina negotova. Ko pa se ta razjasni, vsi utihnejo in skupaj sedejo na isti voz.

Demokracija ni in nikoli ne bo ostala brez izzivov. »Znotraj zahodnih liberalnih demokracij raznovrstna močna družbena gibanja – na primer okoljevarstvena, mirovna in 'ženska' gibanja – na novo rišejo meje političnega in raziskujejo nove možnosti za demokratično življenje« (Held 1991: 1). Že de Tocqueville (1996a: 9) je rekel, da se med nami dogaja »velika demokratična revolucija; vidijo jo vsi, a je vsi ne sodijo enako. Eni menijo, da je nekaj novega, in ker so prepričani, da gre zgolj za naključje, upajo, da jo bodo še lahko ustavili; drugi sodijo, da je nezadržna, ker se jim pač zdi, da je najbolj nepretrgana, najstarejša in najstalnejša stvar, kar jih pozna zgodovina.« A ker se politični svet neprestano spreminja (to vpliva tudi na spremembe znotraj demokratičnih sistemov in posledično na odnos do svobode izražanja), »moramo iskati nova zdravila za nove bolezni« (de Tocqueville 1996b: 322). Oba pojma (svoboda izražanja in demokracija) sta namreč dinamična in ju moramo tako tudi opazovati ter analizirati. Kar je dobro danes, ni nujno dobro tudi jutri, bi pa moralo vedno veljati, da je dobra in uspešna demokracija dosežena le z zdravo mero svobodnega izražanja.

8. SEZNAM TEMELJNE LITERATURE

1. Adam, Frane, Matej Makarovič, Borut Rončević in Matevž Tomšič (2001): Socio-kulturni dejavniki razvojne uspešnosti. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
2. Andrén, Gunnar (1993): A Concept of Freedom of Expression for Superindustrialized Societies. V Splichal, Slavko in Janet Wasko (ur.): *Communication and Democracy*, 55–67. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
3. Aptheker, Herbert (1967): *The Nature of Democracy Freedom and Revolution*. New York: International Publishers.
4. Aquinas, Thomas (1996): *The Summa Theologica*. Chicago: Encyclopaedia Britannica.
5. Arendt, Hannah (1991): Freedom and Politics. V Miller, David (ur.): *Liberty*, 58–79. Oxford: Oxford University Press.
6. Arendt, Hannah (1996): *Vita activa*. Ljubljana: Krtina.
7. Aristotel (1970): *Politika*. Beograd: Kultura.
8. Arthur, John, ur. (1992): *Democracy. Theory and Practice*. California: Wadsworth Publishing Company.
9. Atkins, Robert in Svetlana Mintcheva, ur. (2006): *Censoring Culture. Contemporary Threats to Free Expression*. New York: The New Press.
10. Avbelj, Matej (2003): Svoboda izražanja in ustavno načelo demokratičnosti. *Pravna praksa* 22(27/28), 8–9.
11. Baccarini, Elvio (1993): *Sloboda, demokracija, pravednost – filozofija politika J. S. Milla*. Rijeka: Hrvatski kulturni dom.
12. Barber, Benjamin (1997): *The New Telecommunications Technology. Endless Frontier or the End of Democracy*. *Constellations* 4(2), 208–226.
13. Barry, Brian (1991): *Democracy and Power. Essays in Political Theory 1*. Oxford: Clarendon Press.
14. Beetham, David (2000): *Democracy and Human Rights*. Cambridge: Polity Press.
15. Behrouzi, Majid (2005): *Democracy as the Political Empowerment of the Citizen. Direct-Deliberative e-Democracy*. Lanham: Lexington Books.
16. Bellamy, Richard in Dario Castiglione (2000): *The Uses of Democracy. Reflections of the European Democratic Deficit*. V Eriksen, Oddvar Erik in John Erik Fossum (ur.): *Democracy in the European Union. Integration Through Deliberation?*, 65–84. London, New York: Routledge.
17. Belmont, Katharine, Scott Mainwaring in Andrew Reynolds (2002): *Introduction. Institutional Design, Conflict Management, and Democracy*. V Reynolds, Andrew (ur.):

- The Architecture of Democracy. Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy, 1–11. New York: Oxford University Press.
18. Berger, Fred R. (1991): *Freedom, Rights and Pornography*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
 19. Berger, Morroe, Theodore Abel in Charles H. Page (1954): *Freedom and Control in Modern Society*. Toronto, New York, London: D. Van Nostrand Company.
 20. Berlin, Isaiah (2002): *Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
 21. Biancardi, Fabian (2003): *Democracy and the Global System. A Contribute to the Critique of Liberal Internationalism*. New York: Palgrave Macmillan.
 22. Birch, Anthony H. (2007): *The Concepts & Theories of Modern Democracy*. 3. izdaja. London, New York: Routledge.
 23. Bobbio, Norberto (1987): *The Future of Democracy. A Defence of the Rules of the Game*. Cambridge: Polity Press.
 24. Bobbio, Norberto (2005): *Liberalism and Democracy*. London, New York: Verso.
 25. Brezovšek, Marjan (1994): *Sodobna obnova demokracije*. *Javnost* 1(1–2), 153–159.
 26. Brezovšek, Marjan (1997): *Changing Attitudes Toward Political Representation*. *Javnost* 4(2), 105–118.
 27. Bronkhorst, Daan (2001): *The Universal Declaration of Human Rights*. V Meijer, Martha (ur.): *Dealing with Human Rights. Asian and Western Views on the Value of Human Rights*, 7–35. Amsterdam: Greber.
 28. Brucker, Herbert (1949): *Freedom of Information*. Westport: Greenwood Press.
 29. Bučar, France (1998): *Demokracija in kriza naših ustavnih institucij*. Ljubljana: Nova revija.
 30. Carter, Barton T., Marc A. Franklin in Jay B. Wright (2001): *The First Amendment and the Fourth Estate. The Law of Mass Media*. New York: Foundation Press.
 31. Cerar, Miro, Aleš Novak, Marijan Pavčnik in Anton Perenič (1998): *Praktikum za uvod v pravo*. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije.
 32. Corrado, Anthony in Charles Firestone, ur. (1996): *Elections in Cyberspace. Toward a New Era in American Politics*. Washington: The Aspen Institute.
 33. Cram, Ian (2006): *Contested Words. Legal Restrictions on Freedom of Speech in Liberal Democracies*. Hampshire: Ashgate.
 34. Crick, Bernard (2002): *Democracy. A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.

35. Curtis, Michael Kent (2000): *Free Speech, The People's Darling Privilege. Struggles for Freedom of Expression in American History*. Durham, London: Duke University Press.
36. Čavoški, Kosta (1981): *Mogućnosti slobode u demokratiji*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
37. Dahl, A. Robert (1989): *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale University Press.
38. Dahl, A. Robert (1997): *Uvod v teorijo demokracije*. Ljubljana: Krtina.
39. Dahl, A. Robert (2000): *On democracy*. New Haven, London: Yale University Press.
40. D'Antonio, William V. in Howard J. Ehrlich, ur. (1961): *Power and Democracy in America*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
41. Dewey, John (1999): *Javnost in njeni problemi*. Ljubljana: FDV.
42. Diamond, Larry (1999): *Defining and Developing Democracy*. V Dahl, A. Robert, Ian Shapiro in Jose Antonio Cheibub (ur.): *The Democracy Sourcebook*, 29–39. London: The MIT Press.
43. Dolbeare, Kenneth M. (1984): *American Political Thought*. New Jersey: Chatham House Publishers, Inc.
44. Donnely, Jack (1993): *International Human Rights. Dilemmas in World Politics*. Colorado: Westview Press, Inc.
45. Dunham, Corydon B. (1997): *Fighting for the First Amendment. Stanton of CBS vs. Congress and the Nixon White House*. London: Praeger.
46. Eriksen, Oddvar Erik in John Erik Fossum (2000): *Preface*. V Eriksen, Oddvar Erik in John Erik Fossum (ur.): *Democracy in the European Union. Integration Through Deliberation?*, xi–xiii. London in New York: Routledge.
47. Ferfila, Bogomil (2001): *Države in svet*. Ljubljana: FDV.
48. Ferfila, Bogomil (2002): *Internet – demokracija – vladanje*. *Javna uprava* 38(4), 489–512.
49. Fink - Hafner, Danica in Miro Haček (2000): *Demokratični prehodi I. Slovenija v primerjavi s srednjeevropskimi post-socialističnimi državami*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
50. Finley, I. Moses (1999): *Antična in moderna demokracija*. Ljubljana: Krtina.
51. Gaber, Slavko (1994): *Samoumevnost demokracije in svoboda*. V Mill, John Stuart (1994) *O svobodi*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 7–30.
52. Gaber, Slavko (2003): *Svoboda kot pogoj in meja demokracije*. V Mill, John Stuart (2003) *Utilitarizem in O svobodi*. Ljubljana: Krtina, 253–273.

53. Gearon, Liam (2006): *Freedom of Expression and Human Rights. Historical, Literary and Political Contexts*. Brighton: Sussex Academic Press.
54. Gellner, Ernest (1996): *Conditions of Liberty. Civil Society and its Rivals*. London, New York: Penguin Books.
55. van Gerven, Walter (2005): *The European Union. A Polity of States and Peoples*. Oregon: Hart Publishing.
56. Goodwin, Barbara (1992): *Using Political Ideas*. Chichester, New York, Brisbane, Toronto, Singapore: John Wiley & Sons.
57. Grad, France (1996): *Volitve in volilni sistem*. Ljubljana: Inštitut za javno upravo pri Pravni fakulteti.
58. Graham, Keith (1986): *The Battle of Democracy: Conflict, Consensus and the Individual*. Brighton: Wheatsheaf Books.
59. Gray, John (1996): *Mill on Liberty. A Defence*. London, New York: Routledge.
60. Green, T. H. (1991): *Liberal Legislation and Freedom of Contract*. V Miller, David (ur.): *Liberty*, 21–32. Oxford: Oxford University Press.
61. Greenawalt, Kent (1995): *Fighting Words. Individuals, Communities, and Liberties of Speech*. New Jersey: Princeton University Press.
62. Grossman, Lawrence K. (1995): *The Electronic Republic. Reshaping Democracy in the Information Age*. New York: Viking.
63. Grugel, Jean (2002): *Democratization. A Critical Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
64. Hacker, L. Kenneth in Jan van Dijk, ur. (2000): *Digital Democracy. Issues of Theory & Practice*. London: SAGE Publications.
65. Hague, Barry N. in Brian D. Loader, ur. (1999): *Digital Democracy. Discourse and Decision Making in the Information Age*. London: Routledge.
66. Hague, Rod in Martin Harrop (2007): *Comparative Government and Politics. An Introduction*. 7. izdaja. London: Macmillan.
67. Hardt, Hanno (2000a): *Communication is Freedom. Karl Marx on Press and Censorship*. *Javnost* 7(4), 85–100.
68. Hardt, Hanno (2000b): *Communication, Freedom and Change*. Ljubljana: European Institute for Communication and Culture.
69. Held, David (1989): *Modeli demokracije*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.
70. Held, David, ur. (1991): *Political Theory Today*. California: Stanford University Press.

71. Held, David, ur. (1993): *Propects for Democracy. North, South, East, West.* Oxford: Polity Press.
72. Heywood, Andrew (1997): *Politics.* Hampshire, London: Macmilla Press Ltd.
73. Hinsley, F. Harry (1992): *Suverenitet.* Zagreb: August Cesarec.
74. Hobsbawm, Eric (2000): *Čas skrajnosti. Svetovna zgodovina 1914–1991.* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
75. Janda, Kenneth, Jeffrey M. Berry in Jerry Goldman (1992): *The Challenge of Democracy. Government in America.* 3. izdaja. Boston: Houghton Mifflin Company.
76. Jefferson, Thomas (1998): *Sloboda i demokracija. Izbrani politički spisi.* Zagreb: Politička kultura.
77. Jones, Thomas David (1998): *Human Rights. Group Defamation, Freedom of Expression and the Law of Nations.* Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers.
78. Jørgensen, Rikke Frank, ur. (2006): *Human Rights in the Global Information Society.* London, Cambridge: The MIT Press.
79. Kant, Immanuel (1956): *Kritika praktičnoga uma.* Zagreb: Kultura.
80. Kant, Immanuel (1974): *Um i sloboda: Spisi iz filozofije istorije, prava i države.* Beograd: Srboštampa.
81. Keane, John (1990): *Despotizem in demokracija. Civilna družba od zgodnje moderne do poznega socializma.* Ljubljana: Krt.
82. Keane, John (1992): *Mediji in demokracija.* Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
83. Kees, Brants (1996): *Policing Democracy. Communication Freedom in The Age of Internet.* *Javnost* 3(1), 57–70.
84. Kielmansegg, Peter Graf (1988): *Das Experiment der Freiheit. Zur gegenwärtigen Lage des demokratischen Verfsddungsstaates.* Stuttgart: Klett-Cotta.
85. Košir, Manca (1992): *Kdo so psi čuvaji in zakaj tako lajajo.* V Stanič, Janez in Dušan Macura (ur.): *Demokracija in politična kultura,* 75–84. Ljubljana: Enajsta univerza.
86. Krušič, Marjan (1968): *Zgodovina. Od začetkov civilizacije do danes. Sodobna ilustrirana enciklopedija.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
87. Kuhelj, Alenka (2004): *Varstvo pravice do zasebnosti, veroizpovedi in svobodnega izražanja v pravu Sveta Evrope.* Ljubljana: Fakulteta za upravo.
88. Lamb, Karl A. (1971): *The People, Maybe: Seeling Democracy in America.* California: Wadsworth Publishing Company, Inc.

89. Lane, Jan - Erik in Ersson Svante (2003): *Democracy. A Comparative Approach*. London, New York: Routledge.
90. Lewis, Anthony (2001): *As All Life Is an Experiment*. V Hensley, Thomas R. (ur.): *The Boundaries of Freedom of Expression & Order in American Democracy*, xvii-xxiii. Kent, Ohio, London: The Kent State University Press.
91. Lijphart, Arend (1992): *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus.
92. Lippmann, Walter (1999): *Javno mnenje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
93. Lipset, Seymour Martin (1960): *Political Man. The Social Bases of Politic*. New York: Anchor Books.
94. Marx, Karl (1984): *Cenzura in svoboda tiska*. Ljubljana: Krt.
95. Mattern, Mark (2006): *Putting Ideas to Work. A Practical Introduction to Political Thought*. Lanham: Rowman&Littlefield.
96. Meijer, Martha (2001): *Introduction*. V Meijer, Martha (ur.): *Dealing with Human Rights. Asian and Western Views on the Value of Human Rights*, 1–3. Amsterdam: Greber.
97. Meny, Y. in A. Knapp (1998): *Government and Politics in Western Europe*. 3. izdaja. New York: Oxford University Press.
98. Mill, John Stuart (1994): *O svobodi*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze.
99. Mill, John Stuart (2003): *Utilitarizem in O svobodi*. Ljubljana: Krtina.
100. Miller, David (1991): *Introduction*. V Miller, David (ur.): *Liberty*, 1–20. Oxford: Oxford University Press.
101. Močnik, Rastko (1984): *V boju za svobodo javne besede – danes*. V Marx, Karl (1984): *Cenzura in svoboda tiska*, 7–22. Ljubljana: Krt.
102. Morrow, John (1998): *History of Political Thought*. Hampshire, London: Macmillian press Ltd.
103. Neumann, Franz (1992): *Demokratska i autoritarna država*. 2. izdaja. Zagreb: Naprijed.
104. Newman, Michael (1996): *Democracy, Sovereignty and the European Union*. London: Hurst & Company.
105. Oblak, Tanja (2000): *Elektronska demokracija in nova prizorišča političnega delovanja*. V Splichal, Slavko (ur.): *Vregov zbornik*, 121–131. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
106. Oblak, Tanja (2003): *Izzivi e-demokracije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

107. Offe, Claus (1985): Družbena moč in politična oblast. Protislovja kapitalistične demokracije – razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma. Ljubljana: Delavska enotnost.
108. Orwell, George (1946): Critical Essays. London: Secker in Warburg.
109. Paine, Thomas (1987): Prava čoveka. Beograd: Filip Višnjić.
110. Pavčnik, Marijan, Ada Polajnar - Pavčnik in Dragica Wedam - Lukič, ur. (1997): Temeljne pravice. Ljubljana: Cankarjeva založba.
111. Perenič, Anton (1988): Zgodovinski razvoj človekovih pravic. V Jambreč, Peter, Anton Perenič in Marko Uršič (ur.): Varstvo človekovih pravic. Razprave, eseji in dokumenti, 17–33. Ljubljana: Tokovi.
112. Popper, Karl (2000): The Lesson of this Century. With Two Talks on Freedom and the Democratic State. London, New York: Routledge.
113. della Porta, Donatella (2003): Temelji politične znanosti. Ljubljana: Sophia.
114. Raz, Joseph (1991): Free Expression and Personal Identification. Oxford: Journal of Legal Studies 11(3–4), 303–324.
115. Redfield, James (2001): Celstinska prerokba. Ljubljana: D. Doblanovič, Quatro.
116. Reinhardt, Mark (1997): The Art of Being Free. Taking Liberties with Tocqueville, Marx, and Arendt. Ithaca, London: Cornell University Press.
117. Ribičič, Ciril (2003): Nacionalno in evropsko pravo človekovih pravic, medsebojno podrejanje in omejevanje ali sinergija. Javna uprava 39(3), 311–323.
118. Rizman, Rudi (1992): Človekove pravice kot element politične kulture. V Stanič, Janez in Dušan Macura (ur.): Demokracija in politična kultura, 103-110. Ljubljana: Enajsta univerza.
119. Rose, Richard, William Mishler in Christian Haerpfer (1998): Democracy and Its Alternatives. Baltimore: John Hopkins University Press.
120. Rosenberg, Gerald N. (2001): The Sorrow and the Pity. Kent State, Political Dissent, and the Misguided Worship of the First Amendment. V Hensley, Thomas R. (ur.): The Boundaries of Freedom of Expression & Order in American Democracy, 17–37. Kent, Ohio, London: The Kent State University Press.
121. Rubinstein, Alvin Z. in Garold W. Thumm (1965): The Challenge of Politics. Ideas and Issues. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
122. Sartori, Giovanni (1987): The Theory of Democracy Revisited. New Jersey: Chatham House Publishers, Inc.

123. Schumpeter, Joseph A. (1996): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, New York: Routledge.
124. Schwelb, Egon (1968): *Human Rights*. V Sills, David L. (ur.): *International Encyclopedia of the Social Sciences*, 540–544. Colorado: The Macmillian Company and the Free Press.
125. Shapiro, Ian in Casiano Hacker-Cordón, ur. (1999): *Democracy's Value*. Cambridge: Cambridge University Press.
126. Siedentop, Larry (2003): *Demokracija v Evropi*. Ljubljana: Študentska založba.
127. Smelser J., Neil in Paul B. Baltes, ur. (2001): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Amsterdam: Elsevier.
128. Sørensen, Georg (1993): *Democracy and Democratization. Processes and Prospects in a Changing World*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
129. Splichal, Slavko (1993): *Searching for New Paradigms. An Introduction*. V Splichal, Slavko in Janet Wasko (ur.): *Communication and Democracy*, 3–18. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
130. Splichal, Slavko (1997): *Javno mnenje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
131. Splichal, Slavko (2001): *Publiciteta, množični mediji in delitev oblasti. Teorija in praksa* 38(1), 29–46.
132. Splichal, Slavko (2002): *Principles of Publicity and Press Freedom*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
133. Springborg, Patricia (1984): *Karl Marx on Democracy*. *Political Theory: An International Journal of Political Philosophy* 4(12), 537-556.
134. Sruck, Vlado (1995): *Leksikon politike*. Maribor: Obzorja.
135. Stevens, John D. (1982): *Shaping the First Amendment. The Development of Free Expression*. Beverly Hills, London, New Delhi: Sage Publications.
136. Stone, Geoffrey R., Louis M. Seidman, Mark Cass R. Sunstein, V. Tushnet, Pamela S. Karlan, ur. (2003): *The First Amendment*. New York: Aspen Publishers.
137. Straus, Ira (1988): *Organizing the Democracies to Promote Democracy*. V Goldman, M. Ralph in William A. Douglas, ur. (1988): *Promoting Democracy. Opportunities and Issues*, 227–244. New York, Connecticut, London: Praeger.
138. Street, John (1997): *Remote Control? Politics, Technology and »Electronic Democracy«*. *European Journal of Communication* 12, 27–42.

139. Sullivan, Kathleen (2001): Freedom of Expression in the United States. Past and Present. V Hensley, Thomas R. (ur.): The Boundaries of Freedom of Expression & Order in American Democracy, 1–16. Kent, Ohio, London: The Kent State University Press.
140. Sunstein, Cass R. (2001a): Freedom of Expression in the United States: The Future. V Hensley, Thomas R. (ur.): The Boundaries of Freedom of Expression & Order in American Democracy, 319–347. Kent, Ohio, London: The Kent State University Press.
141. Sunstein, Cass R. (2001b): Republic.com. New Jersey: Princeton University Press.
142. Šelih, Alenka (1995): Svoboda izražanja in kazenskopravno varstvo časti in ugleda. V Zbornik znanstvenih razprav 55, 255–267. Ljubljana: Pravna fakulteta.
143. Šumič - Riha, Jelica, ur. (1999): Prigode demokracije. Izbrani spisi Clauda Leforta. Ljubljana: Liberalna akademija.
144. Thorley, John (1998): Atenska demokracija. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
145. de Tocqueville, Alexis (1996a): Demokracija v Ameriki 1. Ljubljana: Krtina
146. de Tocqueville, Alexis (1996b): Demokracija v Ameriki 2. Ljubljana: Krtina.
147. Toplak, Cirila (1980): Pojmovanje demokracije v EU. V Haček, Miro in Drago Zajc (ur.): Slovenija v EU. Zmožnosti in priložnosti, 33–42. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
148. Touraine, Alain (1998): What is Democracy? Boulder: Westview Press.
149. Urofsky, Melvin I. (1994): Freedom of Expression. V Urofsky, Melvin I. (ur.): Basic Readings in U. S. Democracy, 255–289. Washington D. C.: United States Information Agency.
150. Vanhanen, Tatu (1990): The Process of Democratization. A Comparative Study of 147 States, 1980–88. New York, London: Crane Russak Group.
151. Vernant, Jean - Pierre (1986): Začetki grške misli. Ljubljana: Založba Škuc.
152. Voorhoof, Dirk (1998): The Media in a Democratic Society. Article 10 of the European Convention on Human Rights. Straatsbourg: Council of Europe Publ.
153. Vreg, France (1990): Demokratično komuniciranje. Maribor: Obzorja.
154. Vreg, France (2000): Politično komuniciranje in prepričevanje. Komunikacijska strategija, diskurzi, prepričevalni modeli, propaganda, politični marketing, volilna kampanja. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
155. Watson, Patrick in Benjamin Barber (1988): The Struggle for Democracy. Toronto: Lester & Orpen Dennys Ltd.

156. Weale, Albert (2007): *Democracy*. 2. izdaja. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
157. Weinstein, James (2001): *Hate Speech, Viewpoint Neutrality, and the American Concept of Democracy*. V Hensley, Thomas R. (ur.): *The Boundaries of Freedom of Expression & Order in American Democracy*, 146–169. Kent, Ohio, London: The Kent State University Press.
158. Wilson, James Q. in John J. Dilulio, Jr. (2007): *American Government. Institutions and Policies*. 9. izdaja. Boston: Houghton Mifflin Company.
159. Zajc, Drago (1998): *Politika človekovih pravic*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
160. Zajc, Drago (2004): *Razvoj parlamentarizma. Funkcije sodobnih parlamentov*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
161. Zakaria, Fareed (2003): *The Future of Freedom. Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York, London: W. W. Norton & Company.
162. Zolo, Danilo (1992): *Democracy and Complexity. A Realistic Approach*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
163. Žurej, Jurij (2000): *Razvoj pravice do svobodnega izražanja*. V Lobnikar, Branko in Jurij Žurej (ur.): *Raziskovalno delo podiplomskih študentov Slovenije: družboslovje in humanistika*, 33–44. Ljubljana: Društvo mladih raziskovalcev Slovenije.

Elektronski viri:

1. Ameriška deklaracija o pravicah in dolžnostih človeka, sprejeta in razglašena na 9. mednarodni konferenci ameriških držav, 2. maja 1948. Dostopno na <http://www.oas.org/documents/eng/documents.asp> (8. april 2008).
2. Ameriška konvencija o človekovih pravicah, sprejeta in razglašena v OAD, 22. novembra 1969. Dostopno na <http://www.oas.org/documents/eng/documents.asp> (8. april 2008).
3. Jackson, Janine in Peter Hart (2007): *Fear & Favor 2007. How Power Still Shapes the News*. Dostopno na <http://www.fair.org/index.php?page=3323> (10. julij 2008).
4. Močnik, Rastko (2002): *Svoboda izražanja kot farsa*. Dostopno na <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/13/dostop/> (16. januar 2006).
5. Pew Research Center for the People & the Press (2000): *Self Censorship. How Often and Why. Journalists Avoiding the News*. Dostopno na <http://people-press.org/report/39/self-censorship-how-often-and-why> (10. julij 2008).

6. Splošna deklaracija o človekovih pravicah, sprejeta in razglašena z resolucijo Generalne skupščine 217 A (III), 10. decembra 1948. Dostopno na http://www.eip-ass.si/mojepravice/ze_poznas/Splosna%20deklaracija%20clovekovih%20pravic.pdf (10. april 2008).
7. Ustava Združenih držav Amerike. Dostopno na <http://www.usconstitution.net/const.html> (15. april 2008).